

ДИГИТАЛНА ХУМАНИСТИКА И СЛОВЕНСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

I

Међународна научна конференција

- Зборник радова –

Уредник:
проф. др Александра Вранеш

Београд, 2021

Програмски савет

проф. др Александра Вранеш
проф. др Ала Шешкен
проф. др Роберто Вералди
проф. др Лала Мацидова
проф. др Гордана Ђоковић
проф. др Драгана Грујић
мр Бојана Сабо

Рецензенти

проф. др Вељко Брборић
проф. др Биљана Дојчиновић
проф. др Милош Ковачевић
проф. др Јасмина Московљевић
мст. Татјана Тимотијевић
проф. др Ивана Трбојевић Милошевић
доц. др Милош Утвић
др Светлана Шеатовић

Прва међународна научна конференција Дигитална хуманистика и словенско културно наслеђе одржана је у Београду, 6. и 7. маја 2019. године, у организацији Комисије за електронске библиотеке и дигиталну хуманистику и Комисије за словенски свет и културе на Путу свиле Међународног комитета слависта (МКС), које су основане током 16. Међународног конгреса слависта у Београду (2018).

САДРЖАЈ

Зорица Витић, Александар Костић СТАРЕ СРПСКЕ ПОВЕЉЕ И ПИСМА КАО ДЕО ЕЛЕКТРОНСКОГ КОРПУСА СРПСКОГ ЈЕЗИКА (ЛЕКСИЧКИ ОСВРТ)	9
Zorica Vitić, Aleksandar Kostić THE OLD SERBIAN CHARTS AND LETTERS WITHIN ELECTRONIC CORPUS OF SERBIAN LANGUAGE (A LEXICAL SURVEY)	18
Александар Костић, Зорица Витић ДИСТРИБУЦИЈА ВЕРОВАТНОЋА ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА ИМЕНИЦА У ДЕЛИМА СВ. САВЕ И САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	19
Aleksandar Kostić, Zorica Vitić PROBABILITY DISTRIBUTION OF NOUN CASES IN WRITINGS OF ST. SAVA AND THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE	36
Andrew J. M. Smith COMMERCIAL AND NOT-FOR-PROFIT DIGITIZATION OF HISTORICAL AND CULTURAL RECORDS FOR GENEALOGICAL STUDY: PROBLEMS AND OPPORTUNITIES	37
Ендрју Џ. М. Смит КОМЕРЦИЈАЛНА И НЕПРОФИТНА ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ИСТОРИЈСКИХ И КУЛТУРНИХ ЗАПИСА ЗА ГЕНЕАЛОШКУ СТУДИЈУ: ПРОБЛЕМИ И МОГУЋНОСТИ	46
Бојан Ђорђевић ДИГИТАЛНА КАРТОТЕКА ЖИТЕЉА ГРАДА БЕОГРАДА КАО КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКИ ИЗВОР	47
Bojan Đorđević DIGITALIZED FILES OF THE INHABITANTS OF THE CITY OF BELGRADE AS A LITERARY-HISTORICAL SOURCE	56
Greta Goetz CREATIVE COORDINATION: RELATING SLAVIC HERITAGE TO TECHNOLOGY-ENHANCED LEARNING	57
Грета Геџ КООРДИНАЦИЈА ИНТЕРКУЛТУРНОГ УМРЕЖЕНОГ УЧЕЊА НА ПРИМЕРУ СРПСКЕ УЧИОНИЦЕ	66

Блаженка Тривунчић ДИГИТАЛНО ИЗДАВАШТВО У ФУНКЦИЈИ УНАПРЕЂЕЊА ДОПУНСКЕ НАСТАВЕ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ИНОСТРАНСТВУ	67
Blaženka Trivunčić DIGITAL PUBLISHING IN THE FUNCTION OF DEVELOPMENT OF COMPLEMENTARY EDUCATION IN SERBIAN LANGUAGE IN FOREIGN COUNTRIES	72
Мирјана Мирић, Маја Миличевић Петровић, Светлана Ћирковић ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА И КУЛТУРЕ КРОЗ ЕЛЕКТРОНСКЕ КОРПУСЕ: ПРИМЕР ТИМОЧКИХ ГОВОРА	75
Mirjana Mirić, Maja Miličević Petrović, Svetlana Ćirković DIGITIZING LANGUAGE AND CULTURE THROUGH ELECTRONIC CORPORA: THE CASE OF THE TIMOK VERNACULAR	93
Теодора Тодорић Милићевић СУСРЕТ ДИГИТАЛНИХ ТЕХНОЛОГИЈА И ХУМАНИСТИКЕ – НОВА ПЛАТФОРМА И САЈТ ЧАСОПИСА <i>КЊИЖЕЊСТВО</i>	95
Teodora Todorović Miličević THE ENCOUNTER OF DIGITAL TECHNOLOGIES AND HUMANITIES – THE NEW PLATFORM AND WEBSITE OF THE JOURNAL <i>KNJIŽENSTVO</i>	102
Весна Жупан MARCO POLO IN THE DIGITAL ENVIRONMENT OF SERBIAN ACADEMIC LIBRARIANSHIP	103
Весна Жупан МАРКО ПОЛО У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ АКАДЕМСКОГ БИБЛИОТЕКАРСТВА СРБИЈЕ	110
Сава Поповић КЊИЖЕЊСТВО КРОЗ ПРИЗМУ МОДЕРНОСТИ: АНОТИРАНА БИБЛИОГРАФИЈА	111
Sava Popović KNJIŽENSTVO THROUGH THE PRISM OF MODERNITY: AN ANNOTATED BIBLIOGRAPHY	129

Зорица Витић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
zvitic@fil.bg.ac.rs

https://doi.org/10.18485/mks_dh_skn.2021.1.ch1

Александар Костић

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Лабораторија за експерименталну психологију
akostic@f.bg.ac.rs

СТАРЕ СРПСКЕ ПОВЕЉЕ И ПИСМА КАО ДЕО ЕЛЕКТРОНСКОГ КОРПУСА СРПског ЈЕЗИКА (ЛЕКСИЧКИ ОСВРТ)

Старе српске повеље и писма у издању Љубомира Стојановића, најпотпунија збирка дубровачких ћириличких докумената, део су електронског корпуса српског језика од XII до XVIII века. Језик којим су писане знатно је ближи народном, говорном језику тога времена.

Изразите разлике у ортографији, постојање бројних латинизама, италијанизама и турцизама, необичне реалије, као и разноврсна ономастика, чине овај подузорак корпуса важним сведоком дугог паралелног постојања али и међусобних утицаја двају сличних језика – књижевног српскословенског и мање формалног народног језика.

Кључне речи: Старе српске повеље и писма, Електронски корпус, српскословенски језик, народни језик, латинизми, италијанизми, турцизми

Старе српске повеље сматрају се једним од напоузданијих историјских извора. Премда настале по узору на византијске исправе, незаобилазне су у истраживањима привреде, развитка друштва, државних установа, али и историјске топографије и демографије (уп. Михаљчић 1999: 529–532).

Иако се објављују дуже од једног и по stoleћа, још увек не постоји јединствени корпус српских повеља.¹ Најстарија збирка Франца Миклошича *Monumenta Serbica* (1858) садржи манастирске повеље, за-

¹ Најновије обухватно издање ћириличких повеља и писама од 1186. до 1321. године: Мошин, Ћирковић, Синдик 2011.

писе и натписе и ћириличке исправе владара и великаша Дубровнику (Михаљчић 1999: 531). Ђура Даничић користио је ово незаобилазно издање у свом *Рјечнику из књижевних старина српских* (1863–1864).

Уз Стојана Новаковића, који је систематично истраживао и објављивао споменике српског права (*Законски споменици српских држава средњег века*, 1912), Александра Соловјева (*Одабрани споменици српског права*, 1926) и Владимира Мошина (*Грчке повеље српских владара*, са А. Соловјевим, 1936), као издавач српских средњовековних повеља издваја се историчар и филолог Љубомир Стојановић. Овом осведоченом познаваоцу српског рукописног и епиграфског наслеђа,² тадашњем секретару Српске краљевске академије, поверено је да припреми издање докумената Дубровачког архива који су се налазили у Бечу, а које је, према одредбама мировног уговора склопљеног у Сен Жермену 1919. године, Аустрија требало да преда Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Документа су пренета у Београд 1920. године и једно време су ту и задржана (Михаљчић 1997: 30).

Издање Љубомира Стојановића *Старе српске повеље и писма. Књига прва, Дубровник и суседи његови* приређено је у два дела. Први део издат је у Сремским Карловцима и Београду као део посебних издања Српске краљевске академије 1929. године (619 аката), а други део се, након Стојановићеве смрти, појавио у саставу исте серије 1934. године. Издато је укупно 1096 аката, подељених по народима са којима су Дубровчани саобраћали (*Дубровник и Срби, Дубровник и Бугари, Дубровник и Арбанаси, Дубровник и Турци, Дубровник и Маџари, Дубровник и Румуни, Дубровчани међу собом и Допуне* Степана Куљбакина), а затим, у оквиру сваке од ових целина, по личностима (уп. Михаљчић 1997: 30–31).

У кратком уводу на почетку прве књиге³ Љ. Стојановић изнео је методолошке смернице за издавање ових аката, а затим и преглед публикација где су поједина акта већ била штампана. Примећујући да су и сама дотадашња издања повеља и писама постала „библиографиска реткост“, као и да већином више не одговарају потребама савремене науке, Стојановић формулише основно начело свог дипломатичког издања: штампани текст треба да, што је могуће верније, представља слику оригинала. Отуда су задржане све скраћенице и „надметнута“ слова, као и

2 Међу његовим ранијим издањима издвајале су се шестотомна збирка старих српских записа и натписа (1902–1926), као и каталог рукописних књига Народне библиотеке у Београду (1903).

3 Овде је најављена и трећа књига која ће садржати манастирске и црквене повеље. Њен скоро довршен рукопис није објављен и налази се у Архиву САНУ, бр. 7935/LXIX (Трифеновић 1988: 93).

оригинална интерпункција. Очигледне погрешке нису исправљане, већ су означавање знаком узвика у загради. У напоменама су донесена читања ранијих издавача само у случају где Љ. Стојановић није био потпуно сигуран у своје. Такође, ако се у више аката понавља исти текст, први је штампан у целини, а у напоменама су дате разлике осталих. Издавач истиче да је „све то чинио не толико текста, колико језика ради“ (уп. Стојановић 1929: V–VII). Заиста, и летимичан поглед на ово издање увериће читаоца у језичку и граfiјску разноврсност која се ретко среће у старим српским текстовима.

Овакав начин издавања био је узрок томе да су се, приликом лематизације грађе у другом подзору корпус српског језика од XII до XVIII века (први углавном сачињавају српска средњовековна житија),⁴ у електронском облику нашле десетине варијаната истих речи, понајвише у зависности од тога да ли су у питању скраћенице са титлом или са натписаним словима, да ли се полуглас, уколико га уопште има, пише словом или замењује пајерком, да ли се користе лигатуре и др.⁵ Слично је и са бројевима, којих је, због датирања докумената, изузетно много: најчешће су забележени словима са титлом, али постоје и заиста неслућене комбинације означавања цифара или делимичног исписивања целих бројева. Ипак, када се сви граматички анотирани облици подведу под исту одредницу, остаје траг о шароликом писању, али је сналажење у мноштву облика ипак сасвим олакшано.

Иако грађа из *Старих српских повеља и писама* (ПП) није још увек у потпуности лематизована, претрага у довршеном делу фреквенцијског речника пружа занимљиве резултате. На шестини узорка издвојили смо неколике лексичке групе (називи феудалних обавеза, вулгарни латинизми и италијанизми, турцизми) и проверили да ли су те речи забележене у Даничићевом *Рјечнику из књижевних старина српских*.⁶ Важно је напоменути да је Ђ. Даничић, осим из *Monumenta serbica*, ексцерпирео лексичку грађу и из других дотадашњих издања повеља,⁷ тако да се део

4 О софтверској апликацији за претрагу досад објављених осам фреквенцијских речника српских средњовековних текстова в. Костић, Витић 2015: 303–313.

5 О специфичностима анотације српскословенског језика и о различитим принципима у издавању дела која су граматички обрађена и лематизована у оквиру Електронског корпуса српског језика в. Витић, Костић 2015: 315–323.

6 Поред овог основног критеријума за избор речи, проверили смо њихово постојање и у Рјечнику ЈАЗУ (ARJ), Етимологијском рјечнику Петра Скока (Skok) и Етимолошком речнику српског језика (EP).

7 То су појединачна издања из *Гласника Друштва српске словесности* (X–XV) и *Споменици српски* у две књиге Меда Пуцића (Даничић I:VII–IX).

лексичког фонда дубровачких ћириличких докумената већ нашао у *Рјечнику*. Познато је да се Даничић није користио поетским, литургијским, богословским и белетристичким српскословенским преводним текстовима (Трифуновић 1975: 621), већ је бирао наративне и административно-правне изворе – управо повеље и законодавна акта. Стога је интересантно барем делимично проверити у којој мери би лексика повеља и писама из издања Љ. Стојановића додатно обогатила речник старог српског језика.

1. Називи феудалних обавеза

И у манастирским повељама-даровницама називи феудалних обавеза спадају у народну, а не књишку лексiku. У општој употреби су дань, данькъ и поданькъ „данак“, десѣтъкъ „дажбина у вредности десетог дела пољопривредних производа“, биръ „натурално или новчано давање цркви“, работъ „радна обавеза зависних људи“, перперъ прен. „новчано давање“ (Савић 2017: 182). Све ове речи јављају се и у ПП, а постоји и посебан израз за годишњу надокнаду српским велможама за уступање дела приморја јужно и северно од Дубровника: цогорнишь/ цогорнышь *tributum*, у латинским записима „magarisium“, уз Даничићеву напомену „свуда само онај што су га давали Дубровчани“ (Павловић 2004: 225). Овај трговачки арабизам (*maḥārig*) ограничен је на руски у дубровачки језик и упућује на везе са арапским трговцима у словенским земљама (Skok I, 448–9; ARJ VI, 894).

Даровнице прописују још неке дажбине чији се називи нису нашли у Даничићевом *Рјечнику*: дидьнина „порез разрезиван по домаћинству – диму“, повозь „превожење пртљага или терета уопште (запрегама)“, воловьштина „давање волова у војне сврхе“ (Савић 2017: 182). По истом принципу скована реч, хапакс бродовьштина, јавља се у потврди султана Мехмеда II Дубровчанима (ПП II, 270). Код Даничића забележена је само врста царине бродока у истом значењу – „бродарина“.

2. Вулгарни латинизми и италијанизми⁸

Називи за реалије пореклом из грчког, али усвојени преко својих познолатинских варијаната, као и прави средњовековни латинизми и

⁸ За ову категорију речи коришћен је Диканжов речник вулгарног латинског (Ducange 1883–1887).

италијанизми најчешћи су у списковима драгоцености поверених Дубровчанима на чување, тзв. покладницама,⁹ и у бројним сачуваним тестаментима. Многи су се нашли у Даничићевом *Рјечнику*, самим тим и у осталим речницима. То су старе мере, тканине, називи драгог камења, оружја, разноврсне посуде:¹⁰

акџажа, акџаљ *exagium*, „стара мера за племените метале и бисер“, грч. ἑξάγιον, „шестина унце“;

акџаџнтъ *axamit, exametum*, „врста свиле, одећа од такве тканине“, од грч. ἑξάμιτος, „ткано у шест нити“;

баласъ, и деминутиви баласѣтъ, баласнъ *balasius*, „рубин светлије боје“;

балѣстра (ПП I, 284) *balestra*, „лук и стрела“, „оружје које избацује разне пројектиле“;¹¹

бачнаъ *baccile*; бокаръ *bocale*, итал. *boccale*; бокета, бокета *broca, brochata* „мали врч“, „пехар за воду“; боуцатъ *bausa*, „врста вазе“.

Један списак заоставштине из 1514. године (ПП II, 455) привлачи пажњу својим поднасловом: „адвентарио ѿдъ прѣтѣжн“. Састављач је свакако имао на уму инвентар ствари/робе (*inventarium*), али је сковао нешто другачију латинску реч. На овај погрешни латинизам Даничић није напшао, али бележи брѣкелѣгъ (ПП II, 210), прилично деформисан облик речи *privilegium*.

Лат. *habitus*, забележено као „авнтъ“, налази се у два тестаментa из Стона из друге половине XV века (ПП II, 470, 471). У првом случају у питању је одећа намењена фратру духовнику, а у другом она спремљена за укуп. Ни ове речи, а ни глагола аванѣцати (итал. *avanzare*, Ducange 1883: t. 1, col. 462b, „унапредити, претицати“), који је чест у дубровачким тестаментима у значењу „претицати“ (ПП II, 468, 470, 473, 477), нема код Даничића, али их бележе остали речници („абит“ само ARJ I, 29, а „аванѣцати“ ARJ I, 122; EP, св. 1, 47).

У драматичној жалби Ђурице Петровића кнезу и судијама града Дубровника у којој износи да су га неки властелини апоставаили, сурово напали и готово убили 1401. године (ПП II, 418) нашао се познoлатински

9 Покладница потврђује пријем оставе, поставе, похране или поклада и регулише начин његовог преузимања. Од познатијих породица као депоненти помињу се Бранковићи, Санковићи и Косаче, док као депозитар увек иступа Дубровник (Павловић 2004: 229).

10 Сви примери поменути су више пута у три оставе: војводе Сандаља (ПП I, 335), банице Анке и кћери јој Катарине (ПП I, 356) и херцега Стјепана Косаче (ПП II, 83).

11 Даничић је нешто доцније исправио род ове именице у мушки – „балѣстар“ (ARJ I, 164).

глагол *apostare*, у једном од своја два основна значења: *violare* „насилно поступати, злостављати, вређати, окаљати“ (Ducange 1883: t. 1, col. 317c). Глагол апоставати није забележен ни у једном речнику, чак ни у Стулијевом *Rjecoslosòxju slovinsko-italijansko-latinskom* (1806).

Преписка Дубровчана и војводе Сандаља на више места укључује посебну врсту брода бринџини *brigentinus* (ПП I, 257, 258, 273, 274, 460), чији се назив није нашао у *Рјечнику* (ARJ I, 645; Skok I, 209). Такође нема ни речи барбер *barberius* („барбијер“ ARJ I, 183; EP, св. 2, 195) иако је 1514. године у Новом Пазару забележено да је берберину Марку због лекарских услуга припало нешто новца од заоставштине (ПП II, 459).

Овом малом попису ваља додати и глагол банџешкати. Влат. и итал. *bandire* „узнемирити, оптуживати, оговарати, вређати“ у корену је забележеног банџовати. Етимологија речи *band* „осуда, глоба“ (Skok I, 72; ARJ I, 171; EP, св. 2, 166–167), карактеристичне за правне споменике XIII–XVI века, може се довести у везу са влат. *bannum/bannus* (франачки правни израз), а према италијанском презенту на -isco настала је варијанта банџешкати, која се јавља једанпут у ПП, II, 408, али и у *Дунду Мароју*. У четвртој ату, у трећој сцени, Помент јадикује над превртљивошћу Фортуне, јер га је Тудешко „бандешкао“ из куће (Držić 1979: 485). Помент је избачен из куће, а у писму се Дубровчани моле да емина Мехмед-бега „не бандешкају много“. И опет занимљив спој елемената српскословенског, средњовековног латинског, италијанског и ренесансног дубровачког говора.

3. Турцизми¹²

Даничић бележи многе турцизме (различите титуле и функције, називе месеци, реалије, бројна турска имена), али у повељама и писмима налазе се неки општепознати, као и неки ретки, који нису у *Рјечнику*:

амбар *ambar, anbar, hambar* „магаза, складиште“ (ПП II, 319);

арз *arz* (ПП II, 366, 396, 399, 400) „излагање, представљање, подношење“ жалбе, молбе;

армаган *armağan* „дар, поклон“ (ПП II, 487);

аршин *arşin* „лакат, стара мера за дужину“ (ПП II, 376, 455);

ахтнама *ahdname* „повеља“ (ПП II, 337, 398);

бакна *bakî* „остатак“ (ПП II, 333, 342);

дефтердар и тефтердар *defterdar* (ПП II, 354) „рачуновођа, министар финансија“, и придев дефтердарскы (ПП II, 395);

12 Сви примери потврђени су у Шкаљићевом речнику турцизама (Škaljić 1985⁵).

Нема ни балканског грецизма *арѣгати еруѣтис* „најамни радник“ (ПП II, 309).

Необичне везе спајају две незабележене речи турског порекла из ПП са два српска средњовековна текста која такође нису била део грађе Даничићевог *Рјечника*:

барѣханъ *barrakān* „део мушког или женског одеа“ (ПП II, 476, 477);

башаларъ *başalar* „везир, угледни паша“ (ПП II, 354, 380, 382), и придев башаларъскы (ПП II, 395).

У закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића, издатом 1412. године, у члану XIII, под насловом *ω ш'нандарѣхъ*, стоје упутства да се „бархан женски шије по 16 динара, једнострук по 10, а бархан мушки са дугметима по 9“ (прев. према: Радојчић 1962: 54). Овај давно позајмљени турцизам иранског порекла у основи је речи „баршун“ (ЕР, св. 2, 218), „сомот“, толико значајне и распрострањене тканине да је њена продаја регулисана Будимским градским правом (Радојчић 1962: 73). Није необично да се општи назив материјала користи за именовање од њега сачињене одеће.

Напоследку, у завршном делу *Јаничарових успомена* Константина Михаиловића из Островице (крај XV века), сачуваних само у чешким и пољским преписима, у опису реда и поретка на турском двору (39. глава) чита се: „На двору турског цара и у читавом његовом савету постоје само два најистакнутија господина, који се о свему саветују, све уређују и наређују што год дође само на двор, а тиче се цара. Ту господу зову *башалар* ...“ (Михаиловић 1959: 93). Тако је у рукопису Смогулецких из XVI века (S), док у осталим рукописима уместо „башалар“ стоји „везир-лер или пашалар“ (Михаиловић 1959: 57). У трима писмима упућеним Дубровчанима почетком XVI века реч „башалар“ такође означава високог турског достојанственика. Испоставља се да су се и у овом малом узорку наша три никад незабележена турцизма: „ахтнама“, „бархан“ (као одевни предмет) и „башалар“.

Ваља нагласити још једну важну одлику повеља и писама, а то је обиље ономастичког материјала. Ови текстови прави су каталог дубровачких и српских властeosких породица, извор италијанских, турских, али и обичних народних имена. Даничић је многа од њих, из повеља које су му биле доступне, брижљиво уносио у свој *Рјечник*.

За разлику од дубровачких ћириличких исправа, манастирске даровнице показују наглашену диглосију (Павловић 2004: 226). У аренги, литерарном уводу, присутно је теолошки надахнуто казивање о чину да-

ривања, док је сама диспозиција обликована нижим стилем, са бројним елементима народног језика. Иако би се језик манастирских повеља и даровница природније надовезивао на први подузорак корпуса, претежно сачињен од српске средњовековне житијне литературе,¹³ језик дубровачких повеља и писама,¹⁴ једноставан, свакодневни, са разноврсним лексичким новинама и морфологијом и синтаксом сасвим блиском народној употреби, чини својеврсну спону између старог и савременог језика и, као такав, омогућава сагледавање српског језика као целине. Свакако је управо зато као грађа за дијахрони анотирани корпус српског језика од XII века до савременог језика искоришћено издање Љ. Стојановића.

Досад испитани део узорка језика старих српских повеља и писама само наговештава правце будућих истраживања, али тек ће лематизацијом целокупне ове грађе, доступне у електронском облику, бити омогућен потпунији увид у њену разноврсност, те у специфичности које овај део корпуса чине незаобилазном допуном српскословенског лексичког фонда Даничићевог *Рјечника*.

Извори и литература

- Витић, Зорица и Александар Костић. „Специфични захтеви анотације српскословенског у оквиру Електронског корпуса српског језика.“ *Дигиталне библиотеке и дигитални архиви*. А. Вранеш, Љ. Марковић (ур.). Београд: Филолошки факултет, 2015. 315–323. Штампано.
- Даничић, Ђура. *Рјечник из књижевних старина српских* (I, 1863; II, 1863; III, 1864). Репр. Београд: Вук Караџић 1975. Штампано.
- Du Cange, Charles du Fresne et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, éd. augm., Niort: L. Favre, 1883–1887. <http://ducange.enc.sorbonne.fr/>. Цитирано 16. 04. 2019.
- Dimitrijević, Nataša i Mateo Žagar. „Najstarije štokavske inovacije u glagolskoj morfologiji ćirilčkih isprava dubrovačkog arhiva.“ *Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 41, br. 2 (2015): 263–283. <https://hrcak.srce.hr/150036>. Цитирано 03. 06. 2019.
- Držić, Marin. *Djela*, prir. F. Čale, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979. Штампано.
- Етимолошки речник српског језика*. Ур. Александар Лома. Св. 1 (А–АШ), Београд: САНУ, 2003; Св. 2 (БА–БД), 2006; Св. 3 (БЕ–БЈ), 2008. Штампано.

13 Објављено је осам томова фреквенцијског речника старог српског језика начињених претежно на основу житијних текстова (Службени гласник 2009–2012). У корпус су укључена сва оригинална српска житија од XIII до XVII века, изузев Теодосијевог *Житија св. Петра Коришког* и Константиновог *Житија деспота Стефана*.

14 О најстаријим штокавским иновацијама у глаголској морфологији повеља и писама в. Dimitrijević, Žagar 2015: 163–283.

- Костић, Александар и Зорица Витић. „Софтверска апликација за претрагу и анализу српских средњовековних текстова.“ *Дигиталне библиотеке и дигитални архиви*. А. Вранеш, Љ. Марковић (ур.). Београд: Филолошки факултет, 2015. 303–313. Штампано.
- Михаљчић, Раде. „Старе српске повеље и писма (издање Љ. Стојановића)“, *Енциклопедија српске историографије*, прир. С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд: Knowledge, 1997, 30–31. Штампано.
- Михаиловић, Константин, из Островице. *Јаничарове успомене или Турска хроника*. Предговор, превод и напомене Ђорђа Живановића, Споменик САН, CVII, 1959. Штампано.
- Михаљчић, Раде. „Повеље“, *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд: Knowledge 1999, 529–532. Штампано.
- Мошин, Владимир, Сима Ђирковић и Душан Синдик (прир.), *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, I (1186–1321). Београд: Историјски институт, 2011. Штампано.
- Павловић, Слободан. „Жанрови старосрпског пословног стила.“ *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/1 (2004): 223–234. Штампано.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976. Штампано.
- Радојчић, Никола (изд.), *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*. Београд: Научно дело, 1962. Штампано.
- Савић, Виктор. „Манастирске даровнице у српскословенском лексичком корпусу.“ *Filologija*, br. 68 (2017): 171–191. <https://doi.org/10.21857/mnlqgc0v0y>. Цитирано 10. 04. 2019.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I. Zagreb: JAZU, 1971. Штампано.
- Стојановић, Љубомир (прир.). *Старе српске повеље и писма. Књига I. Дубровник и суседи његови*. Први део, Београд– Ср. Карловци: СКА, 1929; Други део, Београд–Ср. Карловци: СКА, 1934. Штампано.
- Stulli, Joakim. *Rjecnoslođeje slovinsko-italijansko-latinsko*. Dubrovnik 1806. Штампано.
- Трифунковић, Ђорђе. „О Даничићевом Рјечнику из књижевних старина српских.“ *Даничић III*, Репр. Београд: Вук Караџић, 1975. 619–646. Штампано.
- Трифунковић, Ђорђе. „Едициона пракса Љубомира Стојановића.“ *Зборник Матице српске за славистику*, 35 (1988): 83–95. Штампано.
- Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1985⁵. Штампано.

Zorica Vitić

Faculty of Philology, University of Belgrade
akostic@f.bg.ac.rs

Aleksandar Kostić

Laboratory for Experimental Psychology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
zvitic@fil.bg.ac.rs

**THE OLD SERBIAN CHARTS AND LETTERS WITHIN
ELECTRONIC CORPUS OF SERBIAN LANGUAGE
(A LEXICAL SURVEY)**

Summary

The old Serbian charts and letters encompass written documents that span five centuries of Serbian history. They include vast official and private correspondence, important charts of Serbian kings and noblemen, as well as contracts and other administrative documents and could be treated as valuable and reliable historical source. Unlike the solemn lives of Serbian saints, the language in which they were written is much closer to spoken (vernacular) Serbian language of that period. The old charts and letters were collected and edited at the beginning of the 20th century in their original form by Ljubomir Stojanović, one of the most prominent Serbian philologists. The material in the Corpus is based on those editions.

Distinct orthographical variety, existence of numerous latinisms, italianisms and turcisms, unusual realia, as well as inestimable collection of onomastics make this sub sample an important witness of a long-lasting parallel existence and interaction of two similar languages – highly codified Serbian-Slavonic and much more informal common language. This material could be considered as a link between the old and the contemporary language, therefore it provides continuity in cognition of the whole of Serbian language.

Key words: THE OLD SERBIAN CHARTS AND LETTERS, ELECTRONIC CORPUS, SERBIAN-SLAVONIC, COMMON LANGUAGE, LATINISMS, ITALIANISMS, TURCISMS

Александар Костић

https://doi.org/10.18485/mks_dh_skn.2021.1.ch2

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Лабораторија за експерименталну психологију

akostic@f.bg.ac.rs

Зорица Витић

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

zvitic@fil.bg.ac.rs

ДИСТРИБУЦИЈА ВЕРОВАТНОЋА ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА ИМЕНИЦА У ДЕЛИМА СВ. САВЕ И САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: Анализе дистрибуције вероватноћа падежних облика именица у делима Св. Саве и савременом језику урађене су на основу дигиталне верзије *Корпуса српског језика* и *Фреквенцијског речника савременог српског језика* (Котић, Ђ. 1999) са намером да се утврди у којој мери се по овом критеријуму језик којим је писао Св. Сава разликује од савременог српског језика. Налази ових анализа указују на изразите дијахроне промене када је реч о дистрибуцији вероватноћа падежних облика именица. Истовремено, указују и на то да, упркос наведеним променама, систем одржава константном удаљеност од максималне ентропије. Другим речима, све промене вероватноћа падежних облика су дозвољене, под условом да ентропија падежног система буде на преферентној удаљености од максималне ентропије.

Кључне речи: Корпус српског језика, списи св. Саве, српски језик, падежни облици, дистрибуција вероватноћа, ентропија

Средином педесетих година прошлог века проф. Ђорђе Костић је осмислио *Корпус српског језика* и руководио његовом израдом до почетка шездесетих година, када је овај пројекат прекинут. Реч је о дијахроном корпусу од 11 милиона речи од којих је свака реч ручно граматички обрађена и који захвата српски језик од XII века до савременог језика. Један од сегмената Корпуса чине српскословенски текстови настали од XII до XVIII века. Овај сегмент садржи око 500.000 речи и подељен је на два подузорка: житија српских владара и архиепископа – најзаступље-

нији и незаобилазни жанр српске средњовековне књижевности који садржи око 250.000 речи и Старе српске повеље и писма у издању Љубомира Стојановића. Део подзорка који се односи на житија српских владара и архиепископа је лематизован и граматички обрађен, док је део који захвата Старе српске повеље и писма граматички обрађен, а његова лематизација је у току.¹

За дела из подзорка житија српских владара и архиепископа направљени су фреквенцијски речници који су у издању Службеног гласника објављени у осам томова са пратећом софтверском апликацијом. У првих шест томова фреквенцијских речника обрађена житија илуструју књижевни језик од половине XIII до половине XIV века (оба Доментијанова житија, Теодосијево *Житије светог Саве* и обимни зборник *Житија краљева и архиепископа српских* архиепископа Данила II и његових настављача).

Седми и осми том (Костић, Ђ. 2012) обухватају примере српскословенског језика од првих сачуваних споменика (крај XII века) до почетка XVIII столећа. Ова грађа је и жанровски најразноврснија: укључена су житија (*Житије св. Симеона* од светог Саве и Стефана Првовенчаног (Ђоровић 1936: 15–74); Цамблаково *Житије св. Стефана Дечанског* (Шафарик 1859: 35–94); *Житије цара Уроша* од Патријарха Пајсија (Руварац 1867: 209–239); анонимно *Житије Јоакима Сарандапорског*²), служба и канон (*Савина Служба св. Симеону, Заједнички канон св. Симеону и св. Сави четвртога гласа* Теодосија Хиландараца³), најстарија повеља и типик (*Хиландарска повеља* и *Карејски типик* светог Саве), као и одломци из позних *Хроника* грофа Ђорђа Бранковића.⁴

Поред великог временског распона који покрива и разнородних текстова бројних средњовековних писаца од којих је сачињен, овај део фреквенцијских речника издваја се и по томе што су у њему сабрани списи светог Саве, као јединствен и заокружен узорак језика с почетка XIII века. Према издању Владимира Ђоровића (*Списи св. Саве*, Београд – Ср. Карловци 1928) у корпус су најпре унесена два црквено-правна списка: оснивачка *Хиландарска повеља* Стефана Немање из 1198. године, најстарији сачувани правни акт на српскословенском, као и *Карејски типик* (1198/1199. година),

1 О специфичностима анотације српскословенског у оквиру Електронског корпуса српског језика в. Витић, Костић 2015: 315–323.

2 Светитељ који се подвизавао у близини Криве Паланке (Осоговска планина, место Сарандапор). Време његовог живота није тачно утврђено (највероватније XI–XII), али спада у круг раних, општештованих јужнословенских светитеља. Изд. Новаковић 1867: 242–264.

3 Изд. Радојичић 1955/56: 137–151.

4 *Хронике* грофа Ђорђа Бранковића (1645–1711), до сада издате само у одломцима (Новаковић 1872: 135–162), представљају прекретницу у развоју српске историографије, „знаменити прелаз од средњовековног схватања српске историје модерном“ (Радојичић 1926: 6).

правила за монашки живот у малој испосници коју је свети Сава основао у административном средишту Свете Горе, Кареји (Ђоровић 1928: 1–13).

Укључена су и два Савина права литерарна састава – најстарије српскословенско житије и служба. *Житије светог Симеона* (1208), ктиторско житије оснивача Студенице, замишљено као уводни део *Студеничког типика* (Ђоровић 1928: 151–175), одликује се специфичном композицијом и једно је од најлепших и најскладнијих житија у читавој старој књижевности, док *Служба светом Симеону* (Ђоровић 1928: 176–186), прва у низу служби којима је успостављано штовање светитеља из светородне лозе Немањића, представља саме почетке српске поезије. Рад на *Служби* Сава је започео у Хиландару 1200. године, а допунио ју је и довршио после повратка у Србију, око 1207. године.

Грађи је придодато и писмо које је свети Сава послао студеничком игуману Спиридону са свог другог путовања у Свету земљу (1234/35). Посланица је састављена на српскословенском језику, али у њеном другом делу приметне су и црте народног језика (Ђоровић 1928: 187–189).

Иако постоји штампана конкорданција списа светог Саве (Трифун-овић, Јовановић, Јухас: 1980), у којој су, додуше, по узору на библијске конкорданције, изостављене заменице, предлози, везници, речце и помоћни глаголи, електронска верзија српскословенских лематизованих и граматички обрађених текстова, поред увида у изворни текст и фреквенцијски речник, пружа знатно веће могућности за претраживање по различитим критеријумима, самим тим и нови и другачији увид у језичко-стилска, или чисто граматичка својства Савиних дела и дела осталих српских хагиографа.

Поред сегмента *Корпуса српског језика* који захвата српскословенске текстове, посебан део чини узорак савременог српског језика који садржи око пет милиона речи и који је подељен на пет подузорака (дневна штампа, поетски текстови, литерарна проза, политички и научни текстови). Крајем деведесетих година прошлог века целокупан материјал *Корпуса* је дигитализован, а 1999. године из узорка дневне штампе и поетских текстова сачињен је седмотомни фреквенцијски речник савременог српског језика који садржи око 60.000 одредница и око 250.000 граматичких облика одредница.⁵ На основу граматички обрађених узо-

5 Последњих година интензивно се ради на лематизацији узорка литерарне прозе (узорак од око 1000.000 речи). Када лематизација буде завршена, овај узорак ће бити прикључен узорцима дневне штампе и поетских текстова и на основу ова три узорка биће направљен нови фреквенцијски речник.

рака дневне штампе и поетских текстова који садрже око 2.000.000 речи, проф. Костић је сачинио детаљну евиденцију вероватноћа граматичких облика у српском језику (Костић, Ђ., 1965а).⁶

Имајући у виду чињеницу да постоји детаљна и поуздана евиденција вероватноћа граматичких облика у делима светог Саве и савременом српском језику, могуће је направити поређење њихових вероватноћа и тиме добити прелимирани увид у промене до којих је дошло у последњих осам векова развоја српског језика. Имајући у виду обим овог рада, ограничићемо се на поређење вероватноћа падежних облика именица. Неизбежно је, међутим, да ово поређење изведемо на узроцима упадљиво различитих величина, што би могло да изазове сумњу у његову поузданост. Док се узорак савременог језика састоји од око два милиона речи, дела светог Саве садрже 9.332 речи, од чега 2.370 именица. Ранија истраживања, међутим, показују да је величина овог узорка (2.370 именица) довољна да се добију поуздане вероватноће падежних облика именица (Kostić, Ilić i Milin, 2008).⁷

Закључци овог поређења морају да се узму с опрезом, уз претпоставку да писани језик светог Саве није битно различит од језика аутора осталих житија која чине узорак српскословенског језика. Неопходан је и додатни опрез приликом извођења закључака јер није извесно у којој мери је језик светог Саве, као ни језик осталих аутора житија, репрезентативан када је реч о српскословенском језику. Поузданију слику о вероватноћама појединих речи и граматичких облика у српскословенском језику добићемо када у оквиру *Корпуса српског језика* буде завршен пројекат израде целовитог фреквенцијског речника српскословенских текстова који би укључио и Старе српске повеље и писма.

Вероватноће падежних облика именица и њиховог граматичког рода и броја у делима светог Саве и савременом српском језику упоређићемо кроз следеће анализе:

а) Поређење вероватноћа граматичког броја, без обзира на падеж и граматички род.

6 Граматичка обрада текстова савременог српског језика изведена је на основу система анотације који је разликовао око 2.500 граматичких облика. Евиденцију вероватноћа граматичких облика у савременом српском језику проф. Костић је објавио 1965. године у студији под насловом *Структура употребне вредности граматичких облика у српскохрватском језику* коју је издао Институт за експерименталну фонетику и патологију говора.

7 Налази истраживања у коме су испитани критеријуми оптималне величине језичког узорка из кога се добијају поуздане вероватноће граматичких облика указују на то да се узорак од око 2000 именица може сматрати поузданим јер дистрибуција вероватноћа њихових падежних облика високо корелира са дистрибуцијом на узорку од 2 милиона речи ($r=0.99$) /Kostić, Ilić i Milin, 2008/.

б) Поређење вероватноћа граматичког рода, без обзира на падеж и граматички број;

в) Поређење падежних облика једнине и множине, без обзира на граматички род;

г) Поређење вероватноћа падежних облика сва три рода, без обзира на граматички број;

д) Поређење вероватноће падежних облика без обзира на граматички род и број.

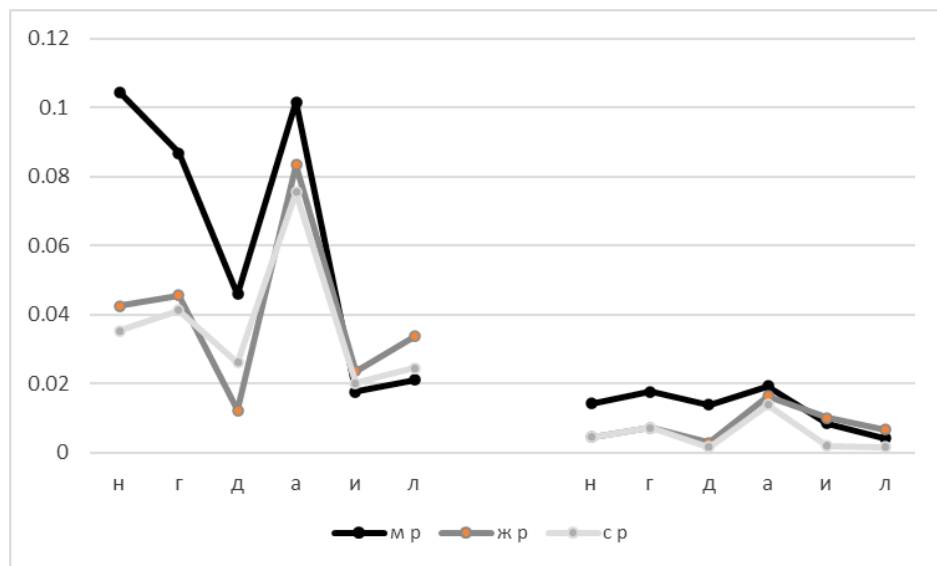
Вероватноће јављања падежних облика именица сва три рода у једнини и множини у делима светог Саве и савременом српском језику дате су у Табели 1.⁸

Табела 1. Пропорције јављања падежних облика именица мушког, женског и средњег рода у једнини и множини у делима светог Саве и у савременом српском језику

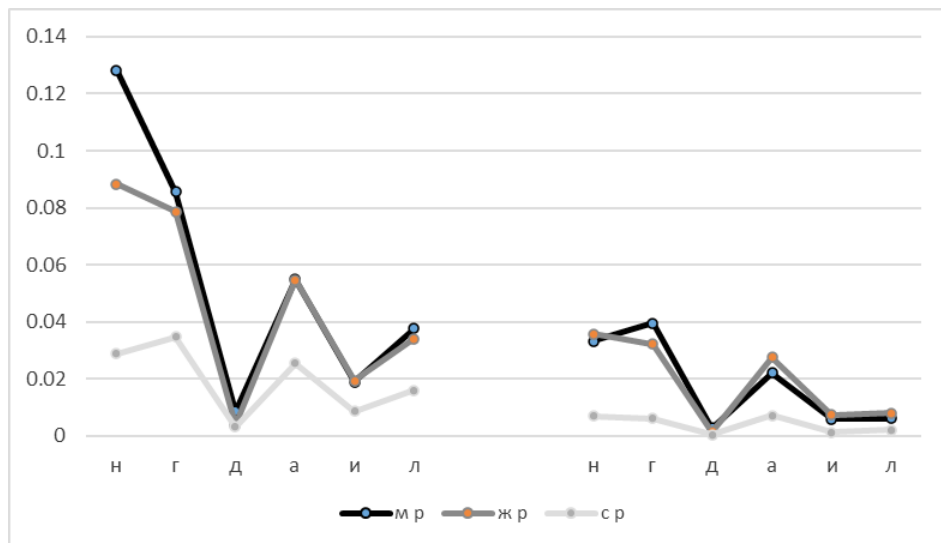
Ј	св. САВА			С. Ј.		
	м р	ж р	с р	м р	ж р	с р
н	0,104641	0,042616	0,035443	0,1283	0,08841	0,02881
г	0,08692	0,04557	0,04135	0,0856	0,07875	0,03465
д	0,045992	0,012236	0,02616	0,00867	0,00377	0,00312
а	0,101688	0,083544	0,075527	0,05486	0,0548	0,02551
и	0,017722	0,023629	0,020253	0,01895	0,01939	0,00862
л	0,021097	0,033755	0,024473	0,03768	0,03419	0,01606
М						
н	0,014346	0,004641	0,004641	0,03326	0,03577	0,00694
г	0,017722	0,007173	0,007173	0,03961	0,0322	0,00614
д	0,013924	0,002954	0,001688	0,0028	0,00157	0,00039
а	0,019409	0,016456	0,013924	0,02211	0,0275	0,00728
и	0,008439	0,010127	0,00211	0,00597	0,00734	0,00134
л	0,004219	0,006751	0,001688	0,00611	0,00799	0,00212

8 Из Табеле 1 видимо да је изостављен вокатив. У граматичку обраду узорака савременог српског језика, па самим и у евиденцију вероватноћа падежних облика, овај падеж није укључен, иако је у неким случајевима маркиран јединственим флективним суфиксом. Његова фреквенција је прикључена фреквенцији номинатива, а разлог оваквом решењу лежи у чињеници да у случају вокатива постоји конфундирање падежа и синтаксичке функције/значања (1 функција/значање). Овакво решење, међутим, није примењено и на српкословенским текстовима у којима су дате вероватноће вокатива.

На Графиконима 1 и 2 приказан је однос пропорција падежних облика именица сва три рода и оба граматичка броја.

Графикон 1. Пропорције падежних облика именица мушког, женског и средњег рода у једнини и множини у делима светог Саве.

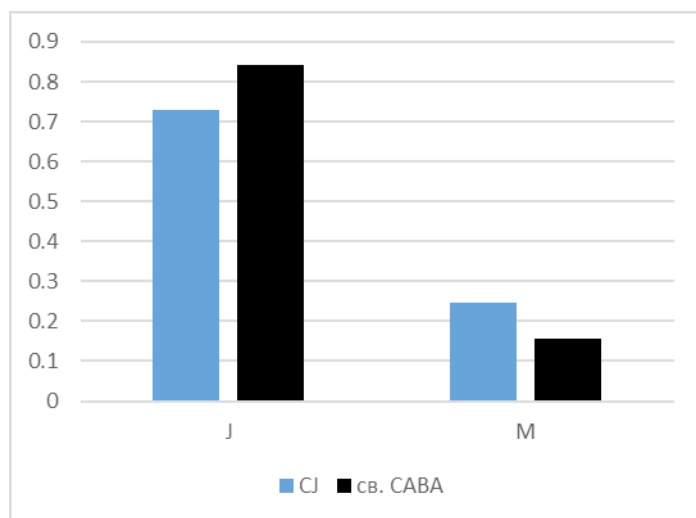

Графикон 2. Вероватноће падежних облика именица мушког, женског и средњег рода у једнини и множини у савременом српском језику

Прегледом Графикана 1 и 2 уочавамо значајне разлике у дистрибуцији вероватноћа падежних облика именица у два анализирана узорка. С обзиром на то да је на графиконима приказан велики број тачака и да су они због тога донекле тешки за интерпретацију, у даљем тексту ћемо приказати анализе редоследом који је дат на претходним странама.⁹

а) Разлике у вероватноћама именица у једнини и множини

Однос вероватноћа именица у једнини и множини у делима светог Саве и савременом српском језику дат је на Графику 3.

Графикон 3. Пропорције именица у једнини и множини у делима светог Саве и савременом српском језику

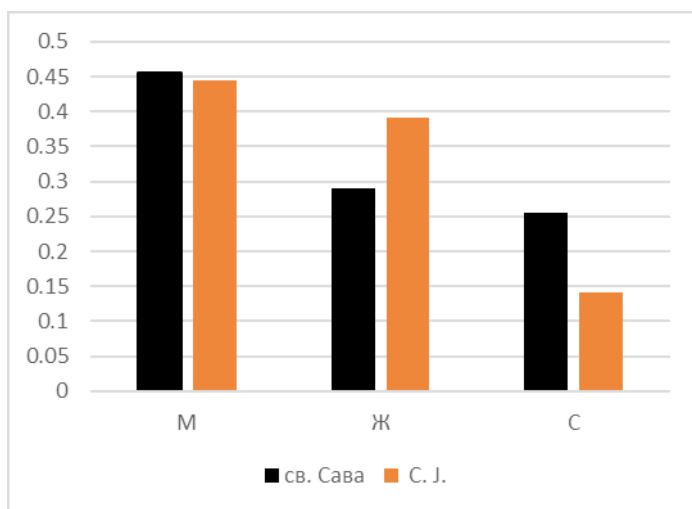
Прегледом Графикана 3 констатујемо да су именице у једнини у делима светог Саве учесталије (0.84) у односу на њихову учесталост у савременом српском језику (0.73). Чини се ваљаном претпоставка да разлоге овој разлици треба тражити или у идиосинкразији стила светог Саве или у специфичностима жанра. Мање је вероватна претпоставка да су, дијахроно гледано, именице у једнини из неког разлога временом постале учесталије.¹⁰

9 Иако би вероватоће падежних облика требало приказати кроз номиналну скалу, из чега следи коришћење хистограма, ради јасноће приказа користићемо линијске графиконе. Изузетак су прикази вероватноћа граматичког броја и граматичког рода код којих немамо велики број тачака, тако да приказивање хистограмом даје задовољавајућу јасноћу.

10 Да ли је реч о идиосинкразији стила могло би се утврдити на основу поређења списка светог Саве и осталих аутора житија. Уколико би се показало да су пропорције гра-

б) Разлике у вероватноћама именица мушког, женског и средњег рода

На Графикону 4 приказане су пропорције именица мушког, женског и средњег рода у два узорка. У делима светог Саве доминирају именице мушког рода, док су вероватноће именица женског и средњег рода изразито мање и приближно једнаке ($M = 0,46$; $J = 0,29$; $C = 0,25$). Оваква дистрибуција није уочена у савременом српском језику где су именице мушког и женског рода приближно једнаке вероватноће, док је вероватноћа именица средњег рода упадљиво мања ($M = 0,44$; $J = 0,39$; $C = 0,14$).

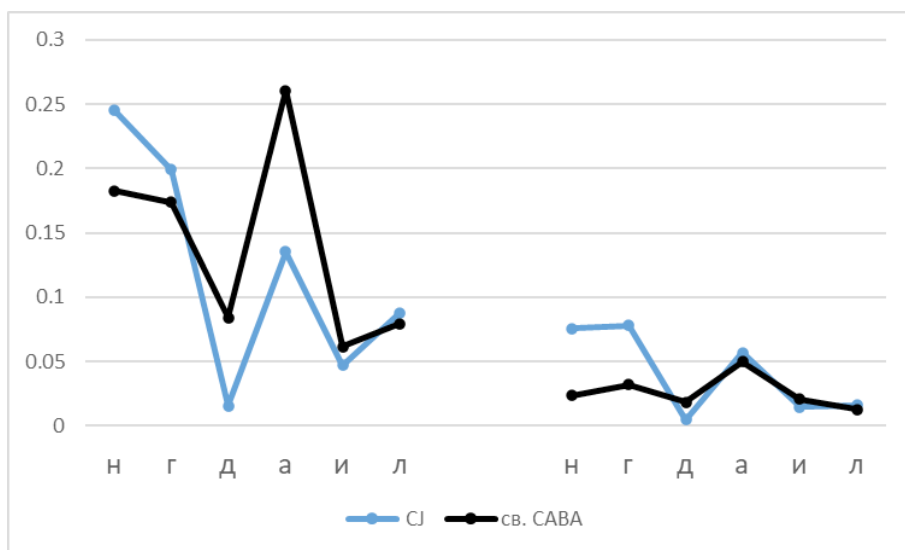
Графикон 4. Пропорције именица мушког, женског и средњег рода у делима светог Саве и савременом српском језику

в) Разлике у вероватноћама падежних облика именица без обзира на граматички род

На Графикону 5 приказан је однос вероватноћа падежних облика именица јединине и множине у делима светог Саве и савременом српском језику, без обзира на њихов граматички род. Уочавамо неколико изразитих разлика у дистрибуцији вероватноћа између два узорка. Номинатив

матичког броја приближно једнаке, одбацила би се претпоставка о специфичностима стила светог Саве и прихватила почетна претпоставка о специфичностима жанра. Требало би, међутим, извести додатно поређење текстова житија са текстовима српских средњовековних повеља и писама. Тек уколико би се и у овом узорку добио сличан налаз, могла би се детаљније размотрити могућност систематске дијахроне промене односа вероватноћа јединине и множине именица у два узорка.

и генитив једнине и множине фреквентнији су у савременом српском језику, док су датив и акузатив изразито фреквентни у делима светог Саве, али само у једнини. Посебно изненађује релативно висока учесталост датива једнине у текстовима светог Саве (0,084) ако се има у виду да је овај падежни облик у једнини најнефреквентнији у савременом српском језику (0,015).¹¹ Неочекиван налаз у списима светог Саве добијен је и за акузатив једнине чија је учесталост већа од номинатива једнине, који је у савременом српском језику стабилно најучесталији падежни облик.

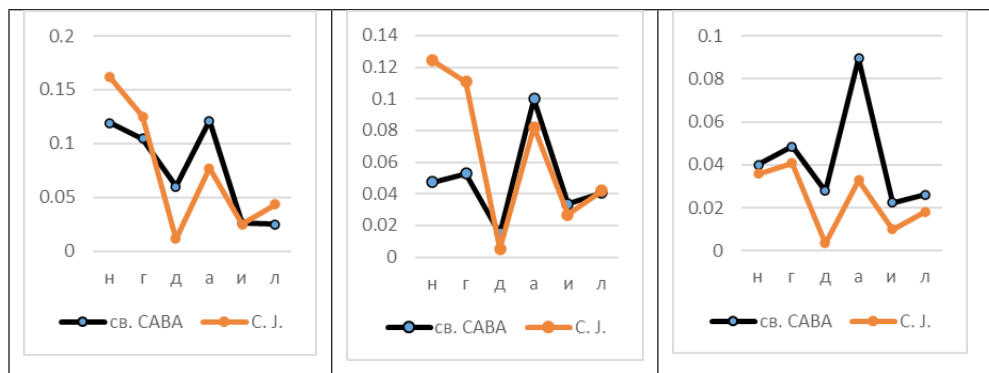
Графикон 5. Пропорције падежних облика именица једнине и множине, без обзира на граматички род

Упркос наведеним разликама, између два узорка добијена је статистички значајна корелација ($r=0.77$, $p<0.01$).

г) Поређење вероватноћа падежних облика именица сва три рода, без обзира на граматички број

Пропорције падежних облика именица мушког, женског и средњег рода у два узорка, без обзира на граматички број, приказане су на Графикону 6.

¹¹ Овако висока пропорција датива у делима светог Саве може се објаснити чињеницом да је у питању посебна старословенска, па и српкословенска конструкција апсолутног датива, који се користи уместо многих зависних реченица.

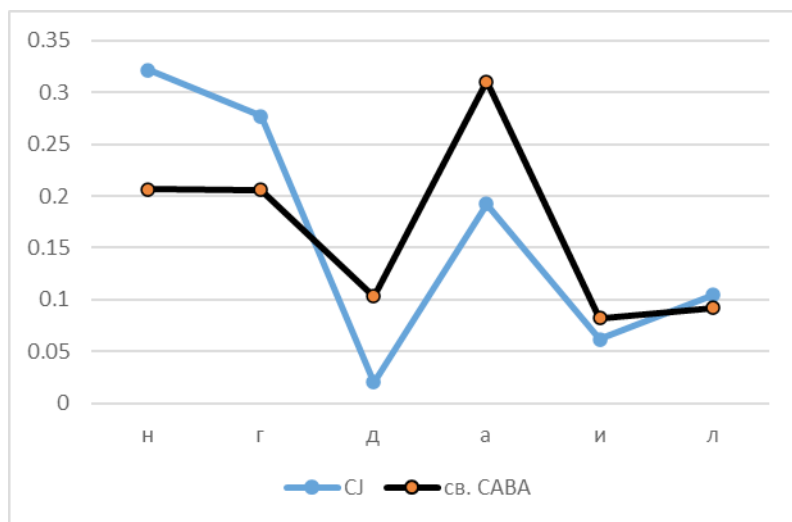

Графикон 6. Пропорције падежних облика именица мушког (леви графикон), женског (средњи графикон) и средњег рода (десни графикон) у делима светог Саве и савременом српском језику, без обзира на граматички број

Прегледом Графикона 6 код именица женског и средњег рода констатујемо изразите разлике у дистрибуцији вероватноћа падежних облика у два узорка. Именице женског рода у номинативу и генитиву су мање учестале у списима светог Саве, док су именице у дативу и акузативу у истом узорку уочљиво учесталије у средњем роду. Већа учесталост датива и акузатива уочена је и у мушком роду. У оквиру сваког од три граматичка рода није достигнута статистички значајна корелација између два узорка.

д) Поређење вероватноћа падежних облика без обзира на граматички род и број.

Пропорције падежних облика именица изведене из два узорка, без обзира на граматички род и број, приказане су на Графикону 7.

Графикон 7. Пропорције падежних облика именица, без обзира на граматички род и број

Ово поређење може се сматрати резимеом претходних налаза из кога се добија јаснија слика односа вероватноћа падежних облика у два узорка. Номинатив и генитив су уочљиво фреквентнији у савременом српском језику у односу на учесталост ових падежа у списима светог Саве. Са друге стране, датив и акузатив су фреквентнији у списима светог Саве. Ни овог пута није добијена статистички значајна корелација између два узорка.

Поређењем поменутих разлика вероватноћа у два узорка уочавамо одређену правилност - ове разлике такођећи идентичне али у супротном смеру: збирна разлика у пропорцијама номинатива и генитива између два узорка износи 0.18, док збирна разлика пропорција датива и акузатива износи 0.20. Овакав налаз сугерише међусобне компензације, о чему ће бити више речи у завршном делу ове студије.

Из претходних анализа можемо да закључимо да између списка светог Саве и савременог српског језика постоје изразите разлике у дистрибуцији вероватноћа падежних облика именице. Поставља се питање да ли су уочене разлике несистематске или постоје ограничења које их у већој или мањој мери детерминишу. Може се поставити и питање да ли

упркос уоченим разликама ипак постоји нека карактеристика дистрибуције вероватноћа падежних облика која је у распону од осам векова остала непромењена? Одговор на ово питање потражићемо у теорији информација, области која је наоко удаљена од лингвистичких разматрања али је применљива на језичке феномене.

Један од основних појмова теорије информације је *ентропија*. У теорији информације она може да се схвати као мера уређености неког система или као просечна количина информације коју емитује неки систем (Једначина 1).

$$H(X) = -p_{(x)} \log_2 p_{(x)} \quad (1)$$

У Једначини 1 p је пропорција једног елемента система, а вредност ентропије се добија сабирањем производа пропорције елемената и количине информације коју садржи сваки елемент система ($\log_2 p$). Нумеричка вредност ентропије зависи од хомогености дистрибуције вероватноћа елемената система. Уколико су вероватноће свих елемената система једнаке, систем се налази у стању *максималне ентропије*. Свако повећање разлике у вероватноћама елемената смањује ентропију уколико је њихов број константан. Важно је напоменути да вредност ентропије може да варира и у зависности од броја елемената система. Уколико је број елемената већи, у начелу ће и вредност ентропије бити већа, што спречава поуздано поређење ентропије два система са различитим бројем елемената. Начин да се упореди ентропија два система, без обзира на број њихових елемената, је примена мере познате под називом *Шенонова једнакост* (Shannon's equitability) која је изражена као количник добијене (H) и максималне ентропије ($H_{\max}$) /Једначина 2/.

$$E_H = H / H_{\max} \quad (2)$$

Шенонова једнакост је мера удаљености система од максималне ентропије и њена вредност се креће од 0 до 1. Системи који се одликују већом хомогеношћу дистрибуције вероватноћа, тј. код којих су разлике у вероватноћама елемената мање, имаће већу вредност E_H , тј. биће ближи максималној ентропији.

Имајући у виду импликације Шенонове једнакости, можемо поставити питање да ли између списка светог Саве и савременог српског језика постоје разлике у удаљености од максималне ентропије, тј. да ли су дијахроне промене у дистрибуцији вероватноћа падежних облика име-

нице у распону од осам векова довеле и до промене удаљености од максималне ентропије. Претходно приказана анализа у којој је за два узорка разматран однос вероватноћа падежних облика без обзира на граматички род и број може да се схвати и као поређење два система са шест елемената за чију дистрибуцију вероватноћа може да се израчуна ентропија. Максимална ентропија за поменуте системе изражена је као логаритам са основом 2 броја елемената (6).

Анализа удаљености од максималне ентропије (E_H) дистрибуције падежних облика *без обзира на граматички род и број* у два узорка показује да у протеклих осам векова није дошло до значајнијих промена. Вредност Шенонове једнакости за списе светог Саве износи 0.85, док је за савремени српски језик њена вредност 0.82. Анализа у којој је испитана удаљеност од максималне ентропије за дистрибуције падежних облика једнине и множине, *без обзира на граматички род* (12 елемената), дала је сличне резултате: за списе светог Саве вредност Шенонове једнакости износи 0.80, док је за савремени српски језик њена вредност 0.83. Најзад, у анализи у којој је испитана удаљеност од максималне ентропије за падеже именица сва три рода и два броја (36 елемената) за списе светог Саве вредност Шенонове једнакости износи 0.87, а за савремени српски језик 0.85. Другим речима, вредност Шенонове једнакости у распону од осам векова варира + - 1,5%.

У разматрању добијених налаза почињемо од разлога због којих је дошло до у разлика у дистрибуцији вероватноћа падежних облика именица у два узорка. Да бисмо добили јаснији увид у ове разлике постављамо питање *пореkla вероватноће* самог падежног облика, без обзира на време у коме је настао узорак текста из кога је његова вероватноћа изведена. Другим речима, постављамо питање зашто су неки падежни облици учесталији, а неки мање учестали. Разлог овим разликама треба тражити у чињеници да је учесталост (фреквенција) падежног облика *сума учесталости његових синтаксичких функција/значења* које се реализују у реченичном контексту. Падежни облици у српском језику у збиру садрже око 190 различитих синтаксичких функција/значења које се драстично разликују по својој учесталости (Костић, Ђ., 19656).¹²

12 Нагласимо да учесталост падежног облика није директно повезана са бројем синтаксичких функција/значења, тј. не следи да ће падежни облици са већим број функција/значења бити фреквентнији Датив и локатив, на пример, имају приближно једнак број функ-

Посматрано дијахроно, разлике у дистрибуцији вероватноћа падежних облика именице могу да потичу из два извора: а) промене вероватноћа појединих функција/значења у оквиру датог падежног облика, што доводи до повећања или смањења фреквенције тог облика и/или б) премештања реализације одређене функције/значења у други падежни облик чиме се учесталог тог облика повећава, а учесталост облика који је изгубио дату функцију/значење смањује.

Уколико промену учесталости падежних облика посматрамо кроз динамику промена вероватноћа и/или премештање реализације одређених функција/значења из једног падежног облика у други, указују нам се наговештаји принципа који обезбеђују стабилност падежног система, а који нису лингвистички већ су когнитивно мотивисани. Увидом у синтаксичке функције/значења уочавамо да не постоји значењска инваријанта која би била специфична одлика датог падежа.¹³ Такође, у свим падежима доминирају једна или две функције, док велики број функција/значења има изразито ниску учесталост. Уколико падежни облик садржи велики број функција/значења ниске учесталости, и уколико се овај број не компензује високом учесталашћу једне или две функције/значења, падежни облик ће бити нискофреквентан и одликоваће се великом количином информације (бита). Сваки даљи прираштај у броју нискофреквентних функција/значења и/или смањење фреквенције најфреквентнијих функција/значења повећава количину информације датог падежног облика, из чега следи повећање његове когнитивне комплексности, а самим тим и когнитивног оптерећења приликом његове обраде. Достицање критичне тачке когнитивне комплексности, изражене кроз количину информације датог падежног облика, мотивише динамику промене вероватноћа падежа тако што се критични ниво комплексности редукује премештањем одређеног броја функција/значења у други падежни облик чија комплексност још није достигла критичну вредност информационог оптерећења. Из овога следи да је одсуство значењске инваријанте синтаксичких функција/значења у оквиру датог падежног облика мотивисано оптимизацијом његове когнитивне комплексности, а не лингвистичким разлозима.

Објашњење разлика у вероватноћама падежних облика, дато у претходним параграфима, може се прихватити као полазна основа за

ција/значења (датив – 22, локатив – 21) али је локатив пет пута учесталији од датива (датив – 0.02, локатив – 0.1).

13 Тако је, на пример, за акузатив доминантна функција објекта али акузатив се јавља и у значењу времена, места итд.

објашњење дијахроних промена уочених на два анализирана узорка. Можемо претпоставити да је до ових промена у распону од осам векова дошло варирањем вероватноћа појединих функција/значења односно премештањем њихове реализације из једног падежа у други у тренутку када је количина информације коју је носио падеж у коме је она до тада била реализована достигла критичан ниво когнитивне комплексности. Ово је, међутим, само претпоставка коју би требало емпиријски проверити. За савремени српски језик постоји евиденција вероватноћа функција/значења падежних облика (Костић, Ђ., 1965),¹⁴ али не и за српскословенске текстове. Имајући то у виду, објашњење добијених разлика у два временска узорка предложено у овој студији може да добије емпиријску проверу тек када се утврди вероватноћа функција/значења падежних облика и у узорку српскословенских текстова.

Поред налаза који говоре о разликама у дистрибуцији вероватноћа падежних облика именица између два узорка, у овој студији испитана је и удаљеност њихове ентропије од максималне ентропије. Добијени налази указују на то да се у распону од осам векова по овом критеријуму нису догодиле значајне промене. Штавише, можемо да констатујемо да се удаљеност од максималне ентропије креће у оквиру минималне маргине варирања.

Импликације овог налаза наговештавају могући индекс стабилног стања система (у овом случају падежног система именица). Као што је констатовано у претходном параграфу, у распону од осам векова удаљеност ентропије падежних облика именице од максималне ентропије остала је непромењена, упркос понекад драматичним променама вероватноћа појединих падежа. Ова чињеница указује на то да је при оптимизацији когнитивног оптерећења појединачних падежа (тј. количине информације коју садржи падежни облик) ирелевантан начин на који ће когнитивни систем ту оптимизацију да реализује. Отуда и одсуство значењске инваријанте када је реч о синтаксичким функцијама/значењима које садржи дати падеж јер се, посматрано из перспективе развоја језика, оптимизација когнитивног оптерећења одвијала по информационим, а не значењским критеријумима.

У циљу одржања стабилног стања падежног система когнитивни систем се суочава са два ограничења:

а) Количина информације коју носи појединачни падежни облик унутар падежног система не сме да пређе критичну границу когнитивне комплексности.

14 Изутетак је датив за који немамо евиденцију вероватноћа функција/значења.

б) Дистрибуција вероватноћа падежних облика (тј. њена ентропија) мора да буде у оквирима оптималне удаљености од максималне ентропије.

Дијахроно посматрано, било која синтаксичка функција/значење, у тренутку достизања критичног нивоа когнитивне комплексности падежног облика у коме је до тада реализована, може да буде премештена у било који други падежни облик, при чему ова промена није несистематска. Она мора да буде реализована у оквиру решења које ће одржати дистрибуцију вероватноћа облика (тј. ентропију) у оквирима преферентне удаљености од максималне ентропије. Све док је ентропија падежног система изведена из дистрибуције вероватноћа падежних облика у овим оквирима, падежни систем је у стабилном стању.

Извори и литература

- Витић, Зорица и Александар Костић. „Специфични захтеви анотације српскословенског у оквиру Електронског корпуса српског језика.“ *Дигиталне библиотеке и дигитални архиви*. А. Вранеш, Љ. Марковић (ур.). Београд: Филолошки факултет, 2015. 315–323. Штампано.
- Kostić, Aleksandar, Svetlana Ilić, Petar Milin. „Апроксимација вероватноћа i optimalna величина jezičkog uzorka“. *Психологија*, 41, 1, 36-51.
- Костић, Александар и Зорица Витић. „Софтверска апликација за претрагу и анализу српских средњовековних текстова. *Дигиталне библиотеке и дигитални архиви*. А. Вранеш, Љ. Марковић (ур.). Београд: Филолошки факултет, 2015. 303–313. Штампано.
- Костић, Ђорђе. *Структура употребне вредности граматичких облика у српском језику*, Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Београд, 1965а.
- Костић, Ђорђе. *Синтаксичке функције и значења падежа у српскохрватском језику*, Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Београд, 1965б.
- Костић, Ђорђе. *Квантитативни опис структуре српског језика*, књ. 1-3, *Српски језик од XII до XVIII века*, Доментијан. Житије св. Симеона, Житије св. Саве, I –III, Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, 2009. Штампано.
- Костић, Ђорђе. *Квантитативни опис структуре српског језика*, књ. 4, *Српски језик од XII до XVIII века*, Теодосије Хиландарац, Житије св. Саве, Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, 2010. Штампано.
- Костић, Ђорђе. *Квантитативни опис структуре српског језика*, књ. 5-6, *Српски језик од XII до XVIII века*, Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепи-

- скопа српских*, I-II, Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, 2010. Штампано.
- Костић, Ђорђе. *Квантитативни опис структуре српског језика*, књ. 7–8, *Српски језик од XII до XVIII века, Житија, канон, хронике*, I–II, Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, 2012. Штампано.
- Костић, Ђорђе. *Фреквенцијски речник савременог српског језика*, I–VII, Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 1999.
- Новаковић, Стојан. „Прилози к историји српске књижевности“. *Гласник Српског ученог друштва*. 5 (1867) 242–264. Штампано.
- Новаковић, Стојан. „Нешто из Хроника деспота Ђорђа Бранковића“. *Глас Српског ученог друштва*. 33 (1872) 135–162. Штампано.
- Радојичић, Ђорђе Сп. „Теодосијев канон општи Симеону Немањи и Сави“. *Јужнословенски филолог*. 21, књ. 1–4 (1955–56) 137–151. Штампано.
- Радојичић, Никола. „О Хроникама грофа Ђорђа Бранковића“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. 6/1 (1926) 1–45. Штампано.
- Руварац, Иларион. „Житије цара Уроша од патријарха Пајсија“. *Гласник Српског ученог друштва*. 5 (1867), 209–239. Штампано.
- Трифунковић, Ђорђе, Томислав Јовановић и Љиљана Јухас. *Азбучни показатељ речи у списима светог Саве*. Београд: Народна библиотека Србије, 1980. Штампано.
- Ђоровић, Владимир. *Списи св. Саве*. Београд – Ср. Карловци: СКА, 1928. Штампано.
- Ђоровић, Владимир. „Житије Симеона Немање од Стефана Првовенчаног“. *Светосавски зборник*. 2 (1936) 15–74. Штампано.
- Шафарик, Јанко. „Живот краља Стефана Дечанског“. *Гласник Друштва србске словесности*. 11 (1859) 35–94. Штампано.

Aleksandar Kostić

Laboratory for Experimental Psychology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
zvitic@fil.bg.ac.rs

Zorica Vitić

Faculty of Philology, University of Belgrade
akostic@f.bg.ac.rs

PROBABILITY DISTRIBUTION OF NOUN CASES IN WRITINGS OF ST. SAVA AND THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary: The aim of this study was to get an insight into differences in probabilities of noun cases in writings of St. Sava and contemporary Serbian language where those two samples span eight centuries of Serbian written language. The analyses were performed on digital version of *Corpus of Serbian Language* and *Frequency Dictionary of Contemporary Serbian Language* (Kostić, Đ., 1999). The outcome of these analyses indicate conspicuous diachronic differences in probability distributions of noun cases. In addition, it was demonstrated that in spite of the observed differences the distance from the maximum entropy of these probability distributions remains constant. In conclusion, all diachronic changes in probability distributions of noun cases are permissible as long as they remain at preferred distance from the maximum entropy.

Keywords: writings of St. Sava, Serbian language, inflected cases, probability distribution, entropy.

COMMERCIAL AND NOT-FOR-PROFIT DIGITIZATION OF HISTORICAL AND CULTURAL RECORDS FOR GENEALOGICAL STUDY: PROBLEMS AND OPPORTUNITIES

Summary: The study of family history and the desire to discover one's roots is an area that is expanding rapidly, especially in those cultures that have become more fragmented and have lost their immediate connections to family and to their past. The rise of popular television programming that models the genealogical process and combines social history with the discovery of the family history of personalities from the entertainment and sports industries has further served to popularize the search for roots and family stories.

In the context of this great increase in desire for information about family members and coupled with the rise in the use of the internet and the availability of hardware and software tools that are easily used by the general public, there has been an explosion in the amount of information that has been digitized by both commercial and not-for-profit entities. However, different providers have used different models of digitization and transcription, with commercial companies relying more on the rapid processing of large numbers of resources, primarily using OCR and full-text searching while not-for-profit entities rely more on human transcription and indexing by volunteers and the careful processing of much smaller data sets.

It is becoming more common for the provision of the same data or parts of the same data sets by different entities using different digitization and indexing processes. Some data is provided by multiple organizations, but specific data known to exist may not be easily found in all versions of the data set. There is also a corresponding rush to differentiate commercial information providers with unique data sets. The use of restrictive licensing agreements and limited distribution rights leads to a situation where although information may be available and may have been digitized, the genealogist must be prepared to search multiple commercial resources (at a cost) to identify an information source and then embark on discovery of information that may not be well digitized, may not be well transcribed, or may not be well indexed. Again, information sources may be partly digitized, or may only be abstracted or indexed only, with no access to original source documents in digital form.

There are many lessons to be learned from the current situation for collections of historical records that have not yet been digitized but would be helpful in the study of individuals' family histories.

Keywords: digitization, cultural heritage, genealogy, indexing, full text searching, manual transcription, OCR.

The study of family history and the desire to discover one's roots is an area that is expanding rapidly, especially in those cultures that have become more fragmented and have lost their immediate connections to family and to their past. The rise of popular television programming that models the genealogical process, albeit in an extremely simplified form, and combines social history with the discovery of the family history of personalities from the entertainment and sports industries has further served to popularize the search for roots and family stories. (For examples see *Who do you think you are* (British Broadcasting Corporation, 2019); *Finding your roots* (Public Broadcasting Service, 2018).)

In the context of this great increase in desire for information about family members and coupled with the rise in the use of the internet and the availability of hardware and software tools that are easily used by the general public, there has been an explosion in the amount of information that has been digitized by commercial, government, and not-for-profit entities (Ancestry, 2019; Find My Past, 2019; Free UK Genealogy, n.d.; Intellectual Reserve, Inc., 2019; My Heritage, 2019; and National Records of Scotland, n.d. c) However, different providers have used different models of digitization and transcription, with commercial companies relying more on the rapid processing of large numbers of resources, primarily using Optical Character Recognition (OCR) and full-text searching while not-for-profit entities rely more on human transcription and indexing by volunteers and the careful processing of much smaller data sets (Free UK Genealogy, n.d.; Intellectual Reserve, Inc., 2019.)

It is becoming more common for the provision of the same data or parts of the same data sets by different entities using different digitization and indexing processes. Some data is provided by multiple organizations, but specific data known to exist may not be easily found in all versions of the data set. There is also a corresponding rush to differentiate commercial information providers with unique data sets. (see *Why choose Find My Past?* FindMyPast, 2019.) The use of restrictive licensing agreements and limited distribution rights leads to a situation where although information may be available and may have been digitized, the genealogist must be prepared to search multiple commercial resources (at a cost) to identify an information source and then embark on discovery of information that may not be well digitized, may not be well transcribed, or may not be well indexed. Again, information sources

may be partly digitized, or may only be abstracted or indexed, with no access to original source documents in digital form.

There are many lessons to be learned from the current situation for collections of historical records that have not yet been digitized but would be helpful in the study of individuals' family histories, or indeed for other research purposes.

Source documents

The first thing to be considered is the source documents that are used for digitization. The optimal source is the original document. This ought to give the digitizer the best opportunity to create a clean, digital image of the document as the basis for further processing, including transcription and indexing. However, it is not uncommon for digitization to take place from secondary sources, from microfilm, for example (Intellectual Reserve, Inc., 2019.) Newspapers are a common example of this second-generation digitization. Material that has been converted to a microfilm can easily and quickly be digitized with little human intervention beyond mounting the microfilm on a reader. However, in the majority of cases, the original microfilming of newspapers was conducted on bound volumes of newsprint. The best option would have been to disbind each volume and film each issue lying completely flat, but the push to microfilm, originally for preservation and access, meant that speed and expediency were valued over more time consuming and expensive methods that may have resulted in better digital images.

Depending on the location of an issue within the bound volume, material may be obscured in the gutter of the binding, or the curve of the page next the gutter may cause the image to be out of focus at those edges, or for the lines of text to be misaligned. Materials that were legible to the human eye in original form then become illegible in the microfilm copy. When this copy is used as the basis for digitization, then the digital copy also contains areas of illegibility. Although software can make an attempt to restore this, success may be limited and information becomes inaccessible. From the family history perspective, although the illegible areas of each page may not be large, because of the structure of newspaper columns, and the tendency for announcements of births, marriages and deaths to appear in the columns closest to the margins, this can mean that such family information is disproportionately affected by legibility issues.

Even if it were decided to digitize from original documents rather than microfilm, in many cases the original materials may not be available or may not be robust enough to be handled for digitizing. (Newspaper is especially vulnerable as it was never designed to be a permanent record, and especially in the 19th and early 20th centuries, much of the newsprint used was highly acidic, leading to rapid disintegration of the source material.)

Process of digitization

The actual process of digitization can also pose problems. Digitizing materials that are in a secondary form may be smooth and rapid, the limitations coming from the shortcomings of the secondary source. Digitization of primary sources can be more challenging. How is it accomplished? Are materials removed to a specialized digitization facility where the best possible images are created or are the materials scanned in situ, simply doing the best that can be achieved under often adverse circumstances? The answer to this question is often driven by the purpose of the digitization and who is performing it. The tendency is for large scale commercial genealogy companies to concentrate on speed and numbers, and digitization frequently takes place where the records are. A single person will be dispatched with basic digitization equipment and will set up a temporary digitization station and will simply work through the materials the company wants to acquire. Manipulation is by hand – placing materials on a scanner or turning pages of a book for a camera. A common requirement for this type of set up is to digitize 2000 pages per day, which equates to 250 pages per hour, 4 pages per minute or 15 seconds per page. (Freelance Digitizer, personal communication, April, 2014.) While this does have the advantage of digitizing large amounts of material in a short space of time, the emphasis is on speed and quantity, rather than completeness or quality. The digitizer is not responsible for checking that each page of a volume has been digitized, nor that all the images are of a high quality. If a page is missing from the final digital version, there is no way for the reader to know if the page exists and was simply omitted from the digitization, or if the page is missing from the original.

In contrast, material that is digitized by not-for-profit groups or by the original data producers, tends to be digitized more slowly, with a greater emphasis on accuracy and completeness, as the goal is to provide the best possible digital versions of a smaller amount of material to make this available, and the digitization is designed to both preserve the originals and make the

information more widely available, without the added impetus of generating profit from a unique data set.

Digitization as preservation

Note that digitization as a form of preservation is mostly concerned with limiting the use and handling of original documents. Digital files themselves can be fragile, and are subject to data loss, to format obsolescence, as well as to the failure of storage media, whether in the cloud or on site. Although digitization seems to be common now, standards and procedures are still evolving, and material from the same collection may be digitized at different resolution quality, using different software, and with different hardware compatibility. Digital files also require a great deal of curation and management and can be just as expensive to maintain as paper-based originals, if not more so, as costs are recurring and often not obvious to the casual observer (such as power, digital storage, software and hardware maintenance, and personnel.) The actual creation of the digital file may be the least expensive part of the process. The time and costs of preparing the digital images for publication and their maintenance thereafter may far outweigh the initial digitization expense.

OCR vs human transcription

Another major difference between the large commercial genealogy companies and other organizations is the method used for transcribing the records. Again, the goals of speed and quantity mean that commercial companies rely heavily on optical character recognition (OCR) technology to process large numbers of document pages. Although high degrees of accuracy can be obtained, OCR success is not 100% reliable and can be affected by whether the original document is printed, typed, hand-written, or some combination of these. The language of the document also has an effect on accuracy of OCR, as well as language usage. OCR software often does not handle abbreviations or shorthand notations well, nor is it good at coping with slanting lines of writing, or material that is not evenly spaced (frequently the case with hand-written forms and documents). Human transcription is able to see solutions in a way that OCR software is not, and can decipher difficult handwriting, expand abbreviations (or record them accurately), piece together mismatched lines of text across pages, and other transcription tasks that are

currently beyond the capabilities of OCR, although taking much more time to do so.

While the ability to process huge numbers of records is a distinct advantage of OCR, the point is that for each genealogical researcher, there may only be one part of a document or record set that is relevant to their research. If this is missing, illegible, or mis-transcribed, it does not matter how much other material is available, correctly transcribed, the data source has failed to provide the required information.

Dispersed data sets

A major problem in the genealogical world is that of dispersed data sets. This has come about because of the patchwork of cooperative and licensing agreements that existed from the beginnings of the modern era of genealogical research, as organizations that did not yet have the capability to digitize and process their own records formed alliances with other entities, both commercial and non-commercial who had the necessary expertise and resources. For example, the Church of Jesus Christ of Latter Day Saints (LDS) pursues genealogical research as part of their belief system, and has gathered a large collection of records from all over the world. They have high quality digital images of civil registration vital records (births, marriages, and deaths) in Scotland from the beginning of registration in 1855 to 1875, as well as the years 1881 and 1891. These images, which are higher quality than those digital images available through the Scottish Government's own genealogy research website, ScotlandsPeople (National Records of Scotland, n.d. c) are, however, only available online to non-church members in one of their Family History Centers. Vital records are available from the LDS's website for other years, but only as partial record transcriptions – and these partial transcriptions are also available on some commercial sites. Full records are available only from the Scottish Government website.

Although data from the Scottish portions of the UK census are available through multiple providers, in differing formats, for all censuses from 1841 to 1901, the material from the 1911 census is only available from the Scottish Government, as they have reached a stage of digital maturity where they are able to digitize, transcribe and index data by themselves, with no external help, and are also therefore able to reap the monetary rewards of being the sole provider of this one data set. This exclusivity will also apply to the planned release of the 1921 census (National Records of Scotland, n.d. a).

Indexing

The quality of the transcription has a major effect on the retrieval of the information. Commercial companies tend to rely more heavily on whole word searching and retrieval within their data sets, or on more limited index fields (the larger size of their data sets and the desire for speed of response dictate how many fields are indexed and how many may be cross-searched at one time.) By contrast, non-commercial entities with human-transcribed digital resources can provide stronger indexes, based on more accurate transcription, and on a larger number of index fields. For example, the FreeCen project in the United Kingdom (Free UK Genealogy, 2018) provides high quality transcriptions of census records that may be searched not just by name, approximate age and location, but also by occupation, an invaluable tool when trying to distinguish among many people with the same name, and where age may not be a particularly accurate identifying factor, due to data gathering practices including rounding up or down ages to the nearest five years, or to the fact that age was not such an important factor to many people, or that they simply did not really know their exact age, and reported it differently in different censuses. Social convention also led to deliberate misstatements of age, as in wives decreasing their age to comply with cultural ideas about wives being younger than their husbands, or husbands increasing their age for the same purpose.

Again, for the 1881 Scotland census, a version transcribed by the LDS is available from them, also through every commercial genealogy provider, partially from the FreeCen project, and from the Scottish Government, although different search algorithms on each site may give different results for the same search parameters.

To give one example, a broad search for the name “Robert Henderson” on the ScotlandsPeople website shows there are 689 matched records in the index of the 1881 Scottish census prepared by ScotlandsPeople but only 682 matched records in the index for the same census prepared by LDS. If you limit the search to the city of Glasgow, the Scotland’s People index offers 108 matches, while the LDS index offers 29 (National Records of Scotland, n.d. b). The same broad search conducted on FindMyPast.com results in 771 matches allowing for first name variants or 725 records with an exact match to the first name, while the search in Glasgow yields 113 exact matches or 119 allowing for first name variants (FindMyPast, n.d.). Similarly for the broad search, Ancestry.com claims 840 matches with first name variants and 687 matching the first name exactly while for the comparable Glasgow search, 27 and 22

matches respectively (Ancestry, n.d.). These results are presented in Table 1.

(Note that while the structure of the database search engine in Scotland's People does allow for the use of wild cards within the search fields, so that user-suggested variants can be accommodated within the search, it does not offer the same search capability of predetermined name variants provided by FindMyPast and Ancestry, so the results of variant name searches are not provided for the ScotlandsPeople or LDS indexes.)

Table 1.

Search Results for Robert Henderson in the 1881 Scottish Census

Indexer	Scotland		Glasgow	
	Exact name	First name variants	Exact name	First name variants
ScotlandsPeople	689	-	108	-
LDS	682	-	29	-
FindMyPast	725	771	113	119
Ancestry	687	840	22	27

While it may be easy to suggest reasons for these discrepancies, such as different matching algorithms for the broad searches or varying definitions of local areas for the more targeted searches (and even these definitions may change over time, so one indexing problem is whether to index based on geography at the time the data was created or current definitions), the end result for the user is that the desired information may not be retrieved. Again, the point to remember for the genealogist is not the total number of available records but whether the one required record is retrievable.

Future directions

So, where does this leave us? This is a case where we would be better off from the genealogist's point of view if there were cooperation among information providers, and we could benefit from the automated processing of large scale printed data collections that are easily processed by OCR and accessed by full-text searching, as well as having access to collections that require human transcription or correction and multiple human-created indexes. Unfortunately, we are in a place where the provision of digitized historical records has become highly commercialized and where the successful paradigm of record provision is based on uniqueness of collections, quantity

of records (regardless of accuracy or searchability), and supposed ease of use, rather than the librarians' perspective of providing the best information most efficiently.

Opportunity certainly exists for a different model of digitization of historical materials for genealogical research focusing on the quality of the record sets, quality indexing and reliable retrieval. Until a new model is implemented, genealogists will need to search multiple resources and employ sophisticated search strategies in the hope of extracting appropriate information.

References

- Ancestry. (2019). *About us*. Retrieved June 12, 2019, from <https://www.ancestry.com/corporate/about-ancestry/our-story>
- British Broadcasting Corporation. (2019). *Who do you think you are?* Retrieved June 12, 2019, from <https://www.bbc.co.uk/programmes/b007t575>
- Find My Past. (2019). Why choose Find My Past? Retrieved June 12, 2019, from <https://www.findmypast.com/content/why-choose-findmypast>
- Free UK Genealogy. (n.d.). *About free UK genealogy*. Retrieved June 12, 2019, from <https://www.freeukgenealogy.org.uk/about/>
- Free UK Genealogy. (2018). *UK census online*. Retrieved June 12, 2019, from <https://freecen1.freecen.org.uk/>
- Intellectual Reserve, Inc. (2019). *About Family Search*. Retrieved June 12, 2019, from <https://www.familysearch.org/en/about>
- My Heritage Ltd. (2019). *About us*. Retrieved June 12, 2019, from <https://www.myheritage.com/about-myheritage/>
- National Records of Scotland. (n.d.). *What records are in the site?* Retrieved June 12, 2019, from <https://www.scotlandsppeople.gov.uk/what-records-are-in-the-site>
- Public Broadcasting Service. (2018). *Finding your roots*. Retrieved June 12, 2019, from <https://www.pbs.org/weta/finding-your-roots/home/>

Ендрју Ц. М. Смит

Емпорија Универзитет

asmith37@emporia.edu

КОМЕРЦИЈАЛНА И НЕПРОФИТНА ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ИСТОРИЈСКИХ И КУЛТУРНИХ ЗАПИСА ЗА ГЕНЕАЛОШКУ СТУДИЈУ: ПРОБЛЕМИ И МОГУЋНОСТИ

Сажетак: Проучавање породичне историје и жеља за откривањем нечијих корена подручје је које се брзо шири, посебно у оним културама које су постале уситњеније и изгубиле непосредне везе са породицом и прошлошћу. Пораст популарног телевизијског програма који повезује друштвену историју са откривањем породичне историје додатно је послужио за популаризацију потраге за коренима и породичним причама.

У контексту овог великог пораста интерсеовања за информацијама о члановима породице, упоредо са порастом употребе интернета и доступности хардверских и софтверских алата широј јавности, дошло је до експлозије информација које су дигитализовали комерцијални и непрофитни субјекти. Међутим, различити провајдери користили су различите моделе дигитализације и транскрипције, при чему се комерцијалне компаније више ослањају на брзу обраду великог броја извора, првенствено користећи оптичко препознавање карактера и претрагу целог текста, док се непрофитне организације више ослањају на транскрипцију, индексирање и пажљиву обраду много мањих скупова података које ради човек, а не машине.

Све је чешће да исте податке или делове истих скупова података пружају различити извори, користећи различите процесе дигитализације и индексирања. Неке податке пружа више организација, али одређене податке није лако пронаћи, иако се зна да постоје. Коришћење рестриктивних уговора о лиценцирању и ограничавање права на дистрибуцију доводи до ситуације да, иако информације могу бити доступне и можда су дигитализоване, генеалог мора да буде спреман да претражује више комерцијалних извора (уз наплату) како би идентификовао извор информација, а затим да крене у откривање информација које можда нису добро дигитализоване, можда нису добро транскрибоване или можда нису добро индексиране. Опет, извори информација могу бити делимично дигитализовани или могу бити само индексирани, без приступа оригиналним изворним документима у дигиталном облику.

Из тренутне ситуације може се научити много о колекцијама историјских записа које још нису дигитализоване, а које би биле од помоћи у проучавању породичне историје појединаца.

Кључне речи: дигитализација, културно наслеђе, генеалогичка, индексирање, претрага целог текста, ручна транскрипција, оптичко препознавање карактера.

ДИГИТАЛНА КАРТОТЕКА ЖИТЕЉА ГРАДА БЕОГРАДА КАО КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Сажетак: У раду се анализира значај дигитализоване Картотеке житеља града Београда која се чува у Историјском архиву Београда. Дигитализација ове обимне грађе од преко милион пријавних листова (од 1922. до 1954. године) значајна је због заштите те грађе, њене оперативне вредности, а посебно због изузетне важности за науку и културу. Међу пријављеним житељима Београда истичу се имена познатих књижевника, српских и хрватских, који су краће или дуже време боравили, или стално живели, у Београду и Земуну. Указује се на структуру Пријавног листа, те на значај података садржаних у њему за истраживање биографије књижевника.

Кључне речи: Картотека житеља града Београда, дигитализација, архивска грађа, књижевна историја, документарни извор.

1.

Дигитализација архивске грађе представља данас један од најважнијих архивистичких послова, како на плану заштите саме грађе, тако и у сврху омогућавања лакше доступности подацима које та грађа садржи, што је у складу са начелом јавности и слободног приступа грађи. Дигитализација грађе, која је у Србији још пре само десетак година вршена прилично хаотично и несистематично,¹ данас добија све више вид плански разрађене и вођене активности, у којој се као основни изазов указује одабир грађе која ће бити дигитализована. Као и у случају публикавања грађе, три су основна критеријума – заштита, оперативна вредност и културноисторијски значај. Овим параметрима водили су се у Историјском архиву Београда када су одлучили да дигитализују грађу и омогуће приступ двома обимним целинама. Најпре је то учињено са Збирком цркве-

1 Видети о томе: Слободанка Цветковић, „Дигитализација у архивима у Србији – изазови и замке“, *Архив*, 2010, 1-2, 79-84.

них матичних књига, а одскора је доступна у дигитализованој форми и Картотека житеља града Београда као део фонда Управе града Београда. Ова картотека коју је београдска полиција (уосталом, као и остале градске полиције у Краљевини СХС/Југославији) почела да води 1922. године по одлуци Министарског Савета,² а по упутству Министарства унутрашњих дела, садржи податке о житељима Београда и Земуна (од 1931. године, када је Земун изгубио статус града и постао део Београда) све до 1954. године. Грађу чини чак 1.030.000 пријавних листова који се у Историјском архиву Београда чувају у 851 кутији! Не треба посебно наглашавати да је дигитализацијом омогућена потпуна заштита ове драгоцене грађе, а исто тако потенцирана и њена оперативна вредност, јер потомци људи чије податке садржи ова Картотека сада лако могу доћи до њих. Но, значај ове грађе постаје немерљив са културноисторијског становишта, јер она пружа податке о безмало свим значајним личностима које су не само рођене у Београду и живеле у овом граду, већ и које су краће или дуже време боравиле у њему, с обзиром да су у Картотеку уписивани сви они који су боравили у Београду најмање шест месеци. Стога би се, на основу Картотеке житеља града Београда, могао направити огроман списак научних и културних посленика из целе тадашње Краљевине – уметника, професора универзитета, научника, политичара – који су у те три деценије живели и радили у главном граду. На овом списку био би и велики број имена југословенских књижевника.

2.

Картотека житеља града Београда, доступна сада у дигитализованој форми, представља, дакле, прворазредан књижевноисторијски извор, пре свега када је реч о њиховој биографији, с обзиром на податке који су садржани у Пријави. Структура Пријаве била је следећа:

Улица, број, спрат.
Име породично и рођено.
Занимање.
Држављанство.
Дан, месец и година рођења.
Место рођења, срез, земља.

2 Архив Југославије /даље: АЈ/, 138-6-28.

Завичајна општина, срез, земља.
Брачно стање.
Вера.
Рођено име оца и мајке, и мајчино девојачко презиме.
Ранији стан у Београду, или у ком другом месту.
Жена и деца испод 18 година – рођено име и девојачко породично име жене и рођено име деце.
Напомена.
,Власник куће-станодавац.
Датум пријаве.

Ево како је то изгледало на примеру Десанке Максимовић:

Улица, број, спрат: Доситејева 11.
Занимање: професор.
Држављанство: југословенско.
Дан, месец и година рођења: 3. V 1898.
Место рођења, срез, земља: Рабровица, Ваљевски срез.
Завичајна општина, срез, земља: Рабровица, Ваљевски срез.
Брачно стање: неудата.
Вера: православна.
Рођено име оца и мајке, и мајчино девојачко презиме:
Михаило, Драгиња Петровић.
Ранији стан у Београду, или у ком другом месту:
Прилепска 5.
Напомена: венчана 31. VII 1933 за Сластиков Сергија.

Власник куће-станодавац: Максимовић Драгиња.
Датум пријаве: 10. IX 1932.

Пријава Десанке Максимовић показује и како су се ажурирали подаци. Дакле, у тренутку пријаве Управи града Београда, 10. септембра 1932. године, Десанка Максимовић била је неудата. Следеће године у рубрику „Напомена“ уписан је датум венчања и име и презиме супруга. Како Сергеј Сластиков и Десанка Максимовић нису имали деце, то је та рубрика до краја остала празна. Из Пријаве се види да је Десанка Максимовић и сама, а и доцније са мужем, становала са мајком (за време окупације и после Другог светског рата и са сестром и сестрином децом),

која је у Пријави наведена као власник куће (стана).³ Такође, тај стан није био њихов први у Београду. У Доситејеву улицу они су се доселили из Прилепске улице.

3.

Понекад се доводи у сумњу поузданост дигитализованог документа, „јер истраживач поред изучавања садржаја треба да критички оцени спољна обележја историјског извора.“⁴ Међутим, ако је већ установљена поузданост, оригиналност и аутентичност изворног документа, онда се чињенице које су у њему садржане могу сагледавати, анализирати и валоризовати и на основу дигиталне копије, с тим што то понекад захтева и консултацију других документарних извора на класичној подлози. Са таквог становишта треба пажљиво приступити и подацима које садрже пријаве у Картотеци житеља града Београда.

Што се тиче књижевника, може се утврдити да подаци садржани у Картотеци имају висок степен поузданости и да су у највећој мери тачни, те да се могу упоређивати са подацима добијеним књижевноисторијским изучавањима, а у неким деловима чак могу и допунити та сазнања. На основу пријава четрдесет шест српских и хрватских књижевника, које смо издвојили (од иоле познатијих књижевника једино нема пријаве Станислава Винавера), може се закључити да је велика већина података поуздана. И када би се понекад грешило, то никада не би било у рубрикама о датуму и месту рођења, те именима родитеља. То је веома важно управо за дигитализовани облик Картотеке, јер је управо по овим параметрима омогућено претраживање. Занимања књижевника су такође у највећој мери тачно наведена, али треба приметити да само уз неке писце стоји да су, поред основног занимања, и „књижевници“ –

3 Иако у пријави Десанке Максимовић нису ажурирани подаци после Другог светског рата, из другог архивског извора сазнајемо да су исти чланови домаћинства, мада на другој адреси, били још и 1952. године, када је Савез књижевника Југославије, 16. јануара те године, упутио молбу Повереништву за станове ИОНО Града Београда да се додели одговарајући стан неколицини књижевника. У том списку стоји и: „Десанка Максимовић, са станом у ул. Лоле Рибара бр. 37, у дворишту, станује са старом мајком, сестром удовицом и двоје сестрине деце и болесним мужем. Има само двособан стан. Потребан јој је већи стан с обзиром на болесника и на могућности њеног књижевног рада.“ АЈ, 498-F-110.

4 Бориша Радовановић, „О дигиталној копији као историјском извору“, <http://www.arhivistika.edu.rs>

уз Мирослава Крлежу, Рада Драинца, Бранимира Ћосића, Николу Шопу (и то само у другој од укупно три пријаве), Драгишу Васића, Бранислава Нушића, Григорија Божовића, Боривоја Јевтића, Тодора Манојловића и Марка Цара. Уз остале стоји само основно занимање, па су Милош Црњански, Десанка Максимовић, Момчило Настасијевић, Божидар Ковачевић и Душан Матић „професори“; Милица Јанковић „учитељица лепих вештина“; Тин Ујевић, Раде Драинац, Станислав Краков и Хамза Хумо „новинари“ (у случају Драинца и Кракова је наглашено и у којим новинама сарађују). Велибор Глигорић је „секретар Министарства Трговине“, Растко Петровић „секретар Министарства Иностраних Послова“, а Иво Андрић најпре записан као „саветник у Министарству Иностраних Послова“, а потом као „шеф отсека и секретар у Министарству Иностраних Послова“.

Занимљив податак допуњује сазнања о афери Милана Богдановића и његовом разводу, те преласку у другу веру. Из његове пријаве види се да је Богдановић не само напустио породицу – жену Милеву, сина Богдана и кћер Ивану, већ да их је натерао да оду из стана у Војводе Миленка 36, где су живели. Наиме, у напомени стоји да је Богдановић „6. II 1937 одјавио породицу“, што значи да су се они одселили из стана! Но, као што је познато, Богдановић је и пре тога, године 1932, имао аферу са младом новинарком и књижевницом Селеном Дукић. У Картотеци житеља града Београда постоји и њена пријава, која може бити значајна по једном детаљу. Наиме, ретки њени савременици који су писали о њеном књижевном делу истицали су да је на њен карактер и њен живот уопште утицала чињеница да је њен отац, коњички официр, погинуо у почетку Првог светског рата, када је она имала само пет година.⁵ Тај њен жал за оцем и осећај усамљености и незаштићености може се уочити чак и у њеним првим песмама, које је као девојчица од осам и по година објавила у окупационим *Beogradskim novinama*.⁶ Но, занимљиво је да нигде нема помена о ком се то храбром и одликованом официру радило. Из пријаве у картотеци се, међутим, види да је Селенин отац био Убил Дукић, а захваљујући томе подаци о њему се лако могу пронаћи у Војном архиву.⁷

5 Сима Цуцић, „Селена Дукић: Велики и мали“, *Летопис Матице српске*, 1937, CCCXLVIII, 1, 110.

6 Видети: Бојан Ђорђевић, „Прве објављене песме Милице Костић и Селене Дукић: прилог проучавању културног живота у окупираној Србији (1915-1918)“, *Српске песникиње: зборник радова*, Андрићев институт, Андрићград-Вишеград, 2018, 15-19.

7 Видети: Војни архив, Пописник бр. 2 – лични подаци (Дукић Убил).

Подаци овакве природе о Драгиши Васићу такође су занимљиви. Васић се пријавио 13. марта 1924. године. После рубрике о жени и деци, где су наведене његова друга супруга Наталија, кћер из првог брака Бранислава и кћер из другог брака Татјана, и пошто је уочи Другог светског рата одјављена Бранислава, која се удала и одселила, у напомени је на почетку окупације, 20. јуна 1941. године, забележено да су „Наталија и Татјана пријављене засебно“. То нам говори да су морале бити принудно исељене из стана у Краља Александра 26, управо у време док је Васић боравио у родном крају, одакле ће августа 1941. године отићи у штаб Драже Михаиловића. Као што знамо, то је био само почетак прогона Васићеве породице од стране немачких и квислиншких власти, јер ће уследити хапшење и одвођење у логор на Бањици.

4.

Неки подаци у Картотеци житеља града Београда, пак, нису тако поуздани, и то углавном они који су добијени, према већ поменутом упутству Министарства унутрашњих послова, „усменим изјашњењем грађанина“. Тако су се, пре свега, прикупљали подаци о вероисповести, а исто тако и подаци о брачном стању. Нама, рецимо, данас остаје само да нагађамо зашто је у пријави Мирослава Крлеже од 19. маја 1928. године – очигледно по његовом изјашњењу о брачном стању – записано да је „нежењен“, мада је он већ девет година био у браку са Белом.⁸ Много је јасније, међутим, зашто у пријави Бранислава Нушића од 20. маја 1924. године није записана његова кћи Гита, јер је већ дуго била удата и није била члан Нушићевог домаћинства. Овде, узгред, треба имати на уму да су у пријаве уписивани само чланови домаћинства, тако да у њима нема података о преминулим супружницима или умрлој деци.

Најинтригантнији податак, међутим, налази се у пријави Милоша Црњанског. Он се Управи града Београда пријавио, и у Картотеку житеља био уписан, 15. маја 1924. године. Сви подаци одговарају досад познатим чињеницама из његове биографије, осим што је као место рођења уписан Алибунар! Тиме се поново доводи у питање место рођења Милоша Црњанског. Све што о томе знамо, заправо, садржи се у мемоарским записима Црњанског у *Итаки и коментарима*, где он вели да се „родио,

⁸ Крлежа је тада у Београду због припрема за премијеру његове *Агоније* у Народном позоришту. Сачувана су два писма Бели. Miroslav Krleža, *Bela, dijete drago: pisma* /prir. Vlaho Bogišić/, Naklada Ljevak, Zagreb, 2015, 59-62.

у Чонграду (као и Геца Кон, мој издавач)...“⁹ Црњански то пише тек 1959. године, и од тада се та тврдња не подвргава сумњи. Остаје, међутим, питање, откуда Геци Кону, када је издавао *Сеобе*, податак да се Црњански родио у Иланци (он ју је, по мађарском изговору, звао Иланча). Ако је Геца Кон тај податак донео 1929. године, он га је највероватније могао добити само од Црњанског. Сада, из пријаве Црњанског у Картотеци житеља града Београда, можемо видети да је тај податак и званично заведен у полицији. И полиција га је могла добити једино од самога писца, или од надлежних служби у општини Алибунар, а можда и у самом Панчеву. У оба случаја, дакле, много је вероватније да је место рођења Црњанског Иланца, а можда баш и Алибунар, како пише у пријави, јер је Тома Црњански и ту имао родбину.¹⁰ То што је отац Црњанског у то време био на служби у Чонграду не мора да значи да се мати Марија породила тамо. Никога од родбине њих двоје нису имали у Чонграду, и близу је памети да је Марија отишла да се породи у кругу блиских људи. Марија је, по свему судећи, касније отпутовала са бебом у Чонград, а Црњански је, као што је познато, крштен у православној цркви у облишњем Сентошу. Дакле, за то да је Црњански рођен у Чонграду имамо само његову реченицу у коментарима *Итаке*. За чињеницу да је рођен у очевој постојбини, у Банату, сведочи податак званично заведен у Управи града Београда, било на основу „усменог изјашњења грађанина“, тј. Црњанског, било на основу обавештења из Управе града Панчева. У оба случаја, склони смо да више верујемо службеном документу какав је Картотека житеља града Београда.

Вреди, најзад, скренути пажњу на још једну карактеристику Картотеке житеља града Београда. Наиме, ова је Картотека имала да послужи, опет према упутству Министарства унутрашњих послова, за „брзо проналажење уписаних лица и вођење евиденције о њиховом боравку у Београду.“ У том смислу, полицијске власти показале су велику флексибилност, и особе уписивале онако како су биле познате у јавности. То је случај и са књижевницима. Тако су уписани *Иво* Андрић (а не Иван), *Драгиша* Васић (а не Драгомир), *Тин* Ујевић (а не Аугустин), без обзира на податке у њиховим крштеницама или службеним легитимацијама. Због тога ћемо у Картотеци житеља града Београда узалуд међу осам особа под именом Радојко Јовановић трагати за познатим књижевником. Он је уписан под уметничким именом *Раде Драинац*!

9 Према: Miloš Crnjanski, *Poezija*, Prosveta, Matica srpska, Mladost, Svjetlost, Beograd, Novi Sad, Zagreb, Sarajevo, 1966, 109. У Картотеци житеља града Београда је и пријава Геце Кона, са уписаним Чонградом као местом рођења.

10 Видети: Историјски архив Панчево, Збирка црквених матичних књига.

5.

На крају, треба поменути још бар једну корист од дигитализоване Картотеке житеља града Београда када су у питању књижевници. На основу ове картотеке може се, у наведеном периоду, прилично поуздано установити својеврсна топографија, тј. локализовати улице и крајеви Београда у којима су писци између два рата живели. Овде треба ставити ограду да сигурно неки од њих, нарочито они који су се чешће селили, нису увек пријављивали све адресе, али и поред тога врло је занимљиво видети где су све наши књижевници становали. Огромна већина, најпре, није имала своје станове, па ако нису становали код родитеља, попут Душана Матића пре женидбе (у Ломиној улици), Десанке Максимовић (у Доситејевој улици), или Бранимира Ћосића (у Балканској улици), станове су изнајмљивали. Неки од њих, као што је познато, врло су често мењали боравишта, али сва нису уписивана у пријаву. Драинчева адреса у тренутку пријаве, 25. октобра 1935. године, била је Жоржа Клемансоа 4, али је много занимљивије то што је, као ранија адреса у Београду, уписана „редакција Правде“, што значи да је Драинац једно време био без смештаја и спавао у просторијама листа за који је радио! Такође, многим адресама које је у Београду, пријављен или непријављен, променио Ујевић,¹¹ сада можемо додати и Улицу Луке Вукаловића 9, како стоји у тренутку пријаве. Најзад, у случају двојице наших најзначајнијих књижевника можемо установити и један циклични ток, који их, пред крај живота, и у стварности, али и на симболичком плану, врло знаковито, враћа готово на оне исте адресе на којима су били пријављени између два светска рата. Тако је адреса Иве Андрића у пријави датираној 10. децембра 1924. године Краља Милана 44, а Милоша Црњанског у пријави из исте године Макензијева 36. Последње боравиште Андрићево било је на данашњем Андрићевом венцу, сасвим близу некадашње адресе, а Црњански је последње године провео у истој улици у којој је био пријављен пола века раније, само је та улица сада носила име маршала Толбухина. Тако се и за једног и за другог писца круг на неки начин и у топографском смислу затворио. Тако би се, напокон, на основу података у Картотеци житеља града Београда могла начинити својеврсна књижевна мапа Београда између два светска рата. Сада је то, захваљујући великом и успешном послу дигитализације који је учињен у Историјском архиву Београда, знатно олакшано, као и многа друга истраживања усмерена успостављању што тачније биографије наших писаца.

11 Неке од тих адреса навео је Н. Јешић. Недељко Јешић, *Тин Ујевић и Београд*, Службени гласник, Београд, 2008.

Извори

Архив Југославије

- Министарство унутрашњих послова
- Савез књижевника Југославије

Војни архив

- Пописник: Лични подаци

Историјски архив Београда

- Управа града Београда: Картотека Житеља града Београда

Историјски архив Панчево

- Збирка црквених матичних књига

Krleža, Miroslav (2015). *Bela, dijete drago: pisma* /прir. Vlaho Bogišić/. Zagreb: Naklada Ljevak.

Crnjanski, Miloš (1966) *Poezija*. Beograd, Novi Sad, Zagreb, Sarajevo: Prosveta, Matica srpska, Mladost, Svjetlost.

Литература

Ђорђевић, Бојан (2018). „Прве објављене песме Милице Костић и Селене Дукић: прилог проучавању културног живота у окупираној Србији (1915-1918)“. *Српске песникиње: зборник радова* /ур. Александра Вранеш/. Андрић-град-Вишеград: Андрићев институт; стр. 9-20.

Јешић, Недељко (2008). *Тин Ујевић и Београд*. Београд: Службени гласник.

Радовановић, Бориша (2009). „О дигиталној копији као историјском извору“. <http://www.arhivistika.edu.rs>

Цветковић, Слободанка (2010). „Дигитализација у архивима у Србији – изазови и замке“. *Архив*, 1-2; стр. 79-84.

Цуцић, Сима (1937). „Селена Дукић: Велики и мали“, *Летопис Матице српске*, CCCXLVIII, 1; стр. 109-111.

Bojan Đorđević

University of Belgrade

Faculty of Philology

nalesko1965@gmail.com

DIGITALIZED FILES OF THE INHABITANTS OF THE CITY OF BELGRADE AS A LITERARY-HISTORICAL SOURCE

Summary: The paper analyzes the significance of the digitized File of the inhabitants of the city of Belgrade, which is kept in the Historical Archive of Belgrade. The digitization of this extensive material of over one million application forms (from 1922 to 1954) is important because of the protection of that material, its operational value, and especially because of its exceptional importance for science and culture. Among the registered residents of Belgrade, are the names of famous writers, Serbian and Croatian, who stayed for a short or long time, or lived permanently, in Belgrade and Zemun, stand out. The structure of the Application Form is pointed out, as well as the importance of the data contained in it for the research of the writer's biography.

Keywords: File of the inhabitants of the city of Belgrade, digitization, archival material, literary history, documentary source.

Greta Goetz

University of Belgrade

Faculty of Philology

greta.goetz@fil.bg.ac.rs

https://doi.org/10.18485/mks_dh_skn.2021.1.ch5

CREATIVE COORDINATION: RELATING SLAVIC HERITAGE TO TECHNOLOGY-ENHANCED LEARNING

Summary: When seeking to develop the relational skills of interdisciplinarity (the ability to integrate knowledge and ways of knowing across several disciplines) while making use of new technology in the Serbian classroom, the narrative works of Serbian polymath thinkers of the early 20th century may serve as relatable prolegomenal material. It will be shown how such figures possessed the epistemic fluency that is increasingly required by the digital age: Michael Pupin's "creative coordination" can be compared to the coordination of diverse ways of knowing. As such figures are also representatives of Slavic cultural heritage, it will further be asked how this heritage might be nurtured in the supranational technology-enhanced environment.

Keywords: constructive classroom, Slavic digital humanities, Michael Pupin, epistemic fluency, interdisciplinarity, technohumanism, philology, hermeneutics.

This paper considers the digital humanities in terms of how it is conceived in the interdisciplinary field of technohumanism. While not an ideal neologism, technohumanism is a useful term as it refers to the interdisciplinary humanistic field that is addressing the new arrangements of intellectual, social, political, and economic life in the Information Age (Davidson: 206-7). It invites critique while new media is being developed and used. Its driver is "an interactive, collaborative, participatory method of research and learning that capitalizes upon the power of new technologies and the customizing skills that youth bring to the college classroom today" (Davidson: 213). If youth is to be viewed as a resource (relational higher education indeed makes use of what students already know, see footnote 3), then the cultural capital that they also bring to the classroom may also be viewed as a skill to be developed. This paper seeks to address the interdisciplinary significance of the Slavic digital humanities in the digital domain that already relies on words (the domain of philology) as much as code and the creative coordination of precious materials. I take Michael Pupin as my model for the breadth and quality of learning,

and his (online) autobiography as the prolegomenal text to my technology-enhanced courses on American Cultural Studies. He could serve as the introduction to any technology-enhanced course because of the rhetorical skill he employs to correlate a full range of topics.

Long before the age of the internet and big data, Michael Pupin in his autobiography called himself as “a goose in a fog” to describe how he felt as a new arrival at Castle Garden and at Cambridge before he learned his way (1949: 171, 178, 187, 207, 209). The question is how to keep that figurative goose alive in the fog layer of big data produced by the scientific positivism of technocratic Darwinism and the supranational forces that challenge cultural ways of knowing (Markoupolos 2010,¹ Arnold 2006, Appadurai 1996).

I write “figurative goose” because the goose comes to us from an idiom particular to a specific culture, symbolizing respective world views and ways of being. In the spirit of Pupin, who defined different meaning making systems as “inseparable” (1927), it will be assumed that there is a space for the humanities (Slavic or otherwise) in the digital world.

The fact that Pupin did not see disparity between the so-called “two cultures” (Snow: 1956) of the humanities and science, or *la querelle des anciens et modernes*, is in part the product of his multidisciplinary education. But it was also made possible through what could be described as his breadth of spirit – inclusive of dimensions that even Julia Kristeva tried to make relevant to her discussion on what Eastern European countries could bring of not only value but succor to the EU (2000: 111-162). I mention this to hint at the breadth of the type of Slavic texts to be used and interacted with online and in technology-enhanced classrooms.

1 I am referencing this short paper riddled with typos and not a more recognized text, written by an expert in the field, like Richard G. Olson's *Scientism and Technocracy in the 20th Century*, because while articulating the threat of scientific technocracy, it also speaks to the type of ecological knowledge that seeks to build relationships with others by taking a (Feyerabendian) holistic view. It is also a paper delivered in a Balkan context, hosted on a site that, while not strictly academic, does provide an example of a unique cultural representation on the internet – and an alternative (as it is thematically curated) to metablogs like rastko.rs. A holistic view is found in Pupin's “creative coordination” but is also found in Western thinkers who make alternative readings of science and culture (even James Clerk Maxwell could be cited in this context, see his argument with Tyndall in Goetz 2015). Again, though, this approach is not part of the Western master narrative, as pointed out in Markoupolis' assessment of the Bologna approach to engineering (which is his area of expertise). It is noted here that students themselves can want a ‘quick formula’ to get the job done, which is characteristic of technocratic efficiency but antithetical to both the task of learning and excellence in professionalism – until the cause and consequences of the choices they make is explained to them: thence the relevance of the Markoupolis text that so briefly outlines what this explanation could look like. The Bologna approach to engineering (if we agree that Markoupolis' assessment is accurate – which I cannot speak to) may, after all, also be a product of the uncritical and ultimately reductionist times.

The background to what I mean by “breadth” is found in the Byzantine legacy. It is relevant to note here – as we embark on discussion of Slavic digital literary spaces, that the Byzantine Empire, as Adrijana Marčetić has pointed out, can be considered one of the earliest world literary spaces, and perhaps the earliest European literary space (2018: 176). This “space” drew on ancient Greek models of learning but was infused with particular cultural and religious practices. It informed the education received by many 20th century Serbian polymaths. The problem of positioning this particular legacy on the internet – to focus on this component of the digital humanities for a moment – is that the history and relevance of the Byzantine Empire has received insufficient attention from Western academics, whose scholarship, at least for the moment, still dominates the internet, because of English-language dominance (still above 50 per cent according to W3Techs.com) and also because of indexing.

It has been observed that: “The moment that media studies steps beyond the safe shores of the Anglophone media, the world suddenly becomes a much more complicated place” (Hobart 2010: 64-5). These uncharted waters are gaining attention in some Western scholarship, as indicated by the reference. They further demonstrate the meaning-making systems that the university student is to become aware of. Such awareness distinguishes the university graduate from the trade school graduate proficient in language for specific purposes: it promotes the meta-epistemological framework that has the potential to lead to meta-leadership. The Slavic digital humanities practiced at universities should at the very least *point* to this meta-level through consideration of an array of meaning- or knowledge-making systems, which is to say, contexts.

The role of the university is not merely to create users of the world, but to assist in the development of those with the *techne* to craft it. In other words, it is not enough to merely use digital technology: it is necessary to know something about it or at least know how to ask what is needed to understand it better. While this type of knowledge is not necessarily the same as specialized knowledge, it can demonstrate an awareness of the different contexts specific to ways of knowing about the world. Such awareness has been termed epistemic fluency, which technology-enhanced learning – by introducing an *additional* element to learning – has brought attention to. Epistemic fluency also has the potential to stimulate the breadth of knowledge more characteristic of the traditional learning models, which produced thinkers like Pupin and Milutin Milanković, than the technocratic specialization to have gained currency in the past few decades.

It is noted that classical learning models had as their apotheosis a fully-grown tree of knowledge. There was emphasis on the interconnection of subjects (meaning that the learner was not proficient in just one type of

learning) and the order and categorization of ideas. It is this organizational structure, a *characteristic of epistemic infrastructure*,² that can be compared to Pupin's creative coordination, which is suggestive of the tools with which to build constructive interrelations. Consider his words as they compare to figure 1 below, adapted from Mexican architect Antonio Toca Fernández's visualization of Jorge Luis Borges' "Library of Babel" (2009: 79) – itself an illustration of all of the knowledge representative of the universe.

Pupin writes that the broadest aspect of the life of man "is coordination, which eliminates the chaos from the activities of its countless molecules of life, and constructs the cosmos, the presence of which we feel in the internal world of our creative soul" (2005: 241-3). He further explains this in terms of interdisciplinarity: "in the language of science [this coordination] might be described as 'the climax of creative coordination'. Its cosmos is probably the ideal cosmos which the poets of ancient Greece had in mind" (2005: 241-3). What is more, each person was to be coordinated for the good of the whole social body: it is also political as it is activated by ideal democracy (1949: 384).

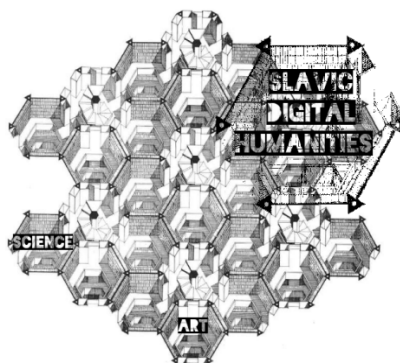

Fig. 1: Adapted from Antonio Toca Fernández, "La biblioteca de Babel: Una modesta propuesta," 2, no. 24, 2009, p. 79, http://www.uam.mx/difusion/cas-adeltiempo/24_iv_oct_2009/casa_del_tiempo_eIV_num24_77_80.pdf.

He explains that it is "gross abuse of language to speak of cold science" as such language creates a false opinion of science (1949: 380). Rather, science is intimately related to art:

² Epistemic infrastructure comprises the basic conceptual, material and organizational structures and facilities needed for the operation of the 'knowledge enterprise' in a field and these fields are in turn coordinated in epistemic fluency (Markauskaite and Goodyear 2019 and 2017).

No scientist can contemplate the mighty theme, the life of man, without pausing reverently and recalling Tennyson's well-known lines, dedicated to a tiny flower plucked from the crannied wall: 'I hold thee here, root and all, in my hand, / Little flower – but if I could understand / What you are, root and all, and all in all, / I should know what God and man is' (2005: 241-2).

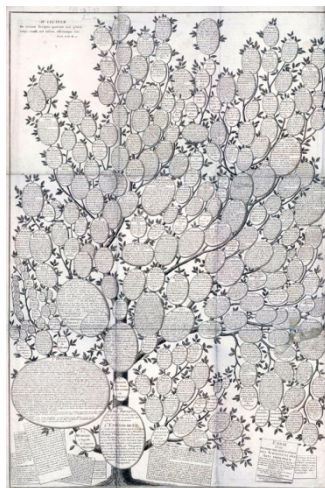

Fig. 2: Chrétien Frederic Guillaume Roth, “Essai d’une distribution généalogique des sciences et des arts principaux,” *Encyclopédie*, Denis Diderot and Jean le Rond d’Alembert (eds.), 1751, <https://encyclopedia.uchicago.edu/content/arbre-g%C3%A9n%C3%A9alogique>.

If we may compare those words to figure 2 illustrating the tree of knowledge, or to Francis Bacon's taxonomy of human knowledge; to the “inseparable” systems comprising the epistemic infrastructure of Pupin's creative coordination, and to Fernández's illustration of Borges' bibliothecal universe, the problem of the context-specific nature of meaning making systems with their respective codes, knowledge bases, agendas, etc. can be seen as there are so many systems to keep in mind and relate to one another. This is a “problem” because if we are concerned with gaining a grasp on the ‘bigger picture’ (insofar as it is permitted to the human mind – a point not lost even on Francis Bacon in *The Advancement of Learning* and a lesson of hermeneutics, see Gadamer 2004: 556), it is not enough to have a grasp on a few disciplines as it is further necessary to synthesize this knowledge for the picture to be coherent. As Auerbach writes, how many scholars actually achieve synthesis given the “problematic ... ordering categories” which can

be “too abstract and ambiguous” confirming the temptation to “master a great mass of material” (1969: 10)? He proposes instead to pursue topics that are “an organic inner part of the theme itself” (1969: 16).

What would the inner part of Slavic culture be? Do our students always have an answer? Can the Slavic culture be defined as a sum of parts? Can it be synthesized or contrasted with another culture?

To create space for such questions when guiding students as they collaborate with students from other cultures, prolegomenal texts can be selected that can set the course objectives and context and that can be referred to as the course progresses. Pupin’s autobiography is one such text: providing his own very clear description of his view of his Slavic culture (intelligible enough to have been used in American elementary schools as required reading), in addition to demonstrating the breadth of interest in multiple ways of knowing and systems of meaning characteristic of epistemic fluency (again, intelligible enough to elementary school students: his answer to his question “what is light” is found in the physical, poetic cosmos). His autobiography is available in English on the extensive American-based internet library, archive.org – which I point out to illustrate the potential of interculturalism to cultural visibility.

But there are other Serbian thinkers among Pupin’s contemporaries whose texts might also play a prolegomenal role in establishing a Slavic touchstone for technology-enhanced humanities learning. One such example is Nikolaj Velimirović, whose texts are available on various Christian (not just Serbian Orthodox) internet sites, in both English and Serbian, the former both the result of the longstanding impression he left on his host-cultures but also the result of the Serbian expat community. He also travelled extensively, interacting with other cultures and, readers’ views on religion notwithstanding, it must be conceded that he contributed very significantly to Slavic, specifically, Serbian cultural legacy. To give just a few examples, although he was a bishop, he wrote intelligent works on Shakespeare (literature) and Nietzsche and Henri Bergson (philosophy), and in *Nomology* addressed the ideas of Max Planck and Thomas Edison (science), etc. (see Goetz 2009).

Both of these figures with a strong internet presence serve as examples of people who have enjoyed success abroad without compromising or losing Serbian (and, by extension, Slavic) attributes. Such attributes can be acknowledged without insisting that there is a right or wrong definition of what these attributes are. In fact, students can be asked to periodically reflect on what their definitions of Slavic attributes might be and whether they consider them relevant or not – even in courses where this might not seem to be immediately relevant, such as in courses in medicine or economics where introducing an intra-disciplinary

epistemic frame of reflexivity can be critical (for general examples, see Coles 1989: 107, 139).

It is being argued here that if we are working towards epistemic fluency – the apotheosis of digital studies (just as polymathy was the apotheosis of the classical education system), it is precisely by retaining any categories that might be controversial (or different, distant) that we can maintain a framework within which to refine the full range of analytical tools required by students in a world that is deeply in flux. If we cannot predict the jobs of the next twenty years, does it not stand that students should be equipped with more rather than fewer epistemic tools and contexts?

As philologists, we know that one of the most valuable skills to understanding is interpretation – and one of the critical tools of hermeneutics is *distanciation*, or the ability to be drawn away from oneself and one's opinions, beliefs – which is necessary if *something else* is to be understood (Ricoeur 1999: 86-8). This can also be described as a *fusing of horizons*: what takes place in communication is not just the expression that is something that is the interlocutor's or the listener's, but something that is common (Gadamer 2004: 390). Yet it must be emphasized that this disappropriation or distancing is as much a matter of self-understanding as it is a detour (Ricoeur 1999: 88) (this corresponds to the Stoic theory of appropriation): "All understanding is interpretation, and all interpretation takes place in the medium of a language that allows the [foreign/distant] object to come into words and yet is at the same time the interpreter's own language" (Gadamer 2004: 390, also see 449). For this reason, it is useful to make use of those Slavic digital humanities tools that contain something familiar as well as something new. This is why texts that contain the distance of the Slavic past, or (for Serbian students of the humanities) that address Serbian science, are useful. Examples that are taken from history and science have the potential to, respectively, teach: the effect of civics, the influence of great minds and fools, the forces of circumstance; the errors of application, the cautions of application (Barzun 1991: 77; Bacon 1876: 14-15). In sum, they teach how to be a better judge of life and politics and a better person (Barzun 1991: 77) – a better *philosophe*.

To close, I would like to consider Stanford University's digital project, "Mapping the Republic of Letters" (<https://web.stanford.edu/group/toolingup/rplviz/>) which is a portal to the *philosophes* of the Enlightenment. This interactive resource allows users to: research individual writers; consider the geographical reach of interactions; compare correspondence, etc. What would it be like if a similar project were to consider the reach of interactions of the Byzantine Empire, and better, if there were a filter for the range of topics discussed – where they are woven together in epistemic synthesis? At this juncture, I will return to a text

mentioned in passing earlier, and point out that when it comes to consideration of a *full range* of topics or epistemic categories, Slavic metaphysics has been presented by Julia Kristeva as a useful counterpart to problematic conceptions of individuality and freedom troubling the West (2000: 111- 162).

It is acknowledged that not everyone will agree with Kristeva – or with Pupin’s description of creative coordination, which is ultimately guided by “divine breath” (n.d.). Atomists or relativists would further take issue with coordination, “which eliminates the chaos from the activities of its countless molecules of life, and constructs the cosmos” (2005: 241). And, obviously, the metaphysical background to Pupin’s creative coordination distinguishes it from epistemic fluency in the way in which meaning and knowledge is ordered.

That said, where Pupin’s creative coordination emphasizes that it is in each person’s creative power to guide the whole social body of this complex life from that which threatens it (Pupin n.d.), the relational higher learning characteristic of epistemic fluency similarly emphasizes that individuals are to expand their understandings to work with others in an interrelated, shared infrastructure.³ Pupin’s creative coordination can be compared with epistemic fluency where it is defined as coordinating different ways of knowing and constructing a consci(enci)ous self (Markauskaite and Goodyear 2018a).

On that note, it is up to us whether we can activate the creative coordination to protect the meaning-making system behind the “goose in the fog” from the meta-data of the fog layer – and from those who claim the possibility of a supranational cosmopolitanism that involves no hard work of self-reflexivity and no hard work of learning how to learn about the meaning making systems of others and ourselves.

Sources and Literature

- Appadurai, Arjun. *Modernity at Large*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1996.
 Arnold, Benedict. *Imagined Communities*. London, New York: Verso, 2006.
 Auerbach, Erich. “Philology and ‘Weltliteratur.’” E. and M. Said (trans.). *The Centennial Review*, Vol. 13, No. 1 (Winter 1969): 1-17.

3 Markauskaite and Goodyear define standard higher education as comprising “expert-designed services, students as customers of educational services, ... [performing] predefined tasks [with] predictable outcomes, quality [as the] responsibility of providers ... [on] a technological platform” vs. relational higher education which she describes as comprising “expert-enabled services, students as co-producers ... develop[ing] capabilities to co-create knowledge and experiences ... [in a] sociotechnical system”. In other words, while the guiding forces for actionable knowledge(ing) do come from institutions and global knowledge culture it also comes from individuals (2018b: slide 41) – which brings us back to our opening point on technohumanism.

- Bacon, Francis. *The Advancement of Learning*. Oxford: Clarendon Press, 1876. <https://archive.org/details/baconadvancemen00bacogooq/>.
- Barzun, Jacques. *Begin Here: The Forgotten Conditions of Teaching and Learning*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1991.
- Coles, Robert. *The Call of Stories: Teaching and the Moral Imagination*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1989.
- Davidson, Cathy N. "Humanities and Technology in the Information Age" in *Oxford Handbook of Interdisciplinarity*. Robert Frodeman, ed. Oxford, New York: Oxford University Press: 2010.
- Fernández, Antonio Toca. *Dibujo 2*. "La biblioteca de Babel: Una modesta propuesta." *Casa del tiempo* 2, no. 24 (2009): 79. http://www.uam.mx/difusion/casadel tiempo/24_iv_oct_2009/casa_del_tiempo_eIV_num24_77_80.pdf.
- Gadamer, Hans-Georg. *Truth and Method*. London, New York: Continuum, 2004.
- Goetz, Greta. "Nikolaj Velimirović's Views on Literature." (Unpublished master's thesis.) 2009. Faculty of Philology, Belgrade University. Belgrade, Serbia.
- . "Intercultural Reading of the Autobiography of Michael Pupin: Science, Narration, and Nation." (Unpublished doctoral dissertation.) 2015. Faculty of Philology, Belgrade University. Belgrade, Serbia.
- Hobart, Mark. "What Do We Mean By 'Media Practices?'" *Theorising Media and Practice*. Birgit Brauchler and John Postill, eds. New York, Oxford: Berghahn Books, 2010. 55-76.
- Kristeva, Julia. "Europe Divided: Politics, Ethics, Religion" in *Crisis of the European Subject*. New York: Other Press, 2000, 111-162.
- Markoupolis, Joannis N. "Engineering Education Perspectives. A Balkan Case Study" Thessaloniki, Greece. May 31-June 1, 2010. Aristotelian University of Thessaloniki. <https://apeironcentre.org/logical-positivism-scientism-and-the-humanities-in-engineering-education/>.
- Mapping the World of Letters. Stanford.edu. <https://web.stanford.edu/group/toolingup/rplviz/>.
- Marčetić, Adrijana. *After Comparative Literature*. Institute for Literature and Art: Belgrade, 2018.
- Markauskaite, Lina and Peter Goodyear. *Epistemic Fluency and Professional Education*. Dordrecht: Springer, 2017.
- . "Learning to Co-Create Actionable Knowledge Across Disciplines." 4 June 2018. [epistemicfluency.com. https://epistemicfluency.com/2018/06/04/learning-to-co-create-actionable-knowledge-across-disciplinary-and-professional-boundaries/](https://epistemicfluency.com/2018/06/04/learning-to-co-create-actionable-knowledge-across-disciplinary-and-professional-boundaries/).
- . "Quality Multiplied: Learning that Matters in a Runaway World." 26 November 2018. [epistemicfluency.com. https://epistemicfluency.com/2018/11/26/quality-multiplied-learning-that-matters-in-a-runaway-world/](https://epistemicfluency.com/2018/11/26/quality-multiplied-learning-that-matters-in-a-runaway-world/).
- . "Interdisciplinarity and Epistemic Fluency: What Makes Complex Knowledge Work Possible." 23 April 2019. [epistemicfluency.com. https://epistemicfluency.com/2019/04/23/interdisciplinarity-and-epistemic-fluency-what-makes-complex-knowledge-work-possible/](https://epistemicfluency.com/2019/04/23/interdisciplinarity-and-epistemic-fluency-what-makes-complex-knowledge-work-possible/).
- Pupin, Michael. "Commencement Speech, Rochester," Columbia University Archives.
- . "Creative Coordination." *Scribner's* 82, no.2, August 1927.

- . *From Immigrant to Inventor*. New York, London: Charles Scribner's Sons, 1949, <https://archive.org/stream/fromimmigranttoi00pupi>.
- . *The New Reformation: From Physical to Spiritual Realities*. New York: Cosmo Classics, 2005.
- Ricoeur, Paul. *From Text to Action*. Evanston: Northwestern University Press, 1999.
- Roth, Chrétien Frederic Guillaume. "Essai d'une distribution généalogique des sciences et des arts principaux," *Encyclopédie*. Denis Diderot and Jean le Rond d'Alembert, eds. 1751, <https://encyclopedia.uchicago.edu/content/arbreg%C3%A9n%C3%A9alogique>.
- Snow, C. P. "The Two Cultures", *New Statesman*, 6 October 1956, 413-414. <http://www.newstatesman.com/cultural-capital/2013/01/c-p-snow-two-cultures>.
- W3Techs.com. "Usage of Content Languages for Websites." https://w3techs.com/technologies/overview/content_language/all.

Грета Гец

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

greta.goetz@fil.bg.ac.rs

КООРДИНАЦИЈА ИНТЕРКУЛТУРНОГ УМРЕЖЕНОГ УЧЕЊА НА ПРИМЕРУ СРПСКЕ УЧИОНИЦЕ

Сажетак: Баш као што *зона наредног развоја* није занемарена у успешној конструктивној учионици, културна искуства ученика не би требала бити занемарена у умреженој учионици. Потврђивање познатог студентима пружа ширину, они постепено развијају алате за изградњу конструктивних односа, које је Михајло Пупин назвао "креативном координацијом". Остваривање потенцијала дигиталног хуманистичког образовања, које се пружа кроз технолошки напредак, захтева одређени степен епистемолошке флуентности коју показују српски научници почетком 20. века, попут Пупина. Ово такође подразумева да више српских текстова постане доступно на мрежи како би се олакшало коришћење и ангажовање. Педагогија заснована на повезаности која тежи „е-квалитету“ и ослања се на релациони дијалог и критичку рефлексивност (Beatty et. al.) потврђује континуирану важност интерпретативних вештина, па чак и разлучивања. Ове теме су имале истакнуто место у словенском културном наслеђу и доносе јединствену перспективу интеркултуралној комуникацији и контрастивној реторици.

Кључне речи: умрежено учење, дигитална хуманистика, епистемичка течност, српско наслеђе, херменеутика.

Блаженка Тривунчић

https://doi.org/10.18485/mks_dh_skn.2021.1.ch6

Српска допунска школа
у Париском региону при Министарству
просвете, науке и технолошког развоја
Републике Србије
blazenkatrivuncic@gmail.com

ДИГИТАЛНО ИЗДАВАШТВО У ФУНКЦИЈИ УНАПРЕЂЕЊА ДОПУНСКЕ НАСТАВЕ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ИНОСТРАНСТВУ

Сажетак: У раду се даје приказ интернет странице „Моја Србија – то сам ја“, која је објединила допунску наставу на српском језику у Француској, и приказ електронске базе наставних материјала допунске наставе на српском језику у иностранству „Час по час“. Предузете дигиталне активности имају информативни, маркетиншки, образовни, интерактивни и кохезиони карактер.

Кључне речи: Српска допунска школа, дигитално издаваштво, стручна сарадња.

У складу са Стратегијом развоја образовања у Србији, Национални просветни савет усвојио је *Оквир дигиталних компетенција* у коме се наводи да „ниво поседовања дигиталних компетенција ученика, између осталог, зависи од нивоа дигиталних компетенција наставника. Стога се од наставника очекује да поседују одговарајући ниво информатичке, информационе, дигиталне и медијске писмености, као и да у областима у којима држе наставу познају модерне концепте, методе и алате који претпостављају смислену употребу ИКТ-а“ (МПНТР 2017: 2).

Специфични услови у којима се настава на српском језику у иностранству остварује траже од наставника умеће и прилагодљивост околностима и потребама ученика, уз подразумевану стручност, почев од „компетенција за наставну област, предмет и методику наставе, за подршку развоју личности ученика, за комуникацију и сарадњу“ (ЗУОВ 2011), до дигиталних и менаџерских знања и вештина.

Пошто допунска школа окупља ученике српског порекла који често живе на великим просторним удаљеностима, а не постоји центар или

једна школска зграда где се часови одржавају, неопходно је да информација о постојању и раду допунске наставе на српском језику доспе до што већег броја Срба у расејању. Такође, у циљу очувања континуитета и стабилности наставе, имајући у виду њен допунски карактер, потребно је да школске активности буду видљиве, а кад год је могуће и – јавне.

Непостојање јединственог, уређеног центра који би пружио информације о допунској настави на српском језику, мали број ученика који похађа часове у односу на број Срба, велика просторна удаљеност места на којима се настава изводи, хетерогени карактер група са израженим узрасним и језичким разликама, промењена перспектива изучавања српског језика, недостатак одговарајућих уџбеника и наставних средстава, неутемељена стручна континуирана сарадња наставног кадра, довели су до потребе за отварањем електронских платформи. Креирање Веб места у складу је са Законом о основном образовању, у коме се у члану 52 наводи да је „школа дужна да има своју интернет страну“ (ЗУОВ 2019).

Са друге стране, интеграциони и/или асимилациони процеси у страном окружењу утичу на очување и структуру самог српског језика. Неопходан је отворен педагошки приступ, уз размену искуства из наставне праксе, спровођење истраживачких радова и упоређивање извештаја о актуелној језичкој слици конкретне наставне групе/области, а са циљем одабира и примене одговарајућих дидактичко-методичких поступака. Усвајање српског језика изван матице зависи од степена изложености говорном моделу, свакодневне употребе језика у породичној средини, укључивања у друштвено-културни живот српске заједнице, похађања наставе на српском језику у оквиру допунске школе и одржавање и неговања веза са отаџбином. Некњижевни изговор, употреба дијалекта, контактна мрежа српског и доминантног језика земље домаћина, мали број часова у оквиру допунске школе, целодневна изложеност једном говорном узусу чине да су сви наведени фактори недовољни да се заустави процес деградације српског језика.

Будући да је „образовна пракса сложена и променљива и да се одвија кроз динамичну спрегу међусобних односа и различитих активности у социјалном и физичком окружењу, у јединственом контексту конкретне групе ученика и заједнице у којој деца живе“, *Правилником остваривању образовно-васпитног рада у иностранству* дају се препоруке за планирање наставе, која ће обезбедити „сигурну, подстицајну и подржавајућу средину за учење“. Дакле, „могуће је и потребно бирати садржаје и методе рада којима се стварују ситуације погодне да се ученик води кроз зону наредног развоја у различитим областима знања и

функционисања“ (Правилник 2018). Стога је стручна сарадња, размена професионалних искустава, идеја и предлога за унапређивањем образовне праксе на српском језику у иностранству неопходна међу наставницима који су ангажовани у истој земљи, али и широм света. Настава је интегративно-корелативна и представља јединствени и сложени процес, уско повезан са ваннаставним активностима, које се на ток учења надовезују, надграђују га, и у одређеном смислу чине круну самог наставног процеса, а у спрези са културним и професионалним животом српске заједнице у расејању.

У дигиталној умрежености кроз сарадњу у изграђивању интернет страница пронађени су модели подршке развоју допунских школа. Електронско издаваштво препознато је као неопходно средство којим се може пружити:

- Информативност,
- Видљивост свих активности допунске наставе,
- Размена одговарајућих дидактичко-методичких прилога и
- Стручно повезивање наставног кадра.

Покренута је интернет страница „Моја Србија – то сам ја“ (srpskipariz.weebly.com) која је објединила допунску наставу у Француској од 2015, а затим и електронска база наставних материјала допунске наставе на српском језику у иностранству „Час по час“ (casposcas.weebly.com) од 2016. године.

Интернет страница показује одличну комуникацију међу свим наставницима који остварују образовно-васпитни рад на српском језику у Француској и представља ризницу извештаја, репортажа, филмова и фотографија. Повезана је са школском Фејсбук страницом, преко које се могу пратити све актуелности, и која омогућава најаве догађаја и брзи проток вести.

База наставних материјала „Час по час“ основана је са циљем да се унапреди наставна пракса и да се око 50 наставника широм света, који изводе наставу на српском језику у Швајцарској, Немачкој, Француској, Италији, Грчкој, Белгији, Норвешкој, Данској, Финској, Великој Британији и Јужноафричкој Републици, повеже и размени примере добре праксе.

Дигитално издаваштво у нашем случају има маркетиншки, информативни, образовни, интерактивни и кохезиони карактер.

Сајт допунске наставе у Француској пружа информације о местима и терминима одржавања наставе, омогућава видљивост разноврсних ваннаставних активности, међународних смотри, ђачких радова, култур-

них манифестација, плаката, најава, извештаја и репортажа. Електронске укрштенице, електронске ћириличне књиге, интерактивни пројекти, истраживачки радови о актуелном језичком стању, уз доступност других корисних линкова, значајни су и у културолошком смислу. Интернет страница је допринела повећању броја ученика у Француској. Поређење података из годишњих извештаја у Париском региону показује да је од септембра школске 2015/16. до јуна 2018/19. забележено удвостручење броја ученика и повећање броја предавача – са 2 на 5 наставника. Такође, страница представља електронску архиву четворогодишњих активности допунске школе. Она је својеврсна културолошка база радова и догађаја и представља допринос развијању свести о важности очувања српског језика и писма.

Циљ основног образовања и васпитања у расејању, „развијање свести о сопственом националном и културном идентитету учењем српског језика и упознавањем са највреднијим делима српске културне баштине, као и подстицање одржавања трајних веза са отаџбином“ (Правилник 2108), налази своје остварење и у виртуелном облику. Преко наше електронске странице доступан је пројекат, којим су повезана српска допунска одељења у Француској са ђацима у редовним школама у Србији који уче француски као други страни језик. Пројекат „Образовни круг“ је дигиталног карактера, усмерен на вршњачко учење у билингвалној комуникацији, уз коришћење савремених електронских алата у истраживању и представљању тема из историје, културе и спорта. Електронска страница, а са њом повезана социјална мрежа, пружају увид у снимљене сусрете/ заједничке часове, а могу се преузети и погледати мултимедијални истраживачки ученички радови, телевизијске и радио-емисије посвећене праћењу и реализацији пројекта.

Угледни часови са интерактивним прилозима и материјалима у Ворду у бази наставних материјала допунске наставе на српском језику у иностранству омогућавају наставницима преузимање, размену и прилагођавање методичко-дидактичких радова различитим нивоима говорења српског језика и потребама одређене групе. Платформа садржи информације о актуелним конкурсима и смотрама, извештаје са одржаних стручних семинара и друге корисне линкове са наставним материјалима, а наставник може ученике упутити на самосталан (додатни) рад. Колекција часова је и полазиште на основу кога је у будућности могуће изградити дигитални уџбеник.

Банери интернет страница доступни су на званичним сајтовима Амбасаде Републике Србије у Паризу, Културног центра Србије у Пари-

зу, а од марта 2018. и на страници „Образовно-васпитни рад на српском језику у иностранству“, која се налази на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања у Београду.

Доборобит дигиталног издаваштва је у драгоценој помоћи наставном кадру који се смењује и коме је омогућен стварни увид у динамичну и променљиву перспективу изучавања српског језика код млађих генерација исељеничких српских породица, што води и променама у методологији рада.

Описане предузете активности, чији је алат ИКТ, а крајњи циљ повећање броја ученика и испуњење циљева допунске наставе на српском језику, представљају једну од стратегија којом се може утицати на одржавање континуитета и стабилности наставе, као и на подизање свести говорника српског језика о важности очувања језичког идентитета и унапређења језичког понашања.

Размена искуства о настави на српском језику ван граница Србије међу земљама у којима се настава одвија, са циљем проналажења механизма који би могли утицати на изражену асимилацију српског народа и деловати у правцу очувања језика и писма, неопходна је на свим нивоима.

Српска допунска школа чини један од стубова националног идентитета Срба у иностранству. Њена стабилност зависи у великој мери од проналажења начина да се одговори задацима савремене наставе и потребама модерног ученика, који се развија у специфичном иностраном окружењу. Дакле, описане предузете активности могу бити један од модела рада, на основу кога би се покренуле друге идеје, што би, у свеукупности, водило успешно ка циљу – неговању младих српских изданака.

Очекује се да ће се после четворогодишњег рада на бесплатној платформи Вибли, који је започет и реализован као идеја појединца, рад у наредном периоду наставити у оквиру плаћеног домена, који ће омогућити брзу претрагу и допринети популаризацији српске допунске школе. Уз обуку нових наставника и укључивање у изградњу платформи, подстицаће се раст и развој допунске наставе на српском језику у иностранству.

Извори и литература

Завод за унапређивање образовања и васпитања, Република Србија (Београд). Стандарди компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја. Београд: 2011.

- авод за унапређивање образовања и васпитања, Република Србија (Београд). Примена информационо-комуникационих технологија у настави. Београд: 2014.
- Завод за унапређивање образовања и васпитања, Република Србија (Београд). Закон о основном образовању и васпитању. Службени гласник Републике Србије, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 – др. закон и 10/2019. Веб. 15. 2. 2019.
- Завод за унапређивање образовања и васпитања (Београд). Правилник о стандардима компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја. Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник, бр. 5/2011-147. Веб. 3. 3. 2016.
- Креирање веб-сајтова. Вебциклопедија – каталог веб-алата. Веб. 29. 4. 2017.
- Министарство просвете, науке, технолошког развоја Републике Србије. Оквир дигиталних компетенција – Наставник за дигитално доба. Београд: 2017. Веб. 3. 4. 2017.
- Моја Србија – то сам ја: <http://srpskipariz.weebly.com/>
- Правилник о остваривању образовно-васпитног рада у иностранству. Службени гласник Републике Србије, бр. 28/2018. Веб. 12. 4. 2018.
- Час по час: <http://caspocas.weebly.com/>

Blaženka Trivunčić

Serbian Supplementary School
in the Paris Region at the Ministry of Education,
Science and Technological Development
of the Republic of Serbia
blazenkatrivuncic@gmail.com

DIGITAL PUBLISHING IN THE FUNCTION OF DEVELOPMENT OF COMPLEMENTARY EDUCATION IN SERBIAN LANGUAGE IN FOREIGN COUNTRIES

Summary: The website “My Serbia - it’s me” („Моја Србија – то сам ја”, srpskipariz.weebly.com) was created, which contributed to the promotion of supplementary education in the Serbian language in France since 2015, and after that then an electronic teaching materials base abroad “Lesson for lesson” („Час по час”, caspocas.weebly.com) from 2016. Digital publishing in our case has a marketing, informative, educational, interactive and cohesive character. The exchange of demo lessons among 50 teachers in 11 countries is enabled, and the banners are located on the official websites of our Embassy in Paris, the Cultural Center of Serbia in Paris and the Institute for the improvement of education in Belgrade. The correlative-integrative lessons with interactive content and Word materials allow teachers to download, exchange and adapt the material to different levels of speaking of Serbian language and needs of a particular group. Information on

places and terms of classes, the visibility of various after-school activities, international competitions, students' works, cultural events, posters, announcements, reports and reportages contributed to the doubling of the number of students in supplementary education in Serbian language in Paris region. Electronic crosswords, electronic Cyrillic books, interactive projects, research works on the current linguistic situation, along with the availability of other useful links, is also important in a cultural domain. The good sides of digital publishing are valuable assistance to teachers who come to their colleagues' places and to whom is enabled a real insight into the dynamic and changing perspective of Serbian language learning in younger generations of emigrant Serb families, which also leads to changes in the methodology of teaching. The above described activities, the ICT tool, and the ultimate goal of increasing the number of students and fulfilling the goals of supplementary teaching in the Serbian language, are one of the strategies that can influence the maintenance of the continuity and stability of teaching, as well as raising the awareness of the speakers of the Serbian language about the importance of preservation language identity and the improvement of language behavior.

Keywords: Serbian supplementary school, digital publishing, professional cooperation.

Мирјана Мирић

https://doi.org/10.18485/mks_dh_skn.2021.1.ch7

Балканолошки институт САНУ, Београд

mirjana.miric@bi.sanu.ac.rs

Маја Миличевић Петровић

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

m.milicevic@fil.bg.ac.rs

Светлана Ћирковић

Балканолошки институт САНУ, Београд

svetlana.cirkovic@bi.sanu.ac.rs

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА И КУЛТУРЕ КРОЗ ЕЛЕКТРОНСКЕ КОРПУСЕ: ПРИМЕР ТИМОЧКИХ ГОВОРА^{*}**

Сажетак: У раду се представља текући пројекат израде електронског корпуса тимочких говора, као примера дијалекатског корпуса важног за област дигиталне хуманистике. Описују се теренска истраживања у оквиру пројекта *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора* (2015–2017) током којих је прикупљена обимна мултимедијална грађа. Приказују се процедуре у изради корпуса: транскрипција и анотација језичке грађе и могућности претраге. Наводе се досадашња истраживања и могуће примене у лингвистичким дисциплинама и областима традицијске културе и фолклорне традиције.

* Рад представља резултат пројеката *Језик, фолклор и миграције на Балкану* Балканолошког института САНУ (бр. 178010) и *(Dis-)entangling traditions on the Central Balkans: Performance and perception* који се, у оквиру програма ERA.Net RUS Plus, одвија у сарадњи Филолошког факултета Универзитета у Београду, Балканолошког института САНУ у Београду, Семинара за славистику Универзитета у Цириху (Швајцарска) и Института за лингвистичка истраживања Руске академије наука у Санкт Петербургу (Русија). Оба пројекта у Србији финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Делови рада претходно су изложени на међународним скуповима *XLVIII Међународна филологичка научна конференција* (18 – 27. март 2019, Санкт Петербург, Русија) и *Дигитална хуманистика и словенско културно наслеђе* (6 – 7. мај 2019, Београд, Србија).

Кључне речи: дигитална хуманистика, електронски корпус, мултимедијална грађа, тимочки говори, дијалектологија, балканска лингвистика, традицијска култура, фолклорна традиција.

1. Увод

У раду се описује пројекат израде електронског корпуса тимочких говора, који је у току, и који представља јединствен пример дијалекатског корпуса српског језика чији је циљ дигитализација језички и културолошки релевантне грађе са простора источне Србије. Постојећи корпуси српског језика оријентисани су првенствено на писане текстове из књижевности, новина и уџбеника, писане на стандардном српском језику (в. *Корпус савременог српског језика*, Utvić 2013), или обухватају писану комуникацију која се одвија на интернету (в. *srWaC*, Ljubešić and Klubička 2014; *ReLDI-sr (manually tagged Serbian tweets)*, Miličević i Ljubešić 2016). Корпуси говорног српског језика су изузетно ретки (в. Savić i Polovina 1989 за корпус разговорног српскохрватског језика), а често и посебног карактера, као што је случај са *Српским електронским корпусом раног дечијег говора* (Анђелковић, Шева и Московљевић 2001). На сличну праксу наилазимо и у креирању корпуса других словенских језика, где такође доминирају корпуси стандардних језика (в. преглед у Utvić 2013), премда не изостају ни дијалекатски корпуси (в. нпр. Komrsková et al. 2017 за чешки).

Слаба заступљеност корпуса говорног језика, у које спадају и дијалекатски корпуси, последица је специфичности методологије прикупљања и обраде усмених језичких података. С једне стране, креирање корпуса говорног језика укључује аудио и/или видео-бележење разговора са саговорницима и транскрипцију снимљеног материјала, што прикупљање података чини дуготрајним и организационо и финансијски захтевним. С друге стране, процес формирања електронског корпуса од транскрибованог материјала само се делимично може ослонити на постојеће алате за аутоматску анотацију текста и захтева додатну ручну обраду, будући да су алати углавном креирани за стандардне писане језичке варијете. Имајући у виду наведене специфичности, израда дијалекатских корпуса изузетно је сложена, али уједно и драгоцен.

Захваљујући пракси да се при објављивању дијалектолошких студија дијалекатски текстови углавном наводе у целини, истраживачима српског језика већ је доступна богата дијалекатска грађа. За тимочке говоре у бројним судијама је доступна грађа у штампаном облику (в. Белић 1905; Sobolev 1998; Младеновић 2013, између осталих). Међутим, ако

се изузме пилот корпус буњевачког говора (Vuković and Miličević 2017), електронски корпуси дијалеката, који би значајно олакшали приступ и анализу дијалекатске грађе, још увек нису развијени. Циљ овог рада је да прикаже кораке у креирању дијалекатског корпуса тимочких говора и да илуструје могућности примене прикупљеног материјала у областима лингвистике, дијалектологије, балканологије, антрополошке лингвистике и фолклористике.

2. Теренска истраживања

Корпус тимочких говора настаје на основу теренске грађе документоване у оквиру пројекта *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора*, који је 2015. и 2016. године финансирало Министарство културе и информисања Републике Србије. Накнадна теренска истраживања су спроведена 2017. године са циљем да се допуни и документује грађа из насеља која у истраживањима претходне две године нису покривена.

2.1. Одабир насеља и саговорника

За потребе пројекта направљена је мрежа пунктова који припадају, у дијалектолошком смислу, тимочким говорима. Тимочки говори припадају тимочко-лужничком дијалекту, као једном од пет дијалеката призренско-тимочке дијалекатске области. Тимочко-лужнички дијалекат обухвата тимочке, белопаланачке, пиротске и лужничке говоре (Собољев 1995: 208; Ивић 2009: 198–199). Као границе тимочких говора за ову прилику узете су оне које помиње Јакша Динић у свом *Тимочком дијалекатском речнику* (2008): на истоку граница тимочких говора је истовремено и граница Србије према Бугарској, на југу развође Тимока и Нишаве и венац Сврљишких планина, на северу Грлишка река. Западна граница иде од Сврљишких планина до изворишног тока Грлишке реке (Динић 2008: IX).¹ У оквирима овако оцртаних граница тимочким говорима припада 96 насеља.² Имајући у виду да је број становника у неким насељима већ у пописној години – 2011 – био мали, документовање теренских разговора је обављано и у другим, већим насељима, са пресеље-

1 Границе тимочких говора се помињу и у старијој, једнако релевантној дијалектолошкој литератури (в. Белић 1905; Станојевић 1911).

2 Комплетан списак насеља и број становника у њима наведен је у: Ћирковић (2018а: 8–9). Наведена насеља данас припадају трима административним центрима – Књажевцу, Сврлигу и Зајечару.

ницима из насеља са данас веома малим бројем становника, или насеља која су данас у потпуности депопулисана.

Од наведених 96 насеља, теренским истраживањима документована је грађа из 92 насеља.³ Теренска документација тимочких говора данас представља мултимедијални корпус грађе који садржи 398 сати аудио-снимака, 192 сата видео-снимака и 4.460 фотографија. У складу са правилима архивирања грађе, корпус грађе је депонован на три места – у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ (Београд), на Филозофском факултету Универзитета у Нишу и у Народној библиотеци „Његош“ у Књажевцу.⁴

Имајући у виду да је приоритет у извођењу пројекта било документовање тимочких говора, у складу са дијалектолошким принципима бирани су саговорници старије животне доби. Насеља која припадају тимочкој говорној зони углавном су напуштена или у њима има мало становника, па су управо саговорници најстарије генерације и били доступни истраживачима. Иако би се могло претпоставити да живот у изолованим срединама гарантује очуваност дијалекта или локалног говора, још током истраживања је уочен утицај стандардног језика и губљење неких од проминентних дијалекатских црта, чак и код саговорника за које се претпостављало (узимајући у обзир изолованост и ограничену мобилност саговорника) да су у потпуности дијалектолошки поуздани. Интензивни контакти са говорницима стандардног језика (или варијетета блиских стандарду, које карактеришу одступања од типичних дијалекатских црта), изложеност медијима, само су неки од узрока процеса мењања локалног језичког идиома. Међу саговорницима нашли су се и локални активисти – „чувари традиције“, учитељи, наставници, административни радници, чији су наративи драгоцени за истраживања усмене историје, фолклорне традиције, етнографије, али дијалектолошки нису поуздани. Ипак, прикупљена усмена грађа од саговорника оваквог типа може бити драгоценa за социолингвистичка истраживања, и то она која прате скалу трансформација дијалекатских црта. Накнадно су, током 2018. године, обављена истраживања са млађим саговорницима

3 Организациону и логистичку подршку истраживачком тиму су обезбедили сарадници Народне библиотеке „Његош“ у Књажевцу.

4 Интерактивна мапа истражених насеља доступна је на сајту <http://balks-rv2012.sanu.ac.rs/webdict/timok/index> (приступљено 20.5.2019), а на Јутјуб каналу „Теренска истраживања“ (<https://www.youtube.com/channel/UC4EpCSAnEb2RIsIRY7pfNdQ>, приступ 8. јуна 2019) налази се велики број монтираних теренских аудио и видео-записа.

средњошколског узраста, како би се обезбедио минималан узорак говора млађе генерације.

2.2. Примењена методологија истраживања

У документовању тимочких говора нису коришћени лексички, термилошки, морфосинтаксички упитници, већ је у истраживањима примењена методологија отвореног интервјуа, данас често коришћена у антрополошко-лингвистичким истраживањима.⁵ Имајући у виду да је циљ истраживања осим лингвистичког документовања био и документовање традицијске културе и фолклорне традиције, у разговорима је коришћен оквирни упитник који је покрио екстензиван списак тема за разговор. Циљ овако конципиране методе истраживања није био да се у једном разговору покрију све оквирним упитником наведене (или предвиђене) теме,⁶ већ да се сам разговор прилагоди саговорнику, те да се елицитира дужи наратив са што мање потпитања истраживача. Истраживачки тим нису у целини чинили изворни говорници локалних тимочких говора (неки од истраживача нису носиоци ниједног варијетета који припада призренско-тимочној дијалекатској области) и примарни циљ овако конципираних истраживања био је да се избегне утицај истраживачевог идиoma на саговорников идиом, или нивелација говора саговорника према говору истраживача.⁷

У теренским истраживањима примењивана је до сада најчешће практикована метода аудио-бележења разговора, али је у овом пројекту примењено и видео-бележење. И за аудио и за видео-бележење од саговорника је тражена сагласност, која је забележена на аудио-снимку. Кад год је за то било могућности, разговори су вођени у затвореним просторијама, како би се у највећој могућој мери смањила бука, како би сам саговорник био што чујнији. Видео-документовање разговора у овом пројекту је примењивано ради потенцијалних истраживања невербалне комуникације, као и визуализације контекста у којем је вођен теренски разговор.

Мултимедијални теренски корпус грађе, који се састоји од аудио и видео-записа, фотографија, садржаја који покрива различите теме како из традицијске културе, усмене историје, (ауто)биографских прича, ис-

5 О развоју истраживачке методе у антрополошко-лингвистичким истраживањима у Србији видети више у: Сикимић (2012).

6 О оквирном упитнику и темама разговора видети више у: Ћирковић 2018а.

7 О односу истраживача и саговорника као комуникацијског пара видети више у: Norrick (2003); Сикимић (2004); Ћирковић (2015).

причаних на локалним идиомима, или варијетету блиском стандардном језику, даје простор за дисциплинарно различита истраживања и научне анализе, као и за интердисциплинарна и мултидисциплинарна истраживања.

3. Ка електронском корпусу: транскрипција грађе, анотација, претрага⁸

Како би се богата грађа прикупљена током теренских истраживања учинила доступном већем броју истраживача и како би се олакшало њено претраживање, у оквиру међународног пројекта (*Dis-)entangling traditions on the Central Balkans: Performance and perception* приступљено је изради електронског корпуса тимочких говора. Основу за израду корпуса представљају аудио и видео-записи усмене продукције носилаца тимочких говора.

3.1. Избор и транскрипција прикупљене грађе

У уводном делу рада већ је истакнуто да израда корпуса говорног језика представља врло сложен задатак који чини низ међусобно повезаних корака. У случају корпуса тимочких говора, прво је било потребно одабрати снимке који су дијалекатски најрелевантнији.⁹ У ту сврху узето је у обзир присуство неколико кључних одлика тимочких говора, при чему за избор снимка није било неопходно да све буду забележене. На нивоу изговора, тражени су уједначен експираторни акценат, присуство вокалног *л* (*вна*) и полугласа *ь* (*сьг* „сад”), као и одсуство гласа *х* (*леб*). У домену морфологије, у центру пажње су били падежни систем заснован на номинативу и општем падежу (*у школу, из школу*), постпозитивни заменички датив у функцији присвојног придева (*дете ми*), компаратив изведен помоћу префикса *по-* (*високо>повише*) и одсуство инфинитива глагола. Паралелно са дијалекатским одликама, тежило се и постизању што уједначеније територијалне распрострањености. Услед недостатка релевантних говорника, није било могуће укључити у корпус продукцију из свих, већ из 63 од укупно 92 места (в. Vuković submitted). Као циљна

⁸ Опис процедуре израде корпуса делимично је заснован на Вуковић и Самарцић (2018) и Vuković (submitted).

⁹ Као што је напоменуто у претходном одељку, у теренским разговорима забележен је и сразмерно висок удео продукције на стандардном језику или варијетету блиском стандарду.

величина корпуса одређено је 500.000 речи.

Наредни корак чинило је пребацивање снимака у текстуални формат. Транскрипција говорног језика позната је у корпусној лингвистици као веома тежак задатак чак и када је у питању стандардни језик, а мање конвенционални корпуси попут дијалекатских намећу додатне изазове везане за разумевање изговореног и начин бележења нестандартних одлика, али и за различите потребе истраживача (в. радове у Beal, Corrigan and Moisl 2007). За транскрипцију снимака тимочких говора ангажована је група сарадника чији рад је био заснован на детаљним смерницама (Vuković 2016). Један од главних принципа у смерницама јесте примена полуортографске транскрипције. У полуортографској транскрипцији тежи се што вернијем бележењу изговореног, али уз употребу стандардног писма, у овом случају латиничног. Посебним симболима су у корпусу бележени гласови којих нема у стандардном српском језику, попут полугласа или палатализованог *к* (за детаље в. Vuković submitted), а додато је и неколико посебних ознака везаних за особине говорног језика (пре свега „средња тачка” · за означавање паузе и # за нејасне делове у снимцима). Међу осталим критеријумима значајни су: записивање искључиво малим словима, уз изузетак употребе великих слова за означавање наглашених слогова (нпр. *živlm, ovOj*), бележење дугих вокала понављањем слова (*Aaako*), означавање недовршене речи косом цртом (нпр. *kupU/<kupUva*), као и означавање преклапања говорника средњим заградама. Завршене транскрипте прегледају и по потреби исправљају чланови истраживачког тима.

Транскрипција је спроведена у програму *Partitur-Editor* из софтверског пакета *EXMARaLDA* (Schmidt 2009).¹⁰ Овај програм омогућује одвајање продукције различитих говорника (уколико их у снимку учествује више) у засебне нивое у транскрипту, као и сегментацију унутар појединачних нивоа. Сегментација говорног језика увек представља велик изазов. Смернице за корпус тимочких говора упућују на интуитивно издвајање краћих интонацијско-смисаоних сегмената, без обзира на то да ли чине синтаксичку целину или не. Трајање већине издвојених сегмената креће се између једне и четири секунде.

Као крајњи производ транскрипције, добијају се документи у формату *xml*. Овај формат транскрипта уз основни текст чува информације о говорницима, подели на исказе и времену када су се различити делови разговора одиграли (што ће омогућити да у корпусу текст буде поравнат са снимком).

Паралелно са транскрипцијом врши се и унос метаподатака, који

10 <https://exmaralda.org/en/> (приступ 7. јуна 2019)

обухватају податаке о говорницима (њиховој животној доби, полу, години рођења, месту становања, месту порекла, нивоу образовања и занимању)¹¹ и о снимцима (локацији на којој су снимљени, географским координатама те локације, регији, месту снимања разговора (кућа, дво-риште и сл.), темама о којима се говори). Унети метаподаци ће будућим корисницима омогућити креирање поткорпуса и претраживање, на пример, само транскрипата из одређених места, или само оних у којима се говори о одређеној теми.

3.2. Лингвистичка анотација транскрипата

Како би се омогућили напредни видови претраге, у транскрибован текст уносе се додатне лингвистичке информације, односно врши се анотирање текстова. Унос додатних информација обухвата три нивоа: морфосинтаксичко означавање, лематизацију и нормализацију. Морфосинтаксичка анотација подразумева додељивање свакој речи ознаке врсте речи и других релевантних граматичких категорија (броја, падежа, времена, и сл.). Лематизација представља прикључивање свакој речи њеног основног облика, који одговара речничкој одредници (на пример, номинативу једнине за именице). Најзад, нормализацију чини придруживање одговарајућих стандардних облика (на пример, *kupil* > *kupio*), при чему облици који већ одговарају стандарду на овом нивоу анотације остају непромењени.

Морфосинтаксичка анотација и лематизација данас су присутне у већини корпуса, захваљујући доступности алата за њихово аутоматско спровођење. Међутим, у случају дијалеката непоклапања са стандардним језиком спречавају искључиву примену постојећих (стандардних) алата. Стога је за корпус тимочких говора одабран приступ који чине следеће три компоненте: 1) означавање мањег узорка транскрипата алата за стандардни српски језик, 2) ручна провера и исправљање добијених ознака, 3) тренирање (на исправљеним ознакама), помоћу метода машинског учења, посебних аутоматских алата за тимочке говоре.

Комбиновано аутоматско и ручно означавање спроведено је на узорку од приближно 20.000 речи користећи алате које су развили

¹¹ Треба напоменути да подаци о животној доби, години рођења и нивоу образовања не постоје за сваког саговорника, будући да су неки истраживачи у интервјуима примењивали антрополошку методу у којој се од саговорника не тражи да наведу личне податке попут имена и годишта.

Ljubešić et al. (2016).¹² Ови алати користе морфосинтаксичке ознаке дефинисане у оквиру иницијативе MULTEXT-East (верзија 5).¹³ Свака ознака састоји се из низа алфанумеричких карактера који представљају вредности релевантних категорија, које се кодирају на унапред одређеним позицијама. На пример, *Pp3fsd* означава личну (p) заменицу (P) 3. лица (3), женског рода (f) једине (s), у дативу (d). Међутим, будући да се у тимочким говорима користи постпозитивни члан, који у стандардном српском језику није присутан, током фазе ручне провере било је потребно увести додатне ознаке, *v*, *t* и *n*, које кодирају различите деиктичке облике члана, паралелне облицима стандардних показних заменица (детаљније у Вуковић и Самарџић 2018).

Код лематизације је у сврху упоредивости са другим корпусима, али и у сврху олакшавања претраге, одлучено да се за речи које имају еквивалент у стандардном српском језику користи стандардни основни облик (на пример, *хлеб*, уместо дијалекатског *леб*), док се изворни облик задржава само за дијалекатски специфичне речи попут релативне заменице *кво*. Посебно осетљиво у овом контексту било је питање инфинитива, који се у тимочким говорима не користи. Будући да се у транскриптима јављају и елементи стандардног језика, решено је да се свим глаголима као основни облик ипак додели облик инфинитива.

По завршетку провере и исправљања морфосинтаксичких ознака и лема у узорку, нагласак ће бити стављен на процес тренирања наменских алата за морфосинтаксичку анотацију тимочких говора. Када буде постигнут задовољавајући степен тачности ових алата, они ће бити примењени на преостале транскрипте.

Упоредо са радом на морфосинтаксичкој анотацији, започета је и фаза ручне нормализације одвојеног узорка од 20.000 речи, у који су укључени мањи узорци из већег броја места, како би се обухватила локална варијација (детаљније у Vuković submitted). Нормализација је подељена у два одвојена нивоа, морфо(фоно)лошки и синтаксички.¹⁴ У оквиру првог нивоа, интервенисано је само уколико употребљени облик не одговара додељеној леми, односно не постоји у стандардном српском језику (на пример, *kupil* > *kupio*), док је за други ниво било значајно да ли је употребљени облик граматичан (гледано из перспективе стандардног језика) у датом контексту (*[iz] školu* > *[iz] škole*). Слично процедури за

12 <https://github.com/clarinsi/reldi-tagger> (приступ 7. јуна 2019)

13 Преглед ознака за различите језике може се видети путем странице <http://nl.ijs.si/ME/V5/msd/html/> (приступ 7. јуна 2019).

14 Лексичка нормализација се не врши.

морфосинтаксичку анотацију, крајњи циљ је развој алата за аутоматску нормализацију, на основу ручно нормализованог узорка.

Као резиме лингвистичких информација које се у корпусу придружују изворном тексту, у табели 1 илуструјемо пуну анотацију једног сегмента, у вертикалном формату.

Изворни облик	Лема	Морфосинтаксичка ознака	Морфо(фоно)лошка нормализација	Синтаксичка нормализација
u	u	Sa	u	u
bUgarsku	bugarska	Npfsan	bugarsku	bugarskoj
bIl	biti	Vap-sm	bio	bio
vAšar	vašar	Ncmsnn	vašar	vašar
takAj	takav	Pd-msn	takav	takav

Табела 1. Пример анотираног сегмента

3.3. Могућности употребе

Након развоја потребних алата и након завршетка анотације свих транскрипата, корпус тимочких говора биће припремљен за укључивање у платформу *NoSketch Engine* (Rychlý 2007),¹⁵ у оквиру репозиторијума словеначког огранка европске инфраструктуре CLARIN.¹⁶ Ова платформа пружа бројне могућности за сложеније претраге, захваљујући опцијама за креирање поткорпуса заснованих на унетим метаподацима, као и имплементацији регуларних израза и језика за претрагу корпуса (*Corpus Query Language* - *CQL*; в. Jakubíček et al. 2010). На пример, биће могуће једним упитом добити дијалекатске и стандардне облике у продукцији носилаца тимочких говора (тако би резултати за *bio* садржали и облик *bio* и облик *bil*), што може значајно олакшати утврђивање степена присуства дијалекатских облика.

Из корпуса ће додатно моћи да се добију подаци о учесталости појављивања тражених речи, вишечланих израза, морфолошких облика, па и појединих синтаксичких конструкција, што ће олакшати квантитативне анализе тимочких говора. Најзад, електронски корпус тимочких говора ће својим метаподацима и могућностима претраге допринети истраживању културе кроз приступе који су инспирисани рачунарским

¹⁵ <https://nlp.fi.muni.cz/trac/noske> (приступ 7. јуна 2019)

¹⁶ <http://www.clarin.si> (приступ 7. јуна 2019)

методама анализе сентимента (на пример, у сврху испитивања ставова тимочких говорника према говорницима сродних дијалеката у Бугарској) и дистрибуционе семантике (на пример, у сврху издвајања кључних појмова који се везују за одређене теме).

4. Лингвистичка истраживања на корпусу

Будући да је израда електронског корпуса тимочких говора у току, досадашња лингвистичка истраживања рађена су или на пробним електронским верзијама корпуса (в. нпр. Вуковић и Самарџић 2018; Vuković submitted) или су аутори студија сами транскрибовали грађу и ексцерпирали релевантне примере (в. нпр. Мирић 2017; Ристић 2018; Сикимић 2018; Ђирковић 2018б). Истраживања обухватају широк спектар лингвистички релевантних тема и крећу се, углавном, у оквирима дијалектологије и балканске лингвистике, а све је присутнија примена квантитативних метода у анализи грађе.

На лингвистичком нивоу истражују се идиолекти саговорника који су изворни носиоци тимочких говора (в. Ђорђевић Пејовић и Ристић 2017 за узорак говора из насеља Локва; Ристић 2018 за Ново Корито; Сикимић 2018 за Заграђе). Аутори исцрпно анализирају одлике говора по језичким нивоима, фокусирајући се на фонетско-фонолошки, морфолошки и лексички ниво. Поменуте студије указују на присуство појединих дијалекатских црта које се сматрају дистинктивним обележјима тимочких говора, мада посебно наглашавају недоследност у њиховој употреби, сматрајући је „прилагођавањима идиолекта према очекиваном 'стандардном' говору” (Сикимић 2018: 149). На обимном електронском корпусу биће могуће брже, аутоматском или полуаутоматском претрагом, анализирати степен присуства дијалекатских црта код појединачних говорника и у дијалекту као целини, како би се сагледало у којој мери и под којим условима се дијалекатске црте чувају, а када и зашто долази до прилагођавања стандардном језичком варијетету.

Осим поменутог типа студија, објављено је или је у току неколико истраживања која на већем узорку саговорника квантитативно анализирају специфичне дијалекатске феномене, махом у домену морфологије и синтаксе. Један део радова посвећен је анализи постпозитивног члана, из перспективе његове просторне дистрибуције (Вуковић и Самарџић 2018). У радовима у области морфосинтаксе указује се на доследно одсуство инфинитива, граматикализацију маркера

будућег времена *че/ће* (Мирић 2017), као и на факултативност у употреби субјунктивног везника *да* у конструкцији футура првог (Мирић 2018). Посебна пажња посвећена је истраживањима дативске енклитике *си*, која се осим из перспективе утицаја просторних и друштвених фактора на њену дистрибуцију (Makarova and Vuković, in preparation), анализира и из синтаксичке и семантичке перспективе (Ćirković 2019).

У поменутиим радовима језичке црте у тимочким говорима посматрају се најчешће у контексту одлика Балканског језичког савеза. Наиме, говори признско-тимочке дијалекатске области сматрају се „високобалканизованим српским народним говорима” (Милорадовић 2015: 269) и припадају периферним говорима Балканског језичког савеза. Електронски корпус ће омогућити да се испитају и други балканизми, као што су удвајање објекта, аналитичка деклинација, и други, чија је употреба забележена приликом теренских истраживања.

Електронски корпус тимочких говора биће могуће употребити за језичко профилирање носиоца дијалекта. Наиме, израчунавањем фреквенце присуства проминентних дијалекатских црта, може се утврдити у ком степену је саговорник дијалекатски релевантан (в. више у Конџ, Макарова и Соболев 2019). С друге стране, електронски корпус је значајан за испитивање индивидуалних разлика међу саговорницима, будући да садржи узорке говора више десетина саговорника. Досадашња истраживања указују на висок степен варијације међу саговорницима, која је узрокована различитим друштвеним и ареалним факторима.

Када је реч о ареалним факторима, у електронском корпусу сваком транскрипту придружују се метаподаци о географским координатама, који омогућавају истраживања у домену дијалектометрије и ареалне лингвистике. Наиме, ареални фактори утичу на језичку/дијалекатску варијацију: говор становника оних насеља која су због рељефа терена изолованија, или удаљенија од административних центара, отпорнији је на утицаје других језичких варијета попут стандардног језика, те склонији очувању типичних дијалекатских карактеристика (в. радове у De Busser and LaPolla 2015). Прва истраживања у овом домену на грађи тимочких говора показују значајан утицај надморске висине на очување постпозитивног члана (Вуковић и Самарџић 2018), као и значајан ефекат географске ширине, ареала и насеља на разлику између тимочких и лужничких говора у изостављању субјунктивног везника *да* у конструкцији футура првог (Mirić 2019).

У погледу друштвених фактора, електронски корпус отвара могућност и за истраживања утицаја демографских фактора на

језичку/дијалекатску варијацију, будући да садржи метаподатке о полу саговорника и животној доби. Ранија истраживања су показала да је говор старијих људи конзервативнији (в. радове у Chambers, Trudgill and Schilling-Estes 2003), што сугерише да се у говору старијих саговорника чувају типичне дијалекатске црте, док млађе генерације употребљавају варијетет близак стандардном језику. С обзиром на то да корпус садржи и узорке говора млађе генерације саговорника средњошколског узраста, ове наводе могуће је и емпиријски проверити.

5. Истраживања традицијске културе и фолклорне традиције тимочких говора: реализована и потенцијална истраживања

Осим за лингвистичка истраживања, грађа прикупљена у наведеним теренским истраживањима до сада је коришћена, а недвосмислено је погодна и за потребе истраживања из области фолклористике, антрополошке лингвистике, етнолингвистике, социолингвистике.

Фолклористичке студије објављене на основу документоване тимочке теренске грађе указују на елементе усменог стваралаштва који не стају, али и на оне који опстају и трансформишу се, сагледавају се контекстуални оквири у којима се различити фолклорни жанрови реализују, као и сужејне и жанровске карактеристике усмених записа, теренски записи се пореде да постојећом фолклорном и етнографском грађом и садржајима са различитих интернет портала, и објављује се разноврстан репертоар различитих фолклорних жанрова (Ђорђевић Белић 2018а; 2018б; Ђорђевић Пејовић и Ристић 2017; Ђорђевић Пејовић 2018; Вујновић 2018; Гудураш 2018; Станковић 2018; Поповић Николић 2018). До сада објављене студије указују и на могућности антрополошко-лингвистичког читања теренских наратива, илуструјући традицијску културу и њене трансформације, утицај социо-економских и еколошких фактора на свакодневни живот становника руралних заједница (Сикимић 2017; Сикимић 2018; Ћирковић 2019; Ћирковић, in press). Такође, досадашња истраживања теренски документоване грађе у тимочким насељима су се кретала у правцу истраживања невербалне комуникације, указујући на повезаност гестова и невербалних елемената исказа, као и на олакшано разумевање наратива уз визуелну илустрацију појединих његових сегмената (Ћирковић 2017; 2018б).

Најзад, у креирању корпуса предвиђена је анотација према „макро-темама”, односно темама које су наведене у оквирном теренском упитнику, а тичу се традицијске културе (на пример, свадбени ритуали, ритуали везани за рођење детета, посмртни ритуали, сегменти календарског циклуса), а изоставља се анотација мањих сегмената одређених ритуала и њихових елемената. Теренски разговори имају веома сложену структуру, у једном разговору се преплићу тематски различити наративи, па се могу очекивати различити проблеми приликом тематске анотације корпуса. Ипак, тематска анотација корпуса ће знатно олакшати претрагу корпуса потребну истраживачима који се баве традицијском културом и фолклорном традицијом.

5. Закључна разматрања

У раду је описана грађа прикупљена током низа теренских истраживања усмерених на тимочке говоре и културу, при чему је посебна пажња посвећена текућој изради електронског корпуса заснованог на тој грађи. Дат је преглед већ спроведених лингвистичких, фолклористичких и сродних истраживања, а указано је и на могућности које ће постати доступне након завршетка и објављивања корпуса.

Међутим, електронски корпус тимочких говора неће представљати само драгоцену помоћ у истраживањима, већ и средство за чување нематеријалне, језичке и културне баштине кроз њихову дигитализацију. Подаци добијени у теренским истраживањима сведоче о смањењу броја говорника тимочких говора, с једне стране узрокованог све мањим бројем становника у селима, а с друге стране све приметнијим прилагођавањима говорника варијетету блиском стандардном језику. Депопулација села, миграције становништва из села у град, утицај савремене културе и медија рефлектују се и на традицијску културу, чији се елементи под утицајем наведених околности трансформишу и губе. Самим тим, овај дијалекатски корпус посебно је значајан за дигиталну хуманистику. Наиме, електронски корпус тимочких говора не само да представља дигитализовану верзију теренски прикупљеног дијалекатског материјала, већ је истовремено и дигитална збирка традицијске културе – оних ритуала који се и даље практикују и оних који се данас могу реконструисати само на основу сећања. Чини се да су управо корпуси попут корпуса тимочких говора кандидат за улогу споне између корпусне лингвистике и дигиталне хуманистике, будући да су више усмерени на димензију истраживања традицијске културе од других врста корпуса.

Повезаност корпуса и дигиталне хуманистике потребно је овде посебно нагласити, будући да корпусна лингвистика – упркос врло наглашеној дигиталној компоненти – не налази увек место у оквирима дигиталне хуманистике. Jensen (2014) у свом прегледу односа између ове две дисциплине истиче чињеницу да је корпусна лингвистика дигитално оријентисана од тренутка свога настанка (у савременом смислу термина, који обухвата израду и анализу електронских корпуса) и да би већ самим тим морала више бити узимана у обзир у дигиталној хуманистици. Разлике које уочава између ових области тичу се степена структурирања података (при чему корпусна лингвистика типично барата структуриранијим подацима) и метода анализе (које су у корпусној лингвистици највећим делом квантитативне, а у дигиталној хуманистици често и квалитативне), али слажемо се са овим аутором у тврдњи да корпусна лингвистика и дигитална хуманистика ипак имају много тога заједничког, почевши од тежње да објасне аспекте људског искуства и људског понашања уз помоћ дигиталних технологија.

Извори и литература

- Анђелковић, Даринка, Нада Шева, и Јасмина Московљевић. *Српски електронски корпус раног дечијег говора*. Доступно на: <https://childes.talkbank.org/access/Slavic/Serbian/SCECL.html> Веб. 01. 06. 2019.
- Белић, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник I* (1905). Штампано.
- Вујновић, Татјана. „Ако их не дираш неће ниједна да те удави“. Теренска истраживања Стогазовца“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018. 31–42. Штампано.
- Вуковић, Теодора, и Тања Самарџић. „Просторна расподела фреквенције постпозитивног члана у тимочком говору“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018. 181–199. Штампано.
- Гудураш, Јелена. „Нови пирати иду са апарати“. Разговор о скривеном благу на Старој планини“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018. 43–55. Штампано.
- Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008. Штампано.

- Ђорђевић Белић, Смиљана. „Здравица: (традиционални?) жанр и савремени контексти“. *Књижевна историја* 164 (2018а): 71–106. Штампано.
- Ђорђевић Белић, Смиљана. „Локална култура и стваралаштво Милоша Петровића из Васиља“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018б. 65–98. Штампано.
- Ђорђевић Пејовић, Сузана. „Тој ти сад причам, а ти да знаеш, па некад да причаш на твоју децу.“ Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018. 57–64. Штампано.
- Ђорђевић Пејовић, Сузана, и Бојан Ристић. „Водени бик у изворима из Локве: Фолклористички и дијалектолошки осврт“. Ђорђина Трубарац Матић (ур.). *Водени бикови и водене краве у усменим традицијама света, Фолклористика* 2/2 (2017): 47–61. Штампано.
- Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Слободан Реметић (прир.). Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009. Штампано.
- Конџ, Дариа В., Анастасија Л. Макарова, и Андрей Н. Соболев. „Статистически метод языкового профилирования носителя диалекта (на материале восточно-сербского идиома села Берчиновац)“. *Вестник Томского государственного университета. Филология* 58 (2019): 17–33. Штампано.
- Милорадовић, Софија. „Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси“. *Исходишта I* (2015): 267–279. Штампано.
- Мирећ, Мирјана. „Степен граматикализације футура првог у тимочким говорима“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LX/1* (2017): 133–164. Штампано.
- Мирећ, Мирјана. „Употреба/изостављање субјунктивног маркера *да* у конструкцији футура првог у тимочким говорима“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018. 201–218. Штампано.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013. Штампано.
- Поповић Николић, Данијела. „’Сваке приче се не причају код свакога’. Избор из усмених прозних облика Дебелице“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018. 119–125. Штампано.
- Ристић, Бојан. „Ново Корито: Село на граници“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018. 127–144. Штампано.
- Сикимић, Биљана. „Актуелна теренска истраживања дијаспоре. Срби у Мађарској“. *Теме* 2 (2004): 847–858. Штампано.

- Сикимић, Биљана. „Тимски теренски рад Балканолошког института САНУ. Развој истраживачких циљева и метода“. Милина Ивановић Баришић (ур.). *Теренска истраживања – поетика сусрета*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2012. 167–198. Штампано.
- Сикимић, Биљана. „Увод у етномиколошка истраживања Заплања и Тимока“. Зоја Карановић (ур.). *Гора божурова. Биљни свет у традиционалној култури Словена*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2017. 211–226. Штампано.
- Сикимић, Биљана. „Антрополошко-лингвистичка истраживања Заграђа 2012“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018. 145–179. Штампано.
- Собољев, Андреј. „О пиротском говору у светлу најновијих истраживања“. *Пиротски зборник* 21 (1995): 195–214. Штампано.
- Станковић, Ана. „Репушница: поглед са границе сећања“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018. 17–30. Штампано.
- Станојевић, Маринко. „Северно-тимочки дијалекат (прилог дијалектологији источне Србије)“. *Српски дијалектолошки зборник* II (1911). Штампано.
- Ћирковић, Светлана. „Улога истраживача у креирању корпуса конверзационих наратива“. *Филолог* 11 (2015): 267–280. Штампано.
- Ћирковић, Светлана. „Увод“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018а. 7–15. Штампано.
- Ћирковић, Светлана. „Невербална комуникација у антрополошко-лингвистичком интервјуу: анализа мултимодалних транскрипата наратива на тему гајења и прераде конопље“. Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018б. 219–238. Штампано.
- Ћирковић, Светлана. „Угроженост животне средине као елемент антрополошко-лингвистичких интервјуа у Књажевцу и околини“. Микица Сибиновић, Владана Стојадиновић, Данијела Поповић Николић (ур.). *Књажевачки крај – потенцијали, стање и перспективе развоја*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Београд: Српско географско друштво, 2019. 145–157. Штампано.
- Beal, Joan, Karen Corrigan, and Hermann Moisl (eds.). *Creating and Digitizing Language Corpora. Volume 1: Synchronic Databases*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. Printed.
- Chambers, Jack K., Peter Trudgill and Natalie Schilling-Estes (eds.). *The Handbook of Language Variation and Change*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2003. Printed.
- Ćirković, Svetlana. “Use of the Evaluative Dative Reflexive *si* in the Timok and Lužnica Vernaculars in Eastern Serbia”. Рад саопштен на скупу *XLVIII Међународная филологическая научная конференция*, 18 – 27. март 2019, Филолошки факул-

- тет Државног универзитета у Санкт Петербургу. Веб. 11. 06. 2019.
- Ćirković, Svetlana. "Who's Afraid of the Big Bad Hemp? The growing and processing of hemp in Eastern Serbia". Magdalena Slavkova et al. (eds.). *Between the Worlds: People, Spaces and Rituals*. Sofia: Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum, Bulgarian Academy of Sciences. In press.
- De Busser, Rik, and Randy J. LaPolla (eds.). *Language Structure and Environment: Social, Cultural, and Natural Factors*. Amsterdam: Benjamins, 2015. Printed.
- Jakubiček, Miloš, et al. "Fast Syntactic Searching in Very Large Corpora for Many Languages". *PACLIC*, 2010. 741–47. Web. 10. 06. 2019.
- Jensen, Kim Ebensgaard. "Linguistics and the digital humanities: (computational) corpus linguistics". *MedieKultur: Journal of media and communication research* 57 (2014): 115–134. Web. 10. 06. 2019.
- Komrsková, Zuzana, et al. "New spoken corpora of Czech: ORTOFON and DIALEKT". *JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS* 68/2 (2017): 219–228. Printed.
- Ljubešić, Nikola, and Filip Klubička. 2014. "{bs,hr,sr}WaC – Web corpora of Bosnian, Croatian and Serbian." Felix Bildhauer and Roland Schäfer (eds.). *Proceedings of the 9th Web as Corpus Workshop (WaC-9)*, Gothenburg, Sweden, 2014. 29–35. Web. 10. 06. 2019.
- Ljubešić, Nikola, et al. "New Inflectional Lexicons and Training Corpora for Improved Morphosyntactic Annotation of Croatian and Serbian". *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*. Portorož: ELRA, 2016. 4264–4270. Web. 10. 06. 2019.
- Makarova, Anastasia, and Teodora Vuković. *The Influence of Area and Age on the Use of Possessive Dative Clitics and Possessive Pronouns in Torlak Varieties in Serbia and Bulgaria*. In preparation.
- Miličević, Maja, i Nikola Ljubešić. „Tviterasi, tviteraši ili twitteraši? Producing and analysing a normalised dataset of Croatian and Serbian twittes". *Slovenščina 2.0* 4/2 (2016): 156–188. Štampano.
- Mirić, Mirjana. 2019. *Areal analysis of the complementizer da omission in the Prizren-Timok dialectal area of the Serbian language*. Рад саопштен на скупу *XLVIII Международная филологическая научная конференция*, 18 – 27. март 2019, Филолошки факултет Државног универзитета у Санкт Петербургу. Веб. 11. 06. 2019.
- Norrick, Neal. "Remembering and Forgetfulness in Conversational Narrative". *Discourse Process* 36/1 (2003): 47–76. Printed.
- Rychlý, Pavel. "Manatee/Bonito – a modular corpus manager". *1st Workshop on Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing*. Brno: Masaryk University, 2007. 65–70. Web. 10. 06. 2019.
- Savić, Svenka, i Vesna Polovina. *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Beograd: Studio plus, 1989. Štampano.
- Schmidt, Thomas. "Creating and Working with Spoken Language Corpora in EXMARaLDA". Lying, V. (ed.). *Lesser Used Languages & Computer Linguistics II*. Bolzano: Eurac Research, 2009. 151–164. Printed.
- Sobolev, Andrej. *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens (III)*. Texte. Scripta Slavica Band 4. Marburg / Lahn: Biblion-Verlag, 1998. Štampano.

- Utvić, Miloš. 2013. *Izgradnja referentnog korpusa savremenog srpskog jezika*. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Doktorska disertacija. Dostupno na: <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4091/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Veb. 01. 06. 2019.
- Vuković, Teodora, and Maja Miličević. "Creation and some ideas for classroom use of an electronic corpus of the dialect of Bunjevci". Jelena Filipović and Julijana Vučo (eds.). *Minority Languages in Education and Language Learning: Challenges and New Perspectives*. Beograd: Filološki fakultet, 2017. 353–368. Printed.
- Vuković, Teodora. "Torlak Transcription Guidelines". 6 December 2016. University of Zurich. Guidelines for project collaborators.
- Vuković, Teodora. *Representing variation in a spoken corpus of an endangered dialect. The case of Torlak*. Submitted.
- Vuković, Teodora. "Guidelines - Annotation". April 2019. University of Zurich. Guidelines for project collaborators.

Mirjana Mirić

Institute for Balkan Studies, SASA, Belgrade
mirjana.miric@bi.sanu.ac.rs

Maja Miličević Petrović

University of Belgrade
Faculty of Philology
m.milicevic@fil.bg.ac.rs

Svetlana Ćirković

Institute for Balkan Studies, SASA, Belgrade
svetlana.cirkovic@bi.sanu.ac.rs

DIGITIZING LANGUAGE AND CULTURE THROUGH ELECTRONIC CORPORA: THE CASE OF THE TIMOK VERNACULAR

Summary: The aim of this paper is to describe the ongoing development of an electronic corpus of the Timok vernacular, a rare example of an oral dialect corpus of the Serbian language. The corpus comprises data relevant for both linguistics and studies of (traditional) culture, and as such it can help bridge the gap currently present between corpus linguistics and digital humanities. The material contained in the corpus is a result of fieldwork research conducted between 2015 and 2017, mainly within the project *Protecting the intangible culture of the Timok vernacular*. The paper outlines the

phases of fieldwork research, in particular the selection of villages and participants, as well as the open-ended interview methodology applied in data collection. The steps in corpus development are presented next: transcription, annotation (part-of-speech tagging, lemmatization, normalization), and the resulting search options. In addition, an overview of previous and ongoing studies based on the collected material are provided, capturing the domains of dialectology, Balkan linguistics, socio-, areal and anthropological linguistics, as well as studies of folklore and traditional culture, with suggestions for future research in these domains.

Keywords: digital humanities, electronic corpus, multimedia material, Timok dialects, dialectology, Balkan linguistics, culture, folklore, tradition.

СУСРЕТ ДИГИТАЛНИХ ТЕХНОЛОГИЈА И ХУМАНИСТИКЕ – НОВА ПЛАТФОРМА И САЈТ ЧАСОПИСА *КЊИЖЕНСТВО*¹

Сажетак: Намера овог рада је да покаже предности, али и проблематичне тачке у конкретној сарадњи хуманистике са дигиталним медијем на примеру часописа *Књиженство*. Биће описана нова дигитална платформа и нови сајт *Књиженства*, као и изазови при миграцији текстова, начин организовања рада на контроли мигрираних текстова и промене у односу на стари сајт часописа. Иако су нова платформа и сајт донели доста позитивних промена, испоставило се да миграција старих бројева није увек ишла глатко, те да дигиталне технологије и хуманистика и даље морају да раде на усклађивању дигиталних могућности и хуманистичких захтева.

Кључне речи: *Књиженство*, дигитална хуманистика, академски часопис, електронски часопис.

1. Увод

Дигитална хуманистика, као спој дигиталних технологија и хуманистичких наука, више не представља новину у академском свету. Ипак, њена природа, сврха и дometи и даље су предмет многих дискусија. Рецимо, како прецизно дефинисати дигиталну хуманистику?² Које су вредности око којих су окупљени људи који се баве овом облашћу (Spiro 2012)? Да ли је дигитална хуманистика само привидно демократична и доступна, узевши у обзир политичке, економске и друге факторе који је

1 Овај текст је настао у оквиру пројекта *Књиженство: теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915*, бр. 178029, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2 На Дан дигиталне хуманистике 2011. године, предавачи и истраживачи са разних универзитета замољени су да дају своју дефиницију дигиталне хуманистике. Њихови одговори, који се међусобно доста разликују, могу се видети овде: http://www.artsrn.ualberta.ca/taporwiki/index.php/How_do_you_define_Humanities_Computing/_Digital_Humanities%3F.

ограничавају (Вранеш 2014)? Да ли је сваки рад у оквиру дигиталне хуманистике академски и где престаје бављење хуманистиком у овом контексту (Ramsay and Rockwell 2012)?

Паралелно с развојем теорије о дигиталној хуманистици, убрзано се развија и пракса. Сведоци смо све веће дигитализације, прикупљања података, квантитативних и квалитативних истраживања.³ Стога је важно освртати се и на конкретне примере сарадње хуманистике и дигиталних технологија. Ти примери нам помажу да разумемо предности споја ових дисциплина, али и ограничења које дигиталне технологије и хуманистика постављају једна другој.

Дигиталну хуманистику одређујемо као трансдисциплинарну, јер представља спој хуманистике, која је по себи интердисциплинарна и мултидисциплинарна, с потпуно другачијом облашћу – информатиком (Дојчиновић 2016: 77). Ако дигитална хуманистика спаја потпуно различите области, да ли то подразумева сарадњу стручњака из појединачних области или ће познавање информационих система постати неизоставан део образовања у оквиру хуманистичких наука? Такође, ако су ове области толико различите, постоје ли препреке у међусобном разумевању и како их превазићи? Тражећи одговоре на та питања, овај рад се бави новом платформом за уношење онлајн садржаја и новим сајтом часописа *Књиженство*. На том примеру сарадње хуманистике и дигиталних технологија прво ћемо показати предности нове платформе и сајта, а потом ћемо се осврнути на проблеме који су искрсли током рада на мигрираним текстовима и на њихова решења. Коначно, запитаћемо се да ли је и колико стручњацима из области хуманистичких наука потребно боље познавање дигиталних технологија и могућности које оне пружају.

2. Нова платформа и сајт *Књиженства*

2.1. *Књиженство, часопис за студије књижевности, рода и културе*,⁴ представља искључиво електронски академски часопис и део је пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Пројекат обухвата како часопис тако и дигиталну базу података

3 Према Шнапу и Презнеру (Schnapp and Presner), тренутно доминира други талас дигиталне хуманистике. Први талас се односио на квантитативна истраживања, док је други „квалитативан, интерпретативан, емпиријски, емоционалан и стваралачки“ (Digital Humanities Manifesto 2.0, http://www.humanitiesblast.com/manifesto/Manifesto_V2.pdf).

4 Интернет адреса часописа: <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi>

о стваралаштву српских књижевница до 1915. године.⁵ Часопис је повезан са базом преко заједничке интернет адресе пројекта.⁶ Осим тога, радови објављени у часопису често користе податке из базе и упућују на њу, а само истраживање и прикупљање материјала о ауторкама неретко резултира квалитативним истраживањем – писањем радова. Као и пројекат, часопис је покренут 2011. године под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Излази једном годишње, и то крајем године, а до сада је објављено десет бројева. Часопис објављује оригиналне научне радове, прегледне радове, библиографије, приказе, интервјуе и даје преглед значајних догађаја релевантних за пројекат који су се десили у протеклој години. Рангиран је на националној листи научних часописа као истакнути национални часопис (катеорија M52) и налази се у EBSCO, CEEOL (Central and Eastern European Online Library) и ERIH PLUS базама података.

У сржи пројекта *Књиженство*, а самим тим и часописа, јесте спој дигиталних технологија и хуманистике. Стога је од настанка пројекта посвећена посебна пажња изгледу сајта, корисничким функцијама и дизајну. Пошто је часопис искључиво електронски, изискује добро и пажљиво чување података, као и што боље опције за уношење и управљање текстовима. Убрзани развој технологије захтевао је савременији сајт и нову платформу за уношење и чување података о часопису. Зато је 2018. године, у сарадњи са колегама са Електротехничког факултета, реализована миграција часописа на нову платформу и направљен је нови сајт. Предност овог подухвата је двострука: учеснице и учесници пројекта сада могу самостално да управљају садржајем који се појављује на сајту, док је сâм сајт редизајниран и нуди нове корисничке могућности.

2.2. Од 2011. године, када је направљен часопис, учеснице и учесници пројекта нису сами уносили садржај на сајт, већ су то радили информатички стручњаци уз консултовање уредница часописа.⁷ Иако је сарадња текла глатко, испоставило се да би било много брже и практичније када би сарадници на пројекту самостално постављали текстове на сајт. Стога је направљена једноставна платформа за унос садржаја и управљање њиме. На тај начин значајно је смањена потреба за консултовањем ИТ стручњака. Коду који стоји иза платформе (исто важи и за сајт) имају приступ само сарадници са Електротехничког факултета. Они такође одржавају платформу и сајт и помажу у решавању недоумица.

5 Интернет адреса базе података: <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr>

6 Интернет адреса пројекта: <http://www.knjizenstvo.rs/>

7 У питању је дугогодишња успешна сарадња са стручњацима са Филолошког факултета, Универзитета у Београду, на челу са Драганом Вранешевићем.

Платформа је минималистички дизајнирана, садржи поља за унос новог броја часописа, текстова и вести, затим поља за управљање странама (менијем) и слајдовима. Администратори имају приступ и листи корисника, могу самостално да додају и бришу налоге, као и да прате активност на платформи (ко се када улоговао, када је измењен садржај). Креирање нових бројева и унос текстова не захтева превише труда, у сваком кораку је јасно шта треба да се ради. Поља за унос често нуде падајући мени из ког се бира одговарајући податак. Рецимо, за категорију текста понуђене су опције: женска књижевност и култура, библиографије, интервју, прикази или догађаји. Садржај текстова копира се у јасно обележена поља чије радно окружење личи на поједностављено окружење Мајкрософт ворда (Microsoft Word), са основним алаткама за уређивање текста. Осим директног копирања, понуђена је опција за форматирање и уношење текста у HTML-у. Српска и енглеска верзија текстова и података о њима уносе се паралелно, са леве стране су поља за српски, а са десне за енглески. Осим једноставног качења нових бројева часописа, вести у вези са пројектом сада могу редовно да се постављају или архивирају.

2.3. Када је реч о сајту, он чува оригинални изглед старог сајта, има исти лого, врсту фонта, распоред текстова. Међутим, редизајниран је тако да пружа бољу прегледност и више корисничких могућности. Тренутно постоји нова насловна страна пројекта и преуређен је цео сајт часописа, а ажурирна је и база података о књижевницама. На насловној страни часописног дела пројекта смењују се слајдови који представљају насловне стране свих бројева часописа. Слајдови се могу мењати, додавати и брисати. На насловној страни сајта часописа понуђени су кључни подаци о самом часопису и бази. Тематске јединице су боље организоване него на старом сајту. Фонт је подешен да омогући пријатније читање (већи је размак између редова, другачија боја фонта). За разлику од старог сајта, корисници сада могу аутоматски пребацивати писма са ћирилице на латиницу, а постоји и енглеска страна сајта. Такође, могуће је отворити сајт и преко телефона.

3. Изазови у раду на новој платформи

Премда је платформа умногоме олакшала постављање нових бројева часописа, а сајт побољшао његов изглед и корисничке могућности, испоставило се да су при миграцији искрсли проблеми које повремено није било лако решити. Сусрели смо се, такође, са потешкоћама при уносу нових текстова.

Први проблем с којим смо се суочили био је недостатак текста. Поједини радови из старих бројева нису се у целости копирани на нови сајт, углавном је недостајала нека фуснота или пасус. Пошто није установљено због чега се то дешава, многи текстови су морали поново ручно да се унесу или да се унесе делови текста и фусноте, у зависности од обима посла. То је захтевало доста исцрпног прегледања и поређења мигрираних текстова са оригиналом.

Другу и највећу потешкоћу у мигрирању садржаја часописа представљали су кодови који стоје иза старих броја. Пошто појединачне бројеве часописа нису увек уносиле исте особе, разликовао се начин на који је исписан код који стоји иза приказаног текста. Једноставно речено, код није садржао информацију уз помоћ које би нови програм детектовао о којој врсти класе се ради или та информација није била усаглашена (да ли је нешто параграф, наслов, цитат и слично). Ова некомпатибилност резултовала је разним неподударанима на новом сајту јер је миграција рађена аутоматски. Највише проблема било је у насловима, поднасловима и цитатима, које програм није детектовао као такве. Све наведено морало је ручно да се форматира. Из разговора са програмерима, закључили смо да је најбоље да се све ове класе убудуће унесе ручно. На тај начин се олакшава неко будуће мигрирање часописа на још савременију платформу јер ће код свуда бити уједначен. На овом месту имамо први озбиљнији захтев упућен истраживачицама и истраживачима на пројекту, а то је да се упознају са основама програмирања у HTML-у. Иако је овај програмски језик међу једноставнијима, била је потребна обука за оне који су се први пут сусрели са програмирањем било које врсте. Срећом, млађи истраживачи на пројекту су брзо и лако усвојили основна знања о HTML-у, тако да не би требало да буде проблема при постављању нових бројева часописа.

Даље, у неким бројевима постојали су само горњи наводници, тако да су сви текстови морали да се провере и исправе. Ознаке за фусноте су на појединим местима биле у загради, док на другим нису, а постојали су и размаци између текста и ознаке за фусноту. Узимајући у обзир број текстова, исправљање наводника и фуснота захтевало би хиљаде интервенција. Стога смо направили једноставан програм који аутоматски решава ове проблеме. Наиме, кад ископирамо проблематичан текст, програм препозна погрешне наводнике или ознаке за фусноте које немају заграде, као и белине између текста и њих, и аутоматски конвертује текст у жељени изглед. Осим тога, понекад се појављује проблем при копирању текста. Из непознатог разлога, програм копира локалну адресу са рачу-

нара и онемогућава правилно копирање фуснота. Стога је за ове потребе направљен још један једноставан програм који брише вишак кода.

Потом се појавио проблем при уношењу нових текстова који су у .docx формату. Већина аутора пише радове у Мајкрософт ворд програму, па се зато из тих фајлова копира садржај на платформу. Пошто платформа пласира текст на сајт, успешно чита само HTML кôд, који се разликује од кода који стоји иза Мајкрософт ворд докумената. Стога, сви текстови пре копирања на платформу морају проћи кроз програм који их „чисти“, односно поједностављује компликовани кôд документа и преводи га у HTML запис. Ипак, ни овај програм не успе увек савршено да уреди текст, те је повремено потребна ручна интервенција, што изискује поновно пажљиво прегледање свих радова.

4. Нова знања

Као што видимо, иако је миграција старог сајта урађена аутоматски, запослени на пројекту имали су много додатног посла. Да бисмо схватили због чега наш садржај на сајту не изгледа како би требало, морали смо разумети разне техничке појединости. Иако су се програмери трудили да испуне захтеве, понекада је било тешко преточити све замисли у конкретан програм.

Сређивање сајта и постављање новог броја углавном је био посао истраживача-приправника и стипендиста.⁸ Сви истраживачи и истраживачице на пројекту долазе из хуманистичких дисциплина и имају различите нивое предзнања из информационих технологија. Због тога је изабрана једна особа, која је уједно показала највеће интересовање за дигиталне технологије, да координише сређивањем сајта и постављањем нових текстова. Када се координаторка упознала са платформом и проблемима, осмислила је обуку за остале истраживаче. Обука је трајала готово два сата и после ње су сви истраживачи-приправници били способни да сами уређују садржај на сајту. У року од три недеље од обуке прегледан је цео сајт и исправљене су грешке које су настале у мигрирању.

Да закључимо, платформа за уношење садржаја на сајт убрзава постављање нових бројева, флексибилна је и једноставна за коришћење.

8 У раду су учествовали: Марко Божовић, Ана Ивковић, Марина Милошевић, Јована Митровић, Горан Петровић, Сава Поповић и Теодора Тодорић Миљевић, уз надзор руководитељке пројекта и главне и одговорне уреднице часописа – Биљане Дојчиновић, и заменице главне уреднице часописа – Ане Коларић.

Нови сајт је прегледнији и лепши од старог. Међутим, иако је аутоматизована миграција олакшала процес премештања на нови сајт, испоставило се није могла да се спроведе у потпуности. Мада је ово сасвим уобичајено за такву врсту посла, уколико не разумемо принципе на којима почивају програмски језици, можемо бити непријатно изненађени. Програмери са којима смо сарађивали својски су се потрудили да олакшају уношење садржаја на сајт путем нове платформе, али се показало да дигиталне могућности повремено не могу лако испунити захтеве које поставља хуманистика. Стога се чини се да ће и они којима програмирање није примарна област интересовања (овде првенствено мислим на филологе) у будућности морати да се навикну на могућности и ограничења програмских језика, што ће захтевати веће знање о дигиталним технологијама и познавање основне логике програмирања. Рад на новом сајту часописа *Књиженство* показује да када схватимо како да управљамо технологијом која нам је на располагању и кад научимо њене основне принципе, дигитална хуманистика отвара простор за квалитетну сарадњу и нова сазнања, односно тек тада постаје у правом смислу *трансдисциплинарна*.

Извори и литература

- Вранеш, Александра. „Дигитална хуманистика и савремене библиотеке“. *Инфотека* 15, (2014), 4–15. Веб. 10. 6. 2019.
- Дојчиновић, Биљана. „Историја дисциплине која то није: од појма рода до дигиталне хуманистике“. *КОМПАРАТИВНА књижевност: теорија, тумачења, перспективе*. Адријана Марчетић, Зорица Бечановић Николић, Весна Елез (ур.). *Encompassing Comparative Literature: theory, interpretation, perspectives*. Adrijana Marčetić, Zorica Bečanović Nikolić, Vesna Elez (eds.). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016. 75–84. Штампано.
- Ramsay, Stephen and Rockwell, Geoffrey. „Developing Things: Notes toward an Epistemology of Building the Digital Humanities“. *Debates in the Digital Humanities*, Matthew K. Gold (editor). Minneapolis: University of Minnesota Press, 2012, 75–85. Штампано.
- Schnapp, Jeffrey and Todd Presner. „The Digital Humanities Manifesto 2.0“, 2009. Доступно на: http://www.humanitiesblast.com/manifesto/Manifesto_V2.pdf 10. 6. 2019.
- Spiro, Lisa. „‘This Is Why We Fight’: Defending the Values of the Digital Humanities“. *Debates in the Digital Humanities*, Matthew K. Gold (editor). Minneapolis: University of Minnesota Press, 2012, 16–36. Штампано.

Teodora Todorić Milićević

University of Belgrade

Faculty of Philology

teodora.todoric.milicevic@gmail.com

THE ENCOUNTER OF DIGITAL TECHNOLOGIES AND HUMANITIES – THE NEW PLATFORM AND WEBSITE OF THE JOURNAL *KNJIŽENSTVO*

Summary: The aim of this presentation is to demonstrate both advantages and some issues in the cooperation of humanities and digital medium using the example of the academic journal *Knjiženstvo*. *Knjiženstvo, Journal for Studies in Literature, Gender and Culture* is an electronic academic journal that is part of the scientific project *Knjiženstvo, Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915*. Like the project, the journal was approved in 2011. and since then financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia. It is an annual publication (there are 8 issues by now), ranked on the National List of Scientific Journals as a distinguished national journal (category M52) and it is included in the EBCSO and CEEOL research databases.

During 2018, in a collaboration with colleagues from the Faculty of Electrical Engineering, a migration of the journal to the new platform was carried out. In this talk, I will present you advantages of the new platform of *Knjiženstvo*, as well as some issues that appeared during the text migration, and explain how the work on managing migrated texts was organized. As a result of the migration, the journal's website is better organized, text font and environment allow better readability, sections are better classified, it is possible to automatically switch from Cyrillic to Latin script and *vice versa*. In addition, a new platform was created, which enables project researchers to independently update and insert the content that appears on the website. This change brought many benefits – news can be regularly updated, text formatting is quicker and easier, slides can be easily changed. However, it turned out that migration of the previous issues was not always effortless, and that digital technologies and humanities still have a long way to go before digital possibilities meet humanistic demands.

Keywords: *Knjiženstvo*, digital humanities, academic journal, electronic journal.

MARCO POLO IN THE DIGITAL ENVIRONMENT OF SERBIAN ACADEMIC LIBRARIANSHIP

Summary: Venitian and Korčula spirit of Marco Polo as well as his curiosity are present in the central library of The University of Belgrade since it was open. Since 1926 students enter, pass and enjoy reading travel novels, professional and scientific literature in several languages tending to finish their studies in time with the best possible result. Almost every student is interested in the possibility to travel abroad for affairs upon the finalization of his studies.

The scope of this paper is to present the materials on Marco Polo in the academic librarianship of Serbia but also in its' digital environment. The theoretical framework of this paper is library and information one. The method used is the empirical one with a statistical approach.

This paper is written having in mind those libraries which are included into COBISS.SR (Cooperative On-line Bibliographic System & Services. Serbia). The structure of collections in Serbian academic librarianship will be described having in mind this famous personnality who left a deep trace in the culture and civilization of Europe changing its' views particularly on Far East. Due to the fact that we all live in the Age of Open Science, texts on Marco Polo become closer to readers interested in cultural and economic history who are ready to get concentrated on travel writings and other similar materials. Life in a Society 3.0 requires certain skills, particularly in the case of readers who would like to know more and explore those materials which refer to their domain stimulated by a desire to prepare their own written paper as well as an exposé in a very argumented way. Serbian academic librarianship should help them to achieve it.

Keywords: Marco Polo, Serbia, academic librarianship, digitization, environment, collections, bibliographic descriptions.

1. INTRODUCTION

Marko Polo was born in Dalmatia in 1254. His father and uncle were from an old Korčulan family. They were going in for trade and shipbuilding. Some members of that old family were working as security on the island of

Korčula. Marko's father Niccolo and Marko's uncle Matteo⁹, two brothers hardly separable were travelling from Korčula to Constantinople where they were going in for trade and shipbuilding. The origins of the family Polo-DePolo was from Korčula where its members were living during several centuries.

Josip Šarac alleged that the first resource which emphasized the Dalmatian origin of Marko Polo and which documented that he was from Dalmatia was a big chronicle on the history of Venice from its beginnings until 1446¹⁰. That Chronicle contains 618 pages¹¹.

The father and uncle of Marko Polo, two noblemen were travelling often. Therefore they were not following the meetings of noblemen that were being organized twice a year. As Marko's father bought a house in Venice later on, it was clear that his travellings were planned with a scope to earn money. The title of a nobleman was insufficient to bring him a financial inflow. Therefore the two brothers left the island of Korčula relying on their own knowledge and experience in trade and shipbuilding led by their wish to create themselves conditions for a more comfortable life. Brothers Polo had an entrepreneurial spirit. They were very penetrable and capable men who were having in mind during all their travellings that Marko lost his mother very early, in fact - as a baby.

Marco Polo, his father and uncle were travelling towards Asia and realizing a vivid diplomatic activity. It is in a battle between Genoa and Venice in 1298 that Venice had to withdraw itself. So, Marco Polo who was a warrior on the side of Venice got captured. He probably did not expect that when he decided to go to that battle. It is in the prison that he wrote his famous work «*Livre des merveilles du monde*» which was published in French.

Marco Polo died in 1324. He stayed remembered as a world traveller, a great adventurer, encyclopedist, financist, and a talented writer as well. This famous travel writer had opened a gate of Far East to the European civilization. The inhabitants of Korčula keep talking on Marco Polo with warm devotion tending to describe the period of his travellings in the best possible way. Although Marco Polo was the merchant of Venice, he was born on the island of Korčula and his father was Croatian. Croatian origin was leading Marco towards Korčula where the interests of Genoa and Venice had been in a deep

9 Ivan Peklić, Marko Polo – svjetski putnik, Metodčki ogledi, 17 (2010), br. 1-2, str. 50. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/102233> (Pristup: 15. mart 2019)

10 Josip Šparac, Dokumenti o Korčulaninu Marku Polu, Turistički biro i Turističko društvo Korčula, 1971, str. 25.

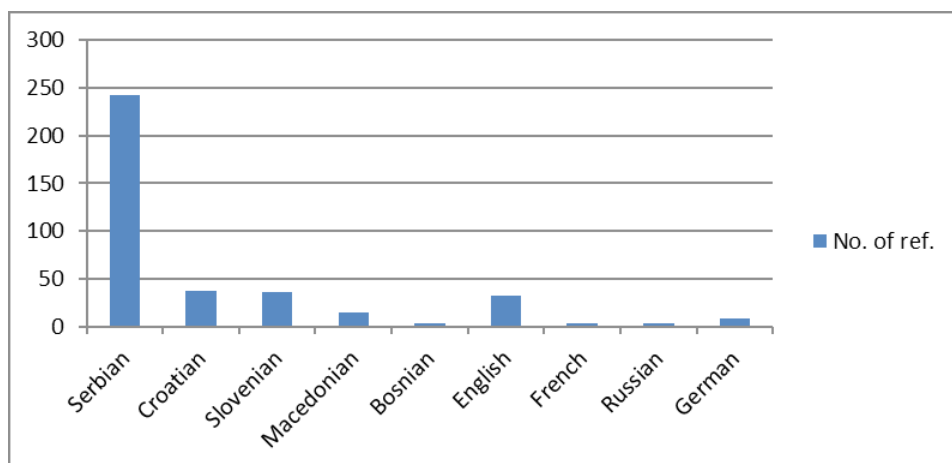
11 Arnaldo Bacotich, "Tribuni antichi di Venezia di origine dalmata". U: Archivio storico per la Dalmazia", 1938, Vol. XXV.

conflict. Marko was able to lead business books and therefore he was able also to earn during the period of his professional work for Kublai Khan.

MARCO POLO IN THE ACADEMIC LIBRARIANSHIP OF SERBIA

If somebody would retrieve the cumulative e-catalogue COBIB.SR he would notice why the chart no. 1 in this article looks as on this same picture. So, there are materials on Marco Polo in the academic librarianship of Serbia mostly in Serbian and in English if we talk on references in world languages. Library materials are being classified according to UDC (Universal Decimal Classification). It is obvious from e-catalogues in the system COBISS.SR (Cooperative On-line Bibliographic System & Services. Serbia). That system is created in collaboration with The Institute of Information Sciences IZUM in Maribor¹². All the materials in those libraries which belong to the system COBISS.SR are being catalogued and classified *de visu* and in accordance with International Standards for Bibliographic Description of library materials adopted by IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions)¹³.

Chart 1. The no. of bibliographic descriptions on Marco Polo in the cumulative e-catalogue COBIB.SR

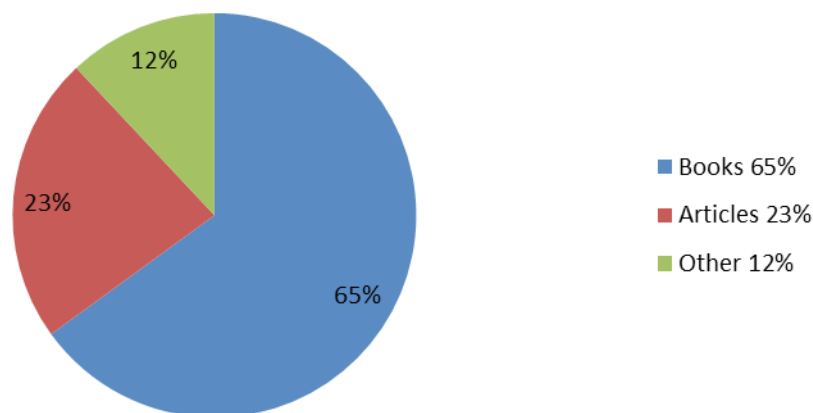
Resource for data: cumulative e-catalogue COBIB.SR (Access: 10. March 2019)

¹² www.izum.si (Access: 12. March 2019)

¹³ www.ifla.org (Access: 15. March 2019)

This paper doesn't comment the quality of the acquired library materials. Every library acquires materials in accordance with its own type. If there is a lack of needed materials, library users may search e-journals with e-articles in full text. Except that, an interlibrary loan service with abroad is a way to compensate for the lack of literature. The central library of The University of Belgrade e.g. The "Svetozar Marković" University Library has an interlibrary loan service with abroad in its range of services for library members.¹⁴ This way books as well as articles can be ordered from foreign libraries.

Chart 2 Bibliographic descriptions of materials on Marco Polo in the academic librarianship of Serbia

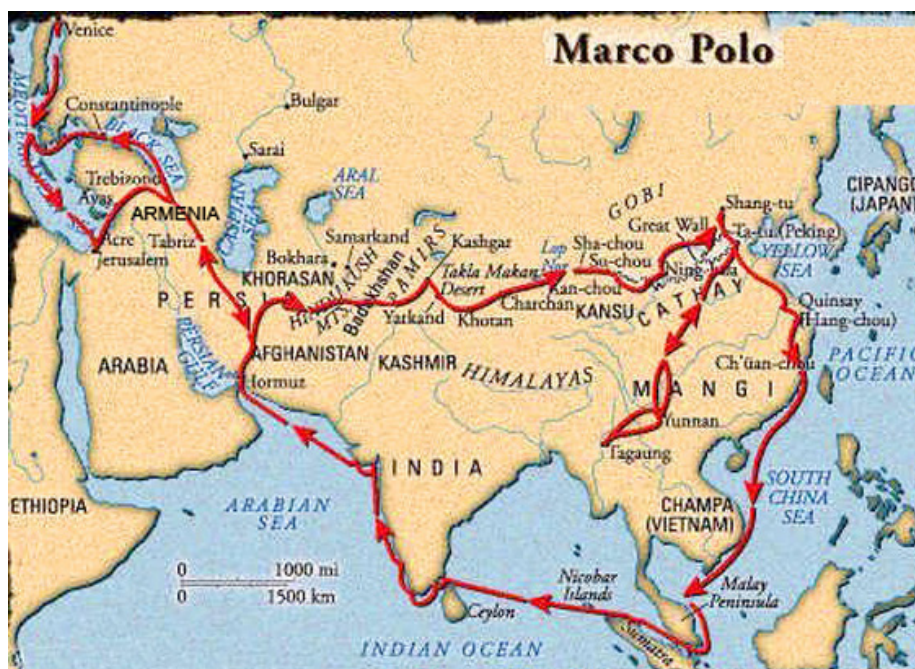
Resource: cumulative e-catalogue COBIB.SR (Access: 10. March 2019)

Chart 2 shows the structure of literature on Marco Polo in the academic librarianship of Serbia having in mind all the bibliographic descriptions on him which were received due to the retrieval of the cumulative e-catalogue COBIB.SR. So, according to the results of such a retrieval there are 65% of books on Marco Polo and 23% of articles. Other forms of works on Marco Polo cover 12% out of the total number of library units on Marco Polo whose bibliographic descriptions were found in COBIB.SR.

This great researcher - Marco Polo was using continental roads and sailing streams to reach his scope. The Silk Road consisted of the whole net of continental and sailing roads which were connecting Europe with Far East. The travelling of Marco Polo overlapped with one part, one segment of The Silk Road which was known in that period.

¹⁴ www.unilib.rs (Access: 9. March 2019)

Map 1. The travelling of Marco Polo

Resource: <https://marcopolovoyage.weebly.com/> (Access: 10. March 2019)

Map 1 shows clearly the way Marco Polo was using with his father and uncle. During the period of Marco's life, America was unknown to the Europeans. Marko was working very long for famous Kublai Khan in the domain of collecting taxes.

One of the ways to get more familiar with The Silk Road is to consult the materials in free access. E-theses on The Silk Road can be found in full text on the European Portal of E-theses DART. Table 1 illustrates the situation on this very Portal.

So, the number of theses defended on The Silk Road is low. The highest number of theses was defended in Italy e.g. five theses in this case. Two theses were defended in France, in Netherlands also two but only one in Germany as well as in Sweden.

Table 1. Theses on The Silk Road defended in Europe

State	No. of e-theses
Italy	5
France	2
Netherlands	2
Germany	1
Sweden	1
Total	11

Source: European Portal of E-theses DART accessed 10 March 2019.

Several beneficial web addresses are quoted below. They are practical for finding full texts referring to Marco Polo's travellings to Far East and his vision of the entire regions that he was describing. These web addresses are:

https://archive.org/stream/marcopolo00polouoft/marcopolo00polouoft_djvu.txt

<https://www.fulltextarchive.com/pdfs/The-Travels-of-Marco-Polo-Volume-2.pdf>

<http://www.gutenberg.org/ebooks/10636>

It is due to these addresses that full texts can be found freely available on Internet. So, there is no need for username or password.

2. CONCLUSION

Marko Polo lives due to his travel writings and works on him. The academic librarianship of Serbia gives users the opportunity to consult and read literature on Marco Polo. The majority of works on Marco Polo is published in Serbian, Croatian, Slovenian and in English, less in German. Bibliographic descriptions of works are being done in accordance with International Standards for Bibliographic Descriptions of library materials. The classification of these works is being done according to UDC e. g. Universal Decimal Classification as well as for all other library materials in the academic librarianship of Serbia.

It is on the European Portal of E-theses DART that full texts on The Silk Road can be found. The theses from this Portal are in free access. Although the first idea was that the theses defended in Europe should be in free access there are always certain exceptions. The law on the protection of intellectual property or a similar one differs from one state to another.

The lack of literature can be compensated by the retrieval of e-journals with e-articles in full text. Except that, there is a possibility to use an interlibrary loan service with abroad. The central library of The University of Belgrade offers this possibility to its readers. Besides, the users rely on the interlibrary loan service with abroad whenever they need a printed material for their studies or research.

Resources

- Ivan Peklić, Marko Polo – svjetski putnik, Metodčki ogledi, 17 (2010), br. 1-2, str. 49-60.
Available at: <https://hrcak.srce.hr/file/102233>
- Josip Šarac, Dokumenti o Korčulaninu Marku Polu, Turistički biro i Turističko društvo Korčula, 1971, str. 25.
- Arnoldo Bacotich, Tribuni antichi di Venezia di origine dalmata. U: Archivio storico per la Dalmazia, 1938, Vol. XXV.
www.unilib.rs (Access: March 2019)
www.nb.rs (Access: March 2019)
www.dart-europe.eu (Access: March 2019)
www.izum.si (Access: March 2019)
https://archive.org/stream/marcopolo00polouoft/marcopolo00polouoft_djvu.txt (Access: March 2019)
<https://www.fulltextarchive.com/pdfs/The-Travels-of-Marco-Polo-Volume-2.pdf> (Access: March 2019)
<http://www.gutenberg.org/ebooks/10636> (Access: March 2019)
<https://marcopolovoyage.weebly.com/> (Access: March 2019)

Весна Жупан

Универзитетска библиотека

„Светозар Марковић“

Београд

МАРКО ПОЛО У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ АКАДЕМСКОГ БИБЛИОТЕКАРСТВА СРБИЈЕ

Сажетак: Венецијанско-корчулански дух Марка Пола као и његова знатижеља присутни су у централној библиотеци Универзитета у Београду веома дуго. Од 1926. студенти улазе, пролазе и уживају читајући разне пустоловне романе, стручну и научну литературу на више језика, а настојећи да студије заврше на време са што бољим успехом. Такорећи сваки студент је заинтересован за могућност да путује у иностранство по окончању својих студија.

Овај рад има за циљ да представи присуство грађе о Марку Полу у академском библиотекарству Србије али и у његовом дигиталном окружењу. Теоријски оквир рада је, дакле, библиотечко-информациони. Коришћени метод је емпиријски, а приступ је статистички.

Рад је написан имајући на уму оне библиотеке које су укључене у COBISS. SR (Кооперативни он-лајн библиографски систем & сервиси. Србија). Структура фондова академског библиотекарства Србије биће описана, а имајући у виду ову знамениту личност која је оставила дубок траг у култури и цивилизацији Европе изменивши знатно њену представу, нарочито - о Далеком Истоку. Захваљујући томе што живимо сви у Доба отворене науке, текстови о Марку Полу постају све ближи читаоцима заинтересованим за културну и економску историју, који су спремни да се усредсреде на путописе и њима сродну грађу. Живети у Друштву 3.0 изискује и одређене вештине, нарочито код читалаца који желе да сазнају више, истраже добро грађу о некоме или нечему, а подстакнути жељом да свој писани рад и излагање припреме на веома аргументован начин. Академско библиотекарство Србије треба да им помогне да то постигну.

Кључне речи: Марко Поло, Србија, академско библиотекарство, дигитализација, окружење, фондови, библиографски описи.

КЊИЖЕНСТВО КРОЗ ПРИЗМУ МОДЕРНОСТИ: АНОТИРАНА БИБЛИОГРАФИЈА¹

Сажетак: Циљ рада јесте представљање радова који обрађују практичне и теоријске аспекте пројекта “Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године” кроз анотирану библиографију. Рад ће бити представљен кроз призму ауторовог ужег поља истраживања које подразумева изучавање модерности.

Кључне речи: Књиженство, модерност, анотирана библиографија, периодика, база података.

1. Увод

Пројекат *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године (Књиженство)* као један од циљева има упознавање шире академске заједнице са посебностима женске књижевности као засебног жанра. Пројекат то чини путем базе података о српским књижевницама из датог периода и кроз научни допринос аутора који објављују у часопису *Књиженство, часопис за студије рода, књижевности и културе*. Путем ових главних активности пројекат доприноси укључивању српских књижевница из наведеног периода у српски књижевни канон.²

Рад на пројекту укључио је и израду анотираних библиографија текстова који се баве теоријским и практичним аспектима целог пројекта. У овом раду ће та анотирана библиографија бити представљена. У складу са интердисциплинарним приступом који пројекат *Књиженство* негује, одлучио сам се да анотирану библиографију обогатим повезивањем са својим истраживачким радом у вези са модерношћу. Наиме, идеја којом

1 Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

2 За више детаља о пројекту видети: <http://www.knjizenstvo.rs/>

сам се водио јесте да радови који се баве пројектом Књиженство указују на његов шири значај који се огледа не само у доприносу женској књижевности већ и у изучавању модерности. Како би се ова тврдња поткрепила, указаћу на схватање модерности којим се руководим у раду, а потом и на везу између овог појма и пројекта *Књиженство*.

2. Модерност

Модерност је термин у друштвеним и хуманистичким наукама којим се означава историјски период као и скуп одређених друштвено-културних норми, ставова и пракси. Аутори који се баве темом модерности, дефинишу овај термин на различите начине. Маршал Берман, у свом делу *All That Is Solid Melts Into Air*, сугерише да модерност садржи широк спектар повезаних историјских кретања и културних појава, као и субјективних искустава *која те појаве производе и континуирани утицај* на културу, политику и институције (подвукао С.П.) (Berman 15-36). Љбиљана Марковић истиче да „напредак људских друштава и културног развоја, поседовање знања и његово повећање које доводи до развоја у области технологије, економије и људских послова, неизбежно доводи до *уништења старог и стварања новог*” (подвукао С.П.) (Marković 421). Важно је напоменути да реч уништење у овом контексту нема негативну конотацију и не указује на разарање, већ се користи у функцији ревизије- преиспитивању старих и прихватању нових вредности и знања. Поред наведеног, модерност подразумева и одбацивање или испитивање традиције, прелазак из феудализма у капитализам, стварање државе-нације; напредак у друштвеном, технолошком и научном смислу.

3. Модерност и Књиженство

Установљавање везе између овако дефинисаног појма модерности и пројекта *Књиженство* темељи се на схватању овог пројекта као скупа идеја које заступају вредности које модерност носи са собом. С обзиром на то да модерност подразумева идеју ревизије старог и успостављања новог, јасно је да један пројекат који тежи да у студије књижевности унесе женску перспективу која до сада није сагледана у потпуности, доприноси остваривању ове идеје. Пројекат *Књиженство* ствара платформу за откривање, обједињавање и омогућавање развоја дискурса о женском

стваралаштву у доба модерности у Србији. Тиме пројекат доприноси указивању на недостајућу перспективу књижевног, културног и друштвеног живота у Србији на прелазу векова. Перспектива коју Књиженство отрива нуди детаљан поглед у до сада махом неистражено женско стваралаштво на српском језику. На тај начин стичемо увид у потпунију и дехијерархизовану слику српског друштва у време прихватања модерности.

Коришћењем метода дигиталне хуманистике, путем оснивања и одржавања електронске базе података и часописа, пројекат доприноси и самим студијама модерности. Ради указивања на значај ових активности у оквиру пројекта за шире истраивачке подухвате, приређена је анотирана библиографија. Она садржи радове који сажимају доприносе пројекта *Књиженство* и који могу бити коришћени у будућим истраживањима.

4. Анотирана библиографија

Анотирана библиографија тренутно садржи 30 јединица: 4 стручне монографије, 5 докторских дисертација, и 21 научни чланак и други саставни делови. До краја пројектног циклуса овај број ће се засигурно повећати, а циљ је да се направи комплетна анотирана библиографија радова који се баве теоријским и практичним аспектима целог пројекта. Библиографија је рађена по ISBD стандарду.

Приликом прикупљања и анализе радова за анотирану библиографију уочено је да је те радове могуће категорисати у четири категорије:

(1) радови који у већој мери обрађују практичне аспекте пројекта, као што је дигитална база података;

(2) радови који се баве гинеоцириком, женском књижевношћу и књижевном теоријом;

(3) радови који се баве периодиком, тачније женским и феминистичким часописима;

(4) радови који обрађују више различитих горенаведених аспеката.

Бројеви којима су ове категорије означене ће у анотираној библиографији бити приказани након кратког описа како би се указало на то у коју од категорија су смештени радови за потребе овог рада.

Захваљујем се колегиници Марини Милошевић на помоћи да анотирана библиографија прати сва правила библиотекарства.

Анотирана библиографија

Стручне монографије

1.

БАРАЋ, Станислава, 1977-

Феминистичка контрајавност : жанр женског портрета у српској периодици 1920-1941. / Станислава Бараћ. - Београд : Институт за књижевност и уметност, 2015 (Београд : Службени гласник). - 434 стр. : илустр. ; 24 cm. - (Серија Историја српске књижевне периодике / Институт за књижевност и уметност, Београд ; 26)

«Ова књига је резултат рада на пројекту ‘Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца’...» --> прелим. стр. - «Ова књига произишла је из моје докторске дисертације ‘Жанр женског портрета у српској периодици 20-их и 30-их година 20. века’, која је пријављена на Филолошком факултету у Београду...» --> Увод. - Тираж 300. - Прилози: стр. 402-412. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Summary. - Селективна библиографија женских портрета (1920-1941): стр. 336-388. - Библиографија: стр. 289-[401]. - Регистри. ISBN 978-86-7095-224-9 (брош.)

Кратак опис: Ова монографија представља прилагођену и допуњену верзију докторске дисертације ауторке. За кратак опис погледати приказ докторске дисертације под редним бројем 1. (3)

2.

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

Право сунца - другачији модернизми / Биљана Дојчиновић. - Нови Сад : Академска књига, 2015 ([Бачки Петровац : HL print]). - 166 стр. ; 23 cm. - (Библиотека Хоризонти / Академска књига, Нови Сад)

«... у оквиру пројекта ... Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године» --> полеђина насл. листа. - Тираж 1.000. - Белешка о ауторки: стр. [167]. - На корицама: Белешка о делу / Магдалена Кох. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 151-156. - Summary: стр. 157-162. - Индекс имена: стр. 163-166. - С а д р ж а ј: Предговор (7-11); Увод (13-16); Епифанија и аутобиографија (17-26); Места за којима се жуди (27-31); «Мала књижевност» или књижевност полупериферије (33-40); Другачији, а не други (41-47); Модернизам као полисистем (49-52); Нове жене (53-59);

Повратак из сенке канона (61-74); Дубока трансгресија (75-88); Формативно читање као помно саосећање (89-97); Девојачки снови (99-110); Романи о ћутању (111-124); Софи међу зидовима (125-134); Кретање у некретању (135-144); Закључак (145-150). Библиографија (151-156). Summary (157-162). Индекс имена (163-166). Белешка о ауторки ([167]). ISBN 978-86-6263-087-2 (брош.)

Кратак опис: Монографија посвећена модернизму и по речима ауторке представља једну од "могућих шетњи кроз модернизам као светски феномен". Књига се дели на два сегмента: Први део представља теоријска разматрања модернизма као вишедимензионалног књижевног покрета, док се други део бави превасходно књижевним текстовима ауторки Јелене Димитријевић и Милице Јанковић, али говори и о првом роману Ребеке Вест и новели кинеске модернисткиње Динг Линг. (2)

3.

КОЛАРИЋ, Ана, 1980-

Род, модерност и еманципација : уредничке политике у часописима «Жена» (1911-1914) и «The Freewoman» (1911-1912) / Ана Коларић. - Београд : Фабрика књига, 2017 (Београд : Стандард 2). - 253 стр. : илустр. ; 23 см. - (Едиција Реч / [Стандард 2, Београд] ; 102)

Тираж 300. - На корицама белешка о ауторки. - Поговор: стр. 239-241. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 245-253.

ISBN 978-86-7718-168-0 (брош.)

Кратак опис: Ова монографија представља прилагођену и допуњену верзију докторске дисертације ауторке. За кратак опис погледати приказ докторске дисертације под редним бројем 2. (3)

4.

КОХ, Магдалена, 1958-

--- Када сазремо као култура --- : стваралаштво српских списатељица на почетку XX века : (канон - жанр - род) / Магдалена Кох ; превела с пољског Јелена Јовић. - Београд : Службени гласник, 2012 (Београд : Гласник). - 358 стр. : илустр. ; 24 см. - (Библиотека Књижевне науке) (Колекција Основа)

Превод дела: --- Kiedy dojrzujemy jako kultura --- / Magdalena Koch. - Ауторкина слика на кор. - Тираж 500. - Стр. 331-352: Док сазревамо као

култура / Биљана Дојчиновић. - Белешка о ауторки: стр. 355. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 307-318 и стр. 353-354. - Регистар.

ISBN 978-86-519-1503-4 (картон)

Кратак опис: Ауторка сагледава постојећи, успостављени српски књижевни канон и настоји да укаже на постојање модерне женске књижевне традиције на српском језику. Кроз призму феминистичке теорије, у раду се реконструише књижевна прошлост жена, врши се поновно ишчитавање и превредновање књижевне традиције како би се указало на женско присуство на књижевној сцени, и створила комплетнија слика књижевног живота у Србији на почетку XX века. (2)

Докторске дисертације

1.

БАРАЋ, Станислава, 1977-

Жанр женског портрета у српској периодици 20-их и 30-их година 20. века : докторска дисертација / Станислава М. Бараћ. - Београд : [С. Бараћ], 2014. - 452 листа : илустр. ; 30 cm + 1 електронски оптички диск (CD-ROM)

Доступно и на: <http://phaidrabg.bg.ac.rs/o:10012>. - На спор. насл. стр.: The female portrait genre in Serbian periodicals of the 1920's and 1930's. - Апстракт ; Summary. - Библиографија: листови 422-440. - Умножено за одбрану. - Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

Кратак опис: Дисертација се бави жанром женског портрета у српској периодици двадесетих и тридесетих година 20. века. Тај жанр подразумева писање жена о одабраним женама и женским идентитетима са циљем женске еманципације. Рад кроз анализу периодике сагледава промене у јавној сфери и продор жена у јавни живот Србије. Кроз алманах *Српкиња*, часопис *Жена*, *Јавор*, листове *Женски покрет*, *Једнакост*, *Југословенска жена*, *Жена данас*, *Жена и свет* и *Женски свет*, ауторка анализира појаву новог жанра као и нове јавности, тачније *феминистичке контрајавности* у специфичном друштвено-културном и политичко-историјском тренутку. Кроз призму феминистичке теорије, сагледава се жанр женског портрета као битан чинилац у развоју женске периодике као и женске еманципације у датом периоду. (3)

2.**КОЛАРИЋ, Ана З., 1980-**

Род, књижевност и модерност у периодици с почетка 20. века : Жена (1911-1914) и *The Freewoman* (1911-1912) : докторска дисертација / Ана З. Коларић. - Београд : [А. Коларић], 2015. - 290 листова ; 30 cm + 1 електронски оптички диск (CD-ROM)

Доступно и на: <http://phaidrabg.bg.ac.rs/o:10700>. - На спор. насл. стр.: Gender, literature and modernity in periodicals from the early 20th century: *Žena/The Woman* (1911-1914) and *The Freewoman*; Гендер, литература и современност в периодике начала XX века: «Женщина» («Жена», 1911-1914) и «Фривумен» («*The Freewoman*», 1911-1914). - Библиографија: листови 278-289. - Апстракт ; Summary ; Резюме. - Умножено за одбрану. - Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

Кратак опис: Докторска дисертација бави се анализом два часописа, лондонским часописом *The Freewoman* (1911-1912) и новосадским часописом *Жена* (1911-1914). Ауторка истражује везу између рода, књижевности и модерности. Часописи су тумачени у њиховим специфичним друштвеним, културним и политичким контекстима. Како би се извршила анализа између рода и модерности, изабране су три кључне теме као призма: женски идентитет, сексуалност и формирање и преиспитивање родних идентитета и њима условљених образаца понашања. Питања која дисертација обрађује су: шта је модерни идентитет; на које начине је женски покрет изменио поимање родних односа и улога; однос према сексуалности; улога женског стваралачког и критичарског рада. Часопис *Жена* налази се у бази података *Књиженство* под категоријом 'серијске публикације'. (3)

3.**МИЛИНКОВИЋ, Јелена, 1981-**

Женска књижевност у часопису Мисао : (1919-1937) : докторска дисертација / Јелена Г. Милинковић. - Београд : [Ј. Г. Милинковић], 2016. - 315 листова ; 30 cm + 1 електронски оптички диск (CD-ROM)

Доступно и на: <http://phaidrabg.bg.ac.rs/o:11910>. - На спор. насл. стр.: Woman's literature in magazine Misao [*The Thought*] : (1919-1937); Женская литература в журнале Мисао : (1919-1937). - Библиографија: листови 297-314. - Резиме ; Summary ; Резюме. - Умножено за одбрану. - Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

Кратак опис: Дисертација се бави анализом женске књижевности у међуратном часопису *Мисао* (1919-1937). Под женском књижевношћу ауторка подразумева текстове које су писале жене -- родна одређеност се узима као засебна категорија. Истраживање полази од закључака до којих се дошло на пројекту *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, да се књижевни текстови сагледавају као део друштвеног контекста, дела која одсликавају специфичне културно историјске, друштвене и политичко идеолошке околности у којима настају. Како је историја жена уско повезана са феминистичким покретом, женска књижевност је била у константном дијалогу са феминистичко-еманципаторким идејама. Промене у животима жена утицале су и на њихово стваралаштво. Анализом периодике ауторка указује на културно идеолошки и друштвено политички дух једног времена, као и на дух времена родних односа, и истражује у којој мери је женска књижевност допринела модернистичком дискурсу часописа. (3)

4.

НЕМЕТ, Софија, 1984-

Брак и родне улоге у романима *Излет на пучину* и *Госпођа Даловеј*, *Вирџиније Вулф* : докторска дисертација / Софија Д. Немет. - Београд : [С. Немет], 2017. - XX, 244 листа ; 30 cm + 1 електронски оптички диск (CD-ROM)

Доступно и на: <http://phaidrabg.bg.ac.rs/o:16879>. - На спор. насл. стр.: Marriage and gender roles in Virginia Woolf's the voyage out and Mrs Dalloway ; Брак и гендерные роли в романах по Морю прочь и Миссис Дэллоуэй, Вирджинии Вулф. - Библиографија: листови 231-239. - Резиме ; Summary ; Заключение. - Умножено за одбрану. - Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

Кратак опис: Дисертација се бави представом рода и теме брака у прозном стваралаштву *Вирџиније Вулф*. У фокусу истраживања су теме и ликови романа *Излет на пучину* (1915) и *Госпођа Даловеј* (1925). кратких прича из постхумно објављене збирке *Забаве код Госпође Даловеј*, као и постхумно објављених рукописа под насловом *Мелимброзија*. Два есеја *Сопствена соба* (1929) и *Три гвинеје* (1938) служе превасходно као оквир за приказивање ауторовог феминистичког критичког става. Према речима ауторке, сва ова дела повезују тем,е род и брак. Циљ истраживања је да се пронађу сличности и разлика у карактеризацији "истих ликова". Кроз наведена дела прати се еволуција ликова *Кларисе* и *Ри-*

чарда Даловеја, као појединаца и као брачног пара, у односу на културно историјске и друштвене околности. Истражен је лик Кларисе Даловеј као феминистичког лика у британском патрихархалом друштву, брака, као и контраста у карактеризацији лика Ричарда Даловеја. Основно питање је да ли се ови ликови, као и протагонисткиња романа Ижлет на пучину, Рејчел Бинрејс, развијају, да ли сазревају и да ли доживљавају просветљење. Основна питања су такође сличности и разлике у родној карактеризацији, и начин на који су њихове родне улоге мењане у делима обухваћеним анализом. (2)

5.

ЂУРИЋ, Владимир, 1981-

Стваралаштво српских списатељица прве половине XX века у контексту француске књижевности и културе : докторска дисертација / Владимир З. Ђурић. - Београд : [В. Ђурић], 2017. - 321 лист ; 30 cm + 1 електронски оптички диск (CD-ROM)

Доступно и на: <http://phaidrabg.bg.ac.rs/o:16870>. - На спор. насл. стр.: Serbian women's literature in the first half of 20th century in the context of French literature and culture ; Творчество сербских писательниц первой половины XX века в контексте французской литературы и культуры ; L'oeuvre littéraire des écrivaines serbes de la première moitié du XXe siècle dans le contexte de la littérature et de la culture françaises. - Библиографија: листови 287-304. - Резимеи на више језика. - Регистар. - Умножено за одбрану. - Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

Кратак опис: Дисертација се бави заступљеношћу француске књижевности и културе у стваралаштву српских књижевница прве половине XX века. Посебна пажња посвећена је текстовима Јелене Димитријевић, Исидоре Секулић, Ксеније Атанасијевић и Јулке Хлапец Ђорђевић. У анализи текстова користе се нове методе из француске компаратистике. Аутор представља стваралаштво горепоменутих српских списатељица кроз призму француске културе и књижевности; истаћи значај и домет француског језика и књижевности у српском женском стваралаштву; указати на везу између српских ауторки и француских ауторки и аутора савременика али и историјски удаљених стваралаца; истаћи значај читања читања текстова српских ауторки из прве половине XX века. Детаљним и дубоким прегледом и модерном анализом односа српске и француске књижевности, даје се допринос реafirмацији места српских списатељица у српском књижевном канону. (2)

Чланци и други саставни делови:**1.**

ANNOTATED Bibliography of Journals and Books on Gender Issues in Serbia 1991-2003 / Biljana Dojčinović... [et al]. - Način pristupa (URL): <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php>. - Ostali autori: Minja Bujaković, Mina Marković, Marina Milošević, Teodora Todorčić-Milićević. - Abstract
У: Књиженство [Електронски извор]. - ISSN 2217-7809. - God. 8, br. 8 (2018).

Кратак опис: Ова аотирана библиографија нам приказује часописе и књиге које се баве родним питањима, објављеним у Србији током деведесетих година XX века, најтежим годинама у скорој историји Србије и бивше Југославије. Библиографија је започета у склопу пројекта Центра за женске студије 2003. године, али је завршена тек 2018. године. (4)

2.**ВУЧЕНОВИЋ, Наташа**

Студије женске и феминистичке периодике у часопису „Књиженство” / Наташа Вученовић. Библиографија: стр. 343.

У: Феминистички часописи у Србији. Теорија, активизам и уметничке праксе у 1990-им и 2000-им / [уредиле Биљана Дојчиновић, Ана Коларић]. Београд : Филолошки факултет Универзитета, 2018. - ISBN 978-86-6153-515-4. – Стр. 328-344.

Кратак опис: Осврт на часопис *Књиженство: часопис за студије књижевности, рода и културе* као важног дела пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Рад је подељен на два дела: у првом делу бави се анализом општих одлика часописа, док се други део бави радовима о женској и феминистичкој периодици. Рад потврђује значај часописа као извора за реконструкцију позиције жене у датом културно историјском периоду. (3)

3.**ГРУЈИЋ, Драгана, 1976-**

Књиженство – библиографија у електронском окружењу / Драгана Грујић, Гордана Ђоковић. - Библиографија стр. 203. - Апстракт; Summary.

У: Значај библиографије периодике за истраживање књижевности и културе / уреднице Ана Ћосић-Вукић, Весна Матовић. - Београд : Институт за књижевност и уметност, 2014. - (Серија Историја српске књижевне периодике ; 23). - ISBN 978-86-7095-209-6. - Стр. 199-203.

Кратак опис: Ауторке представљају пројекат *Књиженство*, са посебним освртом на електроски часопис, рубрику *Библиографије* и аналитику публикација. Кроз библиографије публикације *Српкиња* и часописа *Женски Свет* сагледава се значај примене савремених библиографских правила аутоматизованом обрадом података у циљу формирања заједничке базе. (4)

4.

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

Дигитална хуманистика и завере (не)читања / Биљана Дојчиновић. У: *Poznańskie Studia Slawistyczne*. - ISSN 2084-3011. - Год. 11 (2016), стр. 321-333.

Кратак опис: Текст одговара на питање какав је потенцијал дигиталне базе података у истраживању историје и теорије маргинализованих књижевности тј. женске књижевности. Фокус рада је база података *Књиженство*, као и целокупан пројекат *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. (1)

5.

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

Иновација је увек преседан: пројекат *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* / Биљана Дојчиновић. - Библиографија: стр. 118-119.

У: Култура: у потрази за новом парадигмом : тематски зборник у 4 књиге. Књ. 2 / [уредник Љиљана Марковић ; превод Новица Петровић, Светлана Миливојевић Петровић, Милица Јелић]. - Београд : Филолошки факултет Универзитета, 2013. - ISBN 978-86-6153-190-3. - Стр. 105-120

Кратак опис: Текст говори о начинима на које је дигитална технологија променила поглед на историју и на теорију књижевности кроз пример базе података и електронског часописа *Књиженство*. Ауторка указује на предности и мане које дигитална хуманистика доноси са собом. (1)

6.**ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-**

Историја дисциплине која то није: од појма рода до дигиталне хуманистике / Биљана Дојчиновић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Апстракт ; Summary. - Библиографија: стр. 83-84

У: Компаративна књижевност / приредиле Адријана Марчетић, Зорица Бечановић Николић, Весна Елез / edited by Adrijana Marčetić, Zorica Bečanović Nikolić, Vesna Elez. - Београд : Филолошки факултет, 2016. - ISBN 978-86-6153-309-9. - Стр. 75-84.

Кратак опис: Рад се бави везом између дигиталне хуманистике и пројекта *Књиженство, терорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Текст је подељен у два дела: први део посвећен је вези између интердисциплинарности и студија рода; други део бави се дигиталном хуманистиком и представљањем пројекта *Књиженство*. (4)

7.**ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-**

Ка другачијем знању: база података Књиженство и дигитализација материјала / Биљана Дојчиновић, Ана Коларић. - Доступно и на: http://knjizevnaistorija.rs/docs/163/10_dojcinovic.pdf. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Апстракт ; Summary. - Библиографија: стр. 209-210

У: Књижевна историја. - ISSN 0350-6428. - Год. 49, бр. 163 (2017), стр. 195-211.

Кратак опис: У првом делу рада ауторке представљају концепт дигиталне хуманистике и фазе у развоју хуманистике у дигиталним медијима, пре свега кроз дигиталну базу података *Књиженство*, као и улогу дигиталне хуманистике у потврђивању маргинализованих књижевности, пре свега, књижевности коју су писале жене. Други део текста посвећен је проблему прикупљања, класификовања, и повезивања грађе феминистичких и женских часописа. (4)

8.**ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-**

Књиженство – в тјрсене на авторките в срѣбската литература / Биљана Дојчинович. - Библиографија: стр. 166-167.

У: Славјански диалози : списание за славјански езици, литература и култура. – ISSN 1312-5346. – Год. XII, бр. 16 (2015), стр. 150-167.

Превод наслова: Књиженство- потрага за женским ауторима у српској књижевности

Кратак опис: Овај рад се бави историјом женске књижевности на српском језику. Рад је подељен у три дела: први део представља изворе за стварање историје, и хронолошки представља могуће пионирке женске књижевности на српском језику. Други део посвећен је коментарима двеју монографија, а трећи део рада представља пројекат *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* и прелазак из историјских студија у дигиталну хуманистику. (4)

9.

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

Књиженство : реафирмисање женске књижевне традиције = Knjiženstvo : a reaffirmation of women's literary heritage / Биљана Дојчиновић

У: Књижевност и мултикултуралност / уредници Александра Вранеш, Љиљана Марковић. - Београд : Филолошки факултет Универзитета, 2013. - (Културе у дијалогу ; књ. 2). - ISBN 978-86-6153-181-1. - Стр. 37-38.

Кратак опис: Рад представља пројекат *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Кроз базу података и часопис *Књиженство*, ауторка се осврће на два аспекта овог пројекта: поновно оживљавање женске интерпретативне заједнице, а потом и на теоријске премисе и претпостављене резултате овог пројекта. (4)

10.

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

Компаративна књижевност и дигитална хуманистика на примеру база података *Књиженство* и *Women Writers in History* / Биљана Дојчиновић. Библиографија: стр. 59.

У: Филологија културе : 4. међународна научна конференција, Београд, 9 – 11. јуна 2016. Зборник радова. Књ. 2 / [уредник Александра Вранеш, Љиљана Марковић ; превод Милица Јелић Мариоков]. - Београд : Филолошки факултет, 2016. - ISBN 978-86-6153-425-6. - Стр. 49-60.

Кратак опис: Рад се заснива на упоредној студији историје женске књижевности и историје књижевности такозваног главног тока. Кроз примере база *Књиженство*, *Women Writers in History* и *Virtual Research Environment*, ауторка указује на важност и позитивни утицај дигиталне хуманистике на видљивост стваралаштва маргинализованих група, у овом случају женске књижевности на српском језику. (4)

11.

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

Невоље са женским, невоље с књижевношћу: појмови женско писмо и гинокритика на полупериферији / Биљана Дојчиновић. - Библиографија: стр. 371-374.

У: Појмовник упоредне књижевности : зборник радова / [уредници Бојан Јовић, Тихомир Брајовић]. – Београд : Институт за књижевност и уметност, 2013. - ISBN 978-86- 7095-202-7. - Стр. 345-375.

Кратак опис: Ауторка текста бави се појмовима *женско писмо* и *женска књижевност*. Текст објашњава оригинална значења ових концепата и нуди алтернативе, *течно писмо* и *књиженство* као појмове који тачније одговарају научним потребама данашњице, у контексту српске културе и књижевности. (2)

12.

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

О гласу, путањи и месту: Десанка Максимовић у контексту истраживања женске књижевности” / Биљана Дојчиновић.

У: Над целокупним делом Десанке Максимовић, зборник радова / [уредио Станиша Тутњевић]. - Београд : Задужбина «Десанка Максимовић», 2013. - ISBN 978-86-82377-43-6. – Стр. 109-128.

Кратак опис: Рад се бави могућностима тумачења дела Десанке Максимовић из перспективе женске књижевности. Први део посвећен је поетским одликама збирке *Тражим помиловање* (1964) из персептиве теорија рода. У другом делу текста аутор се бави питањем места Десанке Максимовић у контексту Књиженства - женске књижевне традиције на српском језику. (2)

13.

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

Прихватање разлика: феминистичка критика у Србији у постсоцијалистичком периоду / Биљана Дојчиновић. - Библиографија: стр. 22-23.

У: Феминистички часописи у Србији. Теорија, активизам и уметничке праксе у 1990-им и 2000-им / [уредиле Биљана Дојчиновић, Ана Коларић]. Београд : Филолошки факултет Универзитета, 2018. - ISBN 978-86-6153-515-4. – Стр. 13-23.

Кратак опис: Текст представља историју интердисциплинарног поља феминистичке критике у односу на књижевност као науку и на феминистичку теорију. Аутор сагледава почетке и продор феминистичких идеја у Југославији ван академске сфере. Други део текста посвећен је уласку теорије рода и разлике у академску сферу, оснивање пројекта *Књиженство* као пројекат из дигиталне хуманистике као важном чиниоцу у превазилажењу и прихватању разлика. (4)

14.

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

Пројекат *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915.* / Биљана Дојчиновић. - Библиографија: стр. 60-61.

У: Креативне радионице у школској библиотеци. 2 / [уредник Александра Вранеш]. - Београд : Филолошки факултет Универзитета, 2012. - ISBN 978-86-6153-094-4. - Стр. 45-62.

Кратак опис: Овај рад је подељен на две целине. У првом делу текста представљен је пројекат *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915.* Представљена су два основна елемента пројекта, база података и часопис. Други део текста посвећен је теоријској и историјској позадини пројекта *Књиженство*. (4)

15.

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

Српске песникиње у *Књиженству* - часопис, зборник, база / Биљана Дојчиновић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 190-192. - Summary.

У: Српске песникиње / [главни и одговорни уредник Емир Кустурица]. - Вишеград : Андрићев институт, 2018. - (Библиотека Научни скупови

Одјељења за књижевност. Коло Зборници радова ; књ. 10). - ISBN 978-99976-21-28-3. - Стр. 171-208.

Кратак опис: Текст се бави темом како су и у коликом броју представљене српске песникиње у пројекту *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Рад је подељен у два дела. Први део текста бави се присуством песникиња у часопису *Књиженство*, тачније бројевима 5 и 6, и потом резултате упоређује са базом података и штампаним зборником *Књиженство*. Други део текста говори о мање познатим занимљивим примерима дела српских песникиња. (4)

16.

ЂОКОВИЋ, Гордана, 1976-

Библиографија српских песникиња у бази података *Књиженство* / Гордана Ђоковић, Драгана Грујић. - Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 173-174. - Summary.

У: *Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића*. - ISSN 1450-8699. - Год. 18 (2013), стр. 167-174.

Кратак опис: Ауторке кроз примере песникиња на прелазу векова, Еустахије Арсић, Мине Караџић- Вукомановић, Анке Обреновић и Марије Поповић Милутиновић представљају како се креира библиографија, изглед библиографије као и могућност претраживања. (1)

17.

ЈОВАНОВИЋ, Татјана С., 1966-

Књиженствени град: конституисање женског канона у српској прози / Татјана С. Јовановић. - Доступно и на: https://issuu.com/nbkg/docs/koraci_2017_br_7-9. - Белешка о аутору: стр. 179. - Напомене и библиографске референце уз текст

У: *Кораци*. - ISSN 0454-3556. - Год. 51, св. 7/9 (2017), стр. 108-111.

Кратак опис: У овом раду ауторка критикује статус кво српског књижевно-историјског канона, али и шире заступљеног једноумља у култури. Рад карактерише гинеографију и родне студије као примере

борбе против игнорисања женског ауторства и и начина да се негује специфична женска историја и култура. (2)

18.

КАЛТЕНБРУНЕР, Волфганг

Scholarly Labour and Digital Collaboration in Literary Studies / Wolfgang Kaltenbrunner. – To link to this article (URL): <https://doi.org/10.1080/02691728.2014.907834>.

У: Social Epistemology: A Journal of Knowledge, Culture and Policy. - Vol. 29, Issue 3 (2014), p. 223-246.

Кратак опис: У овом тексту аутор испитује како специфични начини организовања научног рада омогућавају одређене облике знања и проучава препреке са којима се суочавају истраживачи када покушавају да прилагоде постојеће организационе моделе. Аутор се ослања на теренски рад у великом европском пројекту базе података, промовишући емпиријска знања о заборављеним женским писцима. (1)

19.

МИЛИНКОВИЋ, Јелена, 1981-

Књиженство : база података као нови жанр / Јелена Милинковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 50-51. - Summary: Knjiženstvo - database as a new genre.

У: Књижевност и мултикултуралност / уредници Александра Вранеш, Љиљана Марковић. - Београд : Филолошки факултет Универзитета, 2013. - (Културе у дијалогу ; књ. 2). - ISBN 978-86-6153-181-1. - Стр. 39-52.

Кратак опис: Ауторка се у овом раду бави анализом базе података *Књиженство*. Рад показује структуру базе, и прави посебан осврт на сличности и разлике између европске базе *Women Writers* и српске базе *Књиженство*, сагледаних кроз призму великих и малих књижевности. Ауторка такође говори о доприносу интернета и дигиталног простора у науци и књижевности, посебно у био-библиографским ситематизацијама, као и о доприносу базе *Књиженство* у студији књижевности које су писале жене и и сличним књижевно- историјским истраживањима. (1)

20.

СВИРЧЕВ, Жарка, 1983-

Нове перспективе историје књижевности: реконцептуализација

жанра и канона / Жарка Свирчев. - Доступно и на: http://www.slavistick-odrustvo.org.rs/pdf_dokumenti/Slavistika_XVII_2013.pdf. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Резиме ; Резюме. - Библиографија: стр. 141.

У: Славистика. - ISSN 1450-5061. - Књ. 17 (2013), стр. 136-141.

Кратак опис: Ауторка говори о новинама у српској књижевној историографији са гинокритичког становишта. Посебна пажња је посвећена Биљани Дојчиновић, Ивани Живанчевић-Секеруш и Магдалени Кох, ауторкама које су на више начина допринеле књижевно-историјском дискурсу, и преобликовању српског књижевног канонског корпуса. Рад се такође бави концептом историје књижевности као "хипертекстовног књижевноисторијског архива" кроз пример пројекта *Књиженство*. (2)

21.

СИМИЋ, Зорана

„Књиженство”: сусрет гинокритике и дигиталне хуманистике / Зорана Симић. - Библиографија: стр. 326.

У: Феминистички часописи у Србији. Теорија, активизам и уметничке праксе у 1990-им и 2000-им / [уредиле Биљана Дојчиновић, Ана Коларић]. Београд : Филолошки факултет Универзитета, 2018. - ISBN 978-86-6153-515-4. – Стр. 315-327.

Кратак опис: Рад описује пројекат *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Ауторка текста пројекат сагледава из две перспективе: као наслеђе гинокритике, и из перспективе дигиталне хуманистике. Текст одговара на питање зашто је употреба савремених алата за хуманистичка истраживања важна у данашње време. (4)

Извори и литература

BERMAN, Marshall. *All That Is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity*. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books. 1988.

MARKOVIĆ, Ljiljana. "Japan, the First Quest of Modernization in East Asia". *European Review*, Vol. 23, No. 3. Academia Europea. 2015. pp. 421-425.

Sava Popović

Independent researcher

KNJIŽENSTVO THROUGH THE PRISM OF MODERNITY: AN ANNOTATED BIBLIOGRAPHY

Summary: The paper is a presentation of works addressing theoretical and practical aspects of the project “Knjizenstvo, Theory and History of Women’s Literature in Serbian until 1915” through an annotated bibliography. The research will be presented through the prism of the author’s field of interest which is modernity.

Keywords: Knjizenstvo, modernity, annotated bibliography, periodicals, database.

**ДИГИТАЛНА ХУМАНИСТИКА
И СЛОВЕНСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ**

I

Међународна научна конференција
- Зборник радова –

Уредник:

проф. др Александра Вранеш

Издавачи:

Савез славистичких друштава Србије
и
Филолошки факултет Универзитета у Београду

За издавача

проф. др Рајна Драгићевић
проф. др Ива Драшкић Вићановић

Корице

Жељка Башић Станков

Припрема

Комисија за електронске библиотеке
и дигиталну хуманистику МКС

ISBN 978-86-81622-06-3

ISBN 978-86-6153-650-2

Тираж: 50

Београд, 2021.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85:004.9(082)

МЕЂУНАРОДНА научна конференција Дигитална хуманистика и
словенско културно наслеђе (2019 ; Београд1)

Зборник радова [Електронски извор] / I Међународна научна
конференција Дигитална хуманистика и словенско културно наслеђе,
[Београд, 6. и 7. маја 2019.] ; уредник Александра Вранеш. - Београд
: Савез славистичких друштава Србије : Филолошки факултет Уни-
верзитета, 2021 (Београд : Савез славистичких друштава Србије). - 1
електронски оптички диск (CD-ROM) ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. - Насл. са насловне стране
документа. - Радови на срп. и енгл. језику. - Тираж 50. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. -
Summaries.

ISBN 978-86-81622-06-3 (CCDC)

ISBN 978-86-6153-650-2 (ФФ)

1. Вранеш, Александра, 1960- [уредник]

а) Културна добра - Дигитализација - Зборници б) Информациони
системи – Зборници

COBISS.SR-ID 53328649